

VARSTVO
SPOMENIKOV
IV • 1951-52

VSEBINA

Stran

Uredništvo: Naša pot	1
Baš Franjo: Spomeniško varstvo in prosveta	2
Kramar Janez: Slovenska vojaško-partizanska bolnica »Franja«	7
Zadnikar Marijan: Vodnjak v Polhovem Gradcu obnovljen	12
Zadnikar Marijan: Blejski otok in grad	16
Zadnikar Marijan — Šubič Mirko: Odkrivanje stenskih slikarij v Hrastovlju	18
Zadnikar Marijan: Dvojno odkritje v Šoštanju	26
Avguštin Cenè: »Breginjski kot«	29
Zadnikar Marijan: Nekaž misli in ugotovitev ob terenskem proučevanju romanske arhitekture v Sloveniji	30
Teplý Bogo: Obnova mestnega magistrata v Mariboru	40
Cevc Emilijan: Restavracija krakovskega reliefa v Ljubljani	41
Komelj Drago: Vprašanje naših gradov	44
Perc Aleksander: Zaštita istarskih gradov	49
Šumi Nace: Problemi spomeniškega varstva v Ljubljani v letih 1951 in 1952	53
Kržišnik Zoran: Rešimo dela naših impresionistov	63
Klemenc Josip: Rimsko grobišče v Šempetru v Savinjski dolini	69
Vrabec Janko: Dravčarjeva dimnica	74
Gspan Alfonz: O boleznih rokopisov in knjig ter njih zdravljenju	84
Poročilo o delu Zavoda v letih 1951-52	
I. Referat za spomenike NOB (Turnher Edo)	89
II. Referat za spomenike velikih Slovencev (Zadnikar Marijan)	95
III. Referat za umetnostne spomenike (Zadnikar Marijan)	96
Poročilo o delu restavratorskega oddelka (Šubič Mirko)	110
Poročilo laboratorija za kovine (Berce Rudolf)	114
Delo referata za varstvo prirode (Šivic Anton)	115
Delo referata za knjižnice (Gspan Alfonz)	121
<i>Muzeji in galerije</i>	
Misli o manjših umetniških priložnostnih razstavah (Čopič Špelca)	127
Ustroj Muzeja narodne osvoboditve in njegove naloge (Brezovar Milan)	130
Dveletno poročilo Muzeja narodne osvoboditve v Ljubljani	133
Mestni muzej v Ljubljani v letih 1951-52 (Mal Josip)	136
Delo Pokrajinskega muzeja v Mariboru v letih 1951 in 1952 (Teplý Bogo) ..	140
Slovenski šolski muzej v Ljubljani (Ostanek France)	142
Poročilo muzeja v Škofji Loki (Plestenjak Karel)	145
Posavski muzej Brežice (Stiplovšek Fran)	147
Notranjski muzej (Vilhar Leo)	148
Uporaba plastičnih mas v muzejih (Čopič Špelca)	148
Hacquet kot restavrador (Mohorič Ivan)	150

Naša pot

Leti 1951 in 1952 sta v našem državnem razvoju združeni z demokratizacijo in decentralizacijo upravnega, družbenega in gospodarskega življenja.

Spomeniško varstvo je po svoji znanstveni vsebini in prosvetnem smotru izraziža družbena dejavnost ter skrbi v smislu zakona o varstvu kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti LRS iz 1948 za naše prirodne in kulturne vrednote, ki predstavljajo tudi važen gospodarski kapital in v največji meri trdni temelj novega turizma. Vsebina in smoter spomeniškega varstva terjata obravnavanje prirodnih in kulturnih spomenikov kot znanstveno in prosvetno službo ljudstvu za dvig njegove tvorne in duhovne kulture ter s tem demokratizacijo spomeniškega varstva v najožjem sodelovanju z ljudsko oblastjo in družbenimi organizacijami.

V zavesti svojih družbenih nalog je Zavod za spomeniško varstvo LRS 1951 in 1952 poglobil in razširil sodelovanje s slovenskimi muzeji, ki so z začetki primorskega muzeja v Novi Gorici izgradili slovensko muzejsko mrežo ter z ustanovitvijo Tehniškega muzeja Slovenije zajeli tudi slovensko tehniško kulturo. Varstvo in razvid flore, arhitekture, arheološkega in etnografskega gradiva ter spomenikov NOB je stalo v središču terenskega raziskovalnega dela, skrb za vključitev spomeniškega varstva v prosveto in šolstvo v ospredju popularizacije in smotrna organizacija restavratorstva, ki je pokazala svoje prve kakovostne uspehe pri organizaciji razstave del Fortunata Berganta pa v središču notranjega dela Zavoda za spomeniško varstvo LRS. Poglobljeno sodelovanje z okrajnimi, krajevnimi in mestnimi ljudskimi odbori je rodilo številne uspehe v obnovah in zavarovanju spomenikov; zavest, da so spomeniki kulturna last ljudstva je vodila k prevzemu prvih spomenikov gotske umetnosti v javno upravo; prepričanje, da je treba v duhu zakona o ljudskih odborih organizacijo spomeniškega varstva prenesti na okrajne in krajevne ljudske odbore, je postavilo spomenike v tekoče domače življenje, ki ga Zavod za spomeniško varstvo LRS upravlja strokovno in s koordinacijo v spomeniški dejavnosti celotne LRS. Poleg ljudskih oblasti so se vključile v spomeniškovarstveno dejavnost tudi množične organizacije, v prvi vrsti Zveza borcev, ki je omogočila pomembna obnovitvena dela na spomenikih NOB in Turistična zveza kot aktiven spomeniški popularizator. Spomeniško varstvo je 1951 in 1952 razširilo in poglobilo svojo dejavnost z njegovo vključitvijo v ljudske odbore, kjer se organizirajo prve spomeniškovarstvene komisije v okviru Svetov za prosveto in kulturo in družbene v organizacije.

Za vzgojo in strokovno izpopolnjevanje spomeniškovarstvenega naraščaja so prispevali študijski ogledi spomenikov na Koroškem in v Trstu; uvajanje študentov umetnostne zgodovine na univerzi v Ljubljani v notranjo organizacijo Zavoda za spomeniško varstvo LRS ter strokovna povezava s koroškimi konservatorji na umetnostnih spomenikih LRS.

Spomeniškovarstveno delo 1951 in 1952 je potekalo iz njegovega življenjskega vrednotenja in njegovih družbenih smotrov ter je stavilo temelje za prihodnost. O načelih, načinu in obsegu tega dela govori vsebina Varstva spomenikov, ki ga predajamo javnosti v oceno in sodbo, predvsem pa z vabilom, da se poveže s prirodnimi in kulturnimi spomeniki in jih obravnava kot svoje.

Uredništvo

Spomeniško varstvo in prosveta

Spomeniško varstvo obsega upravna, tehniška, znanstvena in prosvetna dela, ki jih vodi in opravlja Zavod za varstvo spomenikov LRS. Spomeniškovarstvena dela imajo namen ohranjevati in spoznavati prirodne in kulturne spomenike, se pravi predmete, skupine predmetov in področja s prirodnimi ali kulturnimi predmeti, ki so po svoji vsebini ali pa po svojem videzu vredni, da se trajno ohranijo kot vir za značaj in preteklost naše zemlje ter ljudstva.

Po svoji vsebini obsega spomeniško varstvo vrsto del, ki jih organizacijsko in operativno zmore samo s priključitvijo vseh panog družbenih dejavnosti, zlasti ljudske prosvete. Zakon o varstvu kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti je predal skrbstvo nad vsemi spomeniki in znamenitostmi Zavodu za varstvo spomenikov LRS, ki pač more imeti razvid o spomenikih in obravnavati načelno problematiko, ne pa tudi podrobne, dajati navodila za ohranjevanje, ne pa jih tudi v celoti izvajati. To je razumljivo zaradi bogastva LRS s spomeniki; poleg tega pa spomeniki ali znamenitosti niso premoženje posamezne osebe ali ustanove, kakor jih je štela preteklost, ko je n. pr. fevdalec sam upravljal grajsko arhitekturo, slike, kipe, opremo in nasade, temveč je last vseh kulturnih ljudi, ki jih priznavajo za spomenike in se s tem tudi zanimajo za njihovo usodo. Uspešno spomeniško varstvo je zaradi tega mogoče samo, če so spomeniki ne le v središču delovanja Zavoda za varstvo spomenikov LRS, temveč tudi zanimanja vse slovenske kulturne javnosti.

Obisk poznorenesančne cerkve v Podbrju ob odkritju spominske plošče dr. Fr. Mesesnelu v Vipavi 1951 je pokazal več pomanjkljivosti, kakor borovca na portalu, robidovje ali ostrožnice ob zidovju ter goveje ekskremente v notranjosti pokopališkega zidu. Vse to ustvarja podobo zapuščenosti, propadanja in pomanjkanja vsakega vrednotenja arhitektonske umetnine. Značaj vseh nujnih trebilnih posegov v Podbrju je takšen, da zanje ni potrebna pomoč Zavoda za spomeniško varstvo LRS samega, temveč da bi zadostovala samo kulturnost vaščanov, ki bi jo mogel Zavod dvigati s posredovanjem pomembnosti zgodovinske arhitekture nad vasjo. Da je to mogoče, dokazuje v mnogih krajih živo hotenje prebivalcev po spoznavanju spomenikov in njihovem varovanju. Tako so n. pr. pozdravili domačini trga Vače s sekretarjem KLO na čelu ekskurzijo iz Ljubljane z izjavo, da bodo ustanovili krajevni muzej. Mnogi so se nad tem začudili in niso razumeli, da je bila ta izjava izraz razmerja Vačanov do domačih spomenikov, izraz volje, da sami sodelujejo in upravljajo krajevne spomenike, in miseln temelj za aktivno spomeniško varstvo, ki bi mu mogel dati Zavod zdravo vsebino in značaj. Do tega stališča so prišli Vačani ob spoznanju vrste do-

mačih arheoloških spomenikov. Za razumevanjem spomenikov je ljudstvo pogosto samo hrepenelo in je zaradi pomanjkanja pravega odgovora na vprašanja, ki jih terjajo obstoječi spomeniki, tudi samo odgovorilo za gomilo, da je Atilov grob; za kost nepoznane živali, da je ajdovska; za steklarško gozdno cesto, da je rimska; za izkopano železo, da je turško. Itd. Ne samo vsi Slovenci, temveč ves kulturni svet ima pravico do odgovorov na vprašanja, ki jih postavlja naša zemlja s svojimi spomeniki. Odgovore prispevata po svoji dolžnosti znanost in umetnost, razširja pa jih prosveta. Naloge znanosti, umetnosti in prosvete najdejo v tem enega od svojih namenov, ki vodi ljudstvo k spoznavanju in preko tega takisto k varstvu spomenikov.

V spomeniškem varstvu imamo priznано merilo ne samo za kulturno raven, temveč za kulturnost sploh. Ker ni spomeniško varstvo kabinetška, temveč izrazita življenjska dejavnost, ugotavljamo njegovo življenjskost v naših središčih: v Beogradu na Kalimegdanu, pod njim okrog Nebojše in na groblju; v Zagrebu na Kaptolu, Maksimiru in na Mirogoju; v Ljubljani na Mestnem trgu, v Tivoliju, grobu herojev in na Navju. Tod vidimo dejansko stanje spomeniškega varstva v njegovih najboljših mogočih pogojih. Specialne obnove so pomembne za vrhunsko spomeniškovarstveno delo strokovnjakov, ki je po svojem namenu hitrejše, kakor široki tok varstva spomenikov, ki je uvrščeno v vsakdanje življenje. Posebne obnove in posebna zavarovanja so po svojem obsegu ozka in zajemajo v bistvu samo najvišje spomenike umetnosti z arhitekturo, slikarstvom in kiparstvom, ne pa tudi drugih kulturnih zvrsti. Res je, da je vsebina umetnostnih spomenikov, zlasti arhitektur, daleč bolj popularizirana in tako po svojem značaju bolj vabljiva za širši krog ljudi, kakor n. pr. arhivalije ali prirodni, arheološki, etnografski ter tehniški spomeniki. Zato pa niso ti spomeniki nič manj pomembni kot znanstveni viri, so za celotno prirodno in zgodovinsko podobo zemlje enako tehtni in pokrajinsko v velikem merilu najizrazitejša dekoracija umetnostnih arhitektur, ki dobivajo in varujejo z njimi svoje kulturno okolje, brez katerega ne morejo nikoli priti do polne veljave.

Vprašanj kulturnega okolja vrhunske restavracije ne rešujejo, ali kvečjemu le delno. Podbrje smo omenili že v začetku. Dodajamo za primer samo Blejski otok z razmerami, ki so bile povod za časopisne pritožbe 1950. Ponovno je treba ugotoviti, da tudi teh vprašanj ne morejo obravnavati zavodi za varstvo spomenikov, temveč samo splošna kulturna stopnja, ki jo pripravi prosveta in ki je tudi eden od osnovnih pogojev, da se morejo ljudski odbori uspešno lotiti spomeniškovarstvenega dela, kakor ga narekuje zakon. Da obstoji za to pravilna ljudska miselnost, kaže primer Vač.

Pri tem gre nadalje za vrsto vprašanj, ki sicer nimajo neposredno spomeniškega značaja, a so odločilna za vlogo spomenika v njegovem okolju.

Kakor zahteva sodobno gledališče, da je scenerija njegov sestavni umetniški del, podobno morajo znanost, umetnost in prosveta terjati, da se celotna pokrajina s spomenikom izraža prirodno in da raste iz lastnih korenin v skladu s sodobnimi kulturnimi potrebami prebivalstva. Kritični pregled vseh možnosti in potreb pri občutenem pogledu na krajino bi pokazal n. pr. nezdržljivost naše zelene krajine z mejami iz bodeče žice. Skoraj skozi dva rodova je že bodeča žica prisposodba ujetniških taborišč in njen brutalni izraz prinaša sušo, praznino in odurnost zelo pogosto tudi v najbližjo oko-

lico spomenikov ter poniža ali ubija toplino in sočnost zemlje, ki sama iz sebe kliče po zelenih živih mejah in ki jih nudi tudi lepo vrsto. Bodeča žica pa ne duši samo okolja za vrsto spomenikov, temveč v enako hudi meri tudi naša predmestja in vasi, zlasti prostore okoli skladišč in sadovnjakov, pa tudi gozdov, kjer ubija prirojeni čut za rastlinstvo in uvaja brezdušnost kolonialnih faktorij. Prav tako težko lepotno škodo napravljajo papirni lepaki, ki so v veliki večini brez grafične vrednosti, po fasadah, plotovih in drevju, dokler jih ne izpere dež. Papir je snov, ki je prikladna za marsikako kakovostno delo, ki pa ni odporna proti mokroti. Zato je prav, da so lepaki na določenih prostorih, kjer bodo predvsem v družini vplivali po kakovosti, ki se bo morala zaradi tega tudi smotrno gojiti. Podobno kakor je s knjigo združen pojem lepega, mora postati lepo združeno tudi s plakatom ter mora postati prostor za nalepljanje najmanj zbirka zanimivosti. Naključno lepljenje lepakov povsod in vedno, ki obraz pokrajine močno prizadeva, je pa treba končati. Oba navedena krajinokaza sta dediščina iz preteklosti, kakor je to tudi pomanjkanje čuta za ustrezne napise pri podjetjih, trgovinah, ustanovah ipd. Na novo pa se je pojavil plesk na stavbah, ki se obnavljajo. Ta je večinoma svetel, blizu apnenega beleža, enega najbolj kritičnih tonov, ki bi bil uporaben predvsem v mračni notranjosti. Zdi se, da se rabi ta plesk precej povsod; ker pa je stavba individualnost, z lastnimi zahtevami po barvi, zato večina novo pleskanih stavb okolje razbija, namesto da bi ustvarjala sveže mirne pole, na katere se bodo naslonile prihodnje obnove. Ugovor, da bodo te nove fasadne barve patinirale in s tem postale plemenite, je najmanj — jalov, kajti naša barva, ki ni niti topla, niti mehka, bo postala samo umazana.

Vse tri prednje primere smo navedli, da pokažemo z njimi, kako vodi pomanjkanje prirodnosti, čuta za lepoto in napačno pojmovana naprednost do pojavov, ki pokrajino kvarijo in kazijo ter jo s tem ubijajo, z njo pa tudi okolje, ki bi ga morali imeti zlasti monumentalni spomeniki. Navedene pokvare pokrajine ali naselja so bile mogoče spričo pozabljenja na večni kulturni zakon, da je temelj vsega našega delovanja v pokrajini priroda (nasco-natura), ki jo mora človek urejati in gojiti (collo-kultura) ter se v njej izogibati vsega, kar ni prirodno. Kako pozabljamo pri tem na prirodu in kako zelo ozko gledamo na našo sodobno spomeniško proizvodnjo, naj pokaže primer najnovejše knjigarne v Ljubljani. Na novo opremljena in odprta izložba knjig leži proti jugu in zahodu. Čeprav je južna lega knjigarne že tako malo ugodna, je ostala nova oprema še brez zastorov. Kako so lepe knjige (n. pr. Jakac, Grafika) proti soncu protestirale in se vile, je mogel na prehodu s Trga revolucije v Wolfovo ulico v poletju in jeseni 1951 videti vsakdo.

Uravnavanje navedenih in podobnih primerov ne more biti naloga Zavoda za varstvo spomenikov LRS in tudi ne enako imenovanega zakona, temveč je odvisno od kulturnosti ljudi samih, ki s temi primeri živijo. Zato morejo taka vprašanja obravnavati samo ljudje, ki imajo z njimi opraviti vsak dan. Vendar prepogosto slišimo iz operative praktičnih poklicev, »da ne morejo nič za to«, da je to stvar neke imaginarne »uprave«, in še menda najpogosteje, da se na zgodovinske in umetniške stvari »ne razumejo«; vse to pa pomeni toliko, kot da jih vprašanje ne zanima. Pri tem tudi vemo, da je n. pr. podeželane pripeljala do pravičnega vrednotenja n. pr. etnografskih slikarij ali rezbarij šele trgovina s starinami, potem ko jih je večinoma že

pokupila; da je arheolog z raziskovanjem terena pripravil za uničenje novoveški plavž v Nomnju, da pa je isti arheolog odkril širokemu svetu vrednost naših slikanih panjskih končnic; da nam ni znano, če je bil pred likvidacijo dokumentacijsko posnet železniški most pri Borovnici, eden temeljnih spomenikov za zgodovino zgodnjih železniških gradenj sploh; ali kako je mogel biti junija 1948 uničen v Laškem v pritličju današnjega hotela Savinja renesančni portal. Itd. Narobe pa bi mogli navesti vrsto primerov, ko so se ohranili spomeniki vprav zaradi pozornosti domačinov samih (Železniki, Kropa, Jesenice, Škofja Loka, Novo mesto, Krško, Šmarje pri Jelšah, Ptuj, Murska Sobota, Vuzenica, Slovenj Gradec, Laško itd.).

Pri vseh teh negativnih in pozitivnih primerih imamo opravka s šolanimi in nešolanimi ljudmi. Stopnja absolvirane šole na spomeniško miselnost malo vpliva; zdi se, da zato, ker se v njih o spomeniškem varstvu kaj malo razpravlja; kjer pa se, pridejo na dnevni red spomeniki iz širokega sveta, domači pa stojijo daleč v ozadju za italijanskimi, francoskimi, nemškimi, češkimi, antičnimi ali orientalskimi. Torej prav obratno kot n. pr. v Makedoniji, kjer je v Ohridu ljudska šola prvi popularizator domačih spomenikov in spomeniškega varstva.

Natančnejši pregled ljudi, ki so sodelovali pri vrsti pozitivnih in negativnih spomeniškovarstvenih del, bi pokazal, da moramo s pozitivnimi primeri družiti ljudi s široko izobrazbo in življenjsko razgledanostjo; z negativnimi pa sicer strokovno zaslužne, a izven svoje stroke nezainteresirane specialiste. V teh vrstah je tudi vkoreninjeno mišljenje, da je varstvo spomenikov strokovna zadeva zgodovinarjev, umetnostnih zgodovinarjev, umetnikov, restavratorjev in konservatorjev, arhitektov in muzejcev, torej naziranje, ki ga redkeje zagovarjajo tudi v konservatorskih vrstah. To mnenje zamenjuje restavratorsko in konservatorsko operativno s spomeniškovarstveno kulturno dejavnostjo in je nazoren primer za birokratsko pojmovanje ene panoge javnega življenja. Po takem mišljenju bi mogli podobno terjati, da je vprašanje zdravstva in higiene samo zadeva zdravnikov in zdravstvenih ustanov, ali pa, da bi moral n. pr. za domačnost stanovanjskih stavb in stanovanj skrbeti notranji arhitekt in ne tudi ali predvsem stanovalci sami.

Z navedenega vidika se mora postaviti vprašanje, ali je kultura in z njo varstvo spomenikov samo strokovna zadeva posameznih panog ljudske oblasti ali pa je tudi in predvsem splošna ljudska potreba. Še v renesansi in baroku je veljalo prvo naziranje, ki se je pa z razsvetljenstvom in francosko revolucijo, zlasti pa v našem času začelo umikati pred splošnimi zahtevami po nujnosti izobrazbe širokih množic, ki so jim namenjena znanstvena spoznanja in umetnostne vrednote. V zadnjem rodu pa je vzgojni in upravni poudarek na strokah ali njihovih delih razvijal strokovnjake z globokim strokovnim znanjem, ki je raslo le iz posebnih temeljev in ki tako ni vedno moglo zajeti širokega življenjskega toka. Tehnične znanosti so te šibkosti specializacije ugotovile same (Prim. A. Hertwig, *Der geistige Wandel der Technischen Hochschulen in den letzten 100 Jahren und ihre Zukunft*. München 1950. Razprave Nemškega muzeja, XVIII. let., 1. zv.) in postavile zahtevo, da mora biti popolni strokovnjak tudi državljani, ki zna sodelovati pri socialnem razvoju svojega ljudstva, ki se zaveda svoje odgovornosti za ljudsko kulturo in ki ima kratko rečeno v največji meri razvite vse svoje sposobnosti. Za to ga izšola omika.

Omika sestoji iz vseh vrst izobrazbe. V središču vsakogar je strokovna (delavnice, strokovne šole, instituti) izobrazba, ki raste iz temeljev splošne šolske izobrazbe in ki jo v širini obdaja splošna izobrazba. Ubranost strokovne, temeljne in splošne izobrazbe ustvarja omikanega, kulturnega človeka, ki more doživeti potrebe in razvojne nujnosti lastnega naroda. Za to ubranost človeka s podajanjem in širjenjem splošne izobrazbe skrbi na eni strani življenje samo, na drugi pa organizirana ljudska prosveta.

Ljudska prosveta goji splošno izobrazbo z metodičnim posredovanjem znanstvenih in umetniških vrednot, in to po toriščih, ki so zanje najbolj sprejemljiva ali pa ki so jih najbolj potrebna; tako veže posamezne stroke in omogoča z njimi človeku razumeti njegovo okolje in življenje. Pomembno pomoč morejo nuditi ljudski prosveti prirodni in kulturni spomeniki kot ponazorila za zemeljsko in človeško preteklost, ki so tako mnogokje središče za nazorno izobraževanje, kar so prirodni in kulturni spomeniki tudi v temeljni in strokovni izobrazbi. Z ljudsko-prosvetnim črpanjem spomenikov pa bo gotovo rasla v ljudstvu zavest, da so spomeniki njegovo pozitivno izročilo, ki jih je treba prevzeti v upravo kakor n. pr. tovarno.

Prirodni in kulturni spomeniki so izobraževalno gradivo, ki ne bo samo širilo znanstvenega ali umetniškega obzorja, temveč ki bo tudi dvigalo poglede od izključne uporabnosti na raven kulturnosti. Neznanje in grabeljivost, napačno pojmovanje naprednosti in lepote so največji sovražniki vsake omike ter vsakega spomeniškega varstva, prav tako pa tudi dviganja resničnega kulturnega standarda. Spoznavanje znanstvenih in umetniških spomeniških vrednot, njih ohranjevanje in vključevanje v splošno ljudsko izobrazbo pomeni dragocen prispevek k dviganju kulturnega standarda; s krepitvijo zavesti o kulturnih vrednotah pa bo prispevalo k dvigu spomeniškovarstvenega upravnega aparata, ki ga naj razširi ljudska uprava spomenikov v sodelovanju s konservatorskimi in restavratorskimi strokovnjaki, ko bodo postali temelji današnjega zakona o varstvu spomenikov sestavni del ljudske miselnosti.

Tak spomeniško varstveni ideal je že precej dosežen n. pr. v Švici, kjer sloni varstvo spomenikov na društveni organizaciji brez spomeniškega zakona. To je mogoče doseči tudi pri nas, v harmoniji temeljne, strokovne in splošne izobrazbe, ko bo n. pr. tehnik občutil potrebo, da bo most ne samo nosilec za določeno težo tovara, temveč tudi skladen s pokrajino in popola v svoji obliki: ko bo zgodovinar postavljaj vrednost proizvodnega stroja ob stran vrednosti pergamentne srednjeveške listine, ko bo umetnik videl v okviru enako važno estetsko vprašanje kakor v sliki sami; ko bo strojnik v metalurškem podjetju pojmoval lepo knjigo za edino upravičeno založniško dejanje, delavski svetnik pa vsako novo pridobitev v podjetju za nujno, da se ohrani v tovarniški kroniki. Tedaj bo tudi konec mej iz bodeče žice, plakatov po fasadah in drevju, borovcev na renesančnih portalih ali knjižnih izložb na soncu. Iz razmerja do prirodnih in kulturnih spomenikov raste razmerje do lastne in ljudske pozitivne tradicije in iz te do lastne življenjske okolice.

Za dosego tega pa ima spomeniško varstvo dolžnosti do ljudske prosvete in narobe. Kakor mora vsaka stroka zaradi svojih moralnih obveznosti do splošne izobrazbe prispevati svoje raziskovalne izsledke tudi ljudski prosveti, tako je tudi spomeniško varstvo dolžno, da svoje raziskovalne in

ohranjevalne izsledke razširja po dveh tirih: po strokovnem in poljudno-prosvetnem ali splošno izobraževalnem; izven tega pa, da v svojem delu upošteva poleg neposrednih lastnih nalog tudi posredne naloge iz programa ljudske prosvete. Saj bo iniciativa iz ljudske prosvete navadno vodila k razširitvi spomeniškovarstvene dejavnosti in pogosto tudi k razvidu novega spomeniškega gradiva. Ljudska prosveta ima v spomeniškem varstvu vir za obravnavanje lepe vrste vprašanj iz naše prirode, arheologije, etnografije, umetnosti, krajevne zgodovine, narodnega osvobodilnega boja in tehnike, vse na nazornih spomenikih. Zato pa je ljudska prosveta tudi dolžna, da dviga zanimanje za spomenike, da organizira njihovo spoznavanje z gradivom, ki mu ga posreduje spomeniško varstvo in da sodeluje pri ohranjanju spomenikov.

Naloga vsake panoge znanosti in umetnosti je, da deluje strokovno in prosvetno. Strokovno znanstveno in umetniško delo je gibalno v razvoju kulture, prosvetno pa globina in obseg, ki ga je posamezna stroka dosegla. Predmet ali skupina predmetov postane prirodni ali kulturni spomenik, ko je strokovno evidentiran in ko kar najširša spomenikova okolica izve za njegovo vsebino. Da bo vsebina spomenika dognana in da bo zavest o potrebi ohranitve živa, za to mora skrbeti strokovno delo varstva spomenikov. Da pa bo vsebina spomenika postala last kar največjega števila ljudi, je splošno izobraževalna naloga varstva spomenikov in v isti meri vseh družbenih organizacij, ki bodo s tem spomenik vključile v ljudsko prosveto in z njo v življenjsko spomenikovo okolje, v podobo naselja ali pokrajine in v miselnost njenega prebivalstva. S takim delovanjem postane Zavod za varstvo spomenikov LRS znanstvena ljudska ustanova, ki spomenike strokovno raziskuje in ohranjuje, jih z raziskovalnimi izsledki posreduje ljudstvu, ki ga na ta način s smotnim sodelovanjem družbenih organizacij šola, da jih bo moglo v prihodnosti upravljati in gojiti samo.

Franjo Baš

Slovenska vojaško-partizanska bolnica „Franja“

Podobno kot v ostalih pokrajinah Slovenije je tudi na razvoj partizanske sanitete na Primorskem vplival razvoj partizanskih enot (čet, bataljonov, odredov, brigad, divizij) ter njih uspešno vojskovanje, geografska razčlenjenost Primorske, politične in kulturne prilike i. dr.

Prvi zdravstveni posegi gredo v dobo začetka oborožene borbe. Primorsko ljudstvo, ki se je narodnostno in politično odlično izkazalo, je bilo v prvem razdobju partizanske sanitete glavna opora ranjenim in bolnim partizanom. Ono jih je skrivalo po vseh mogočih skrališčih doma in v gozdu, jih prehranjevalo in oskrbovalo zdravniško pomoč.

Z ustanovitvijo Severno in Južnoprimorskega odreda, Primorske operativne cone, z vse večjo številčno močjo operativnih enot so porasle tudi potrebe po zdravstvenih ustanovah in po splošni zdravstveni organizaciji. V tem drugem razdobju so se začele v območju operativnih enot ustanovljati sanitetne ustanove. K organizaciji sanitetnih točk je pristopil dr. Peter v marcu 1943. Postavil je 10 postojank, in sicer v neposredni bližini Idrije na Krnicah (Šebrelje), v strmini Banjske planote pri naselju Vrata, v v grapi pod Liscem (Grahovo), na Št. Vidski gori blizu Pečin, ob reki

Tolminki pod Čadro, v grapi pod vasjo Krn, na Matajurju, na Kolovratu in na Rombonu v višini 2000 m. Prostora je bilo v vseh postojankah za okrog 120 ranjencev.

Te prve postojanke so bile grajene iz šotorskih kril, vejevja, skal, izjemoma tudi iz desk, bile pa so tudi v podzemeljskih jamah. Iz zdravstvenih razlogov so bile postojanke v podzemeljskih jamah opuščene.

Sistem malih postojank, ure in ure hoda od ene do druge, je bil posledica velikega števila sovražnih postojank, garnizonov skoraj v vsaki vasi, bil pa je tudi posledica geografske razčlenjenosti Primorske. Danes vemo, da se je ta sistem dobro obnesel. Okupatorji so od vseh postojank odkrili le zadnjih pet in večino od njih zaradi premajhne narodnostne zavednosti (na Matajurju, Kolovratu, Rombonu), nekatere postojanke pa so delovale celo do osvoboditve v spremenjeni funkciji.

Tretje razdobje. Vse večji porast partizanske vojske, vse večje število ranjencev, ki so jih imele v borbah brigade in divizije, so postavljale pred organizatorje partizanske sanitete nove rešitve. Zaradi večjega števila ranjencev so se v prvi polovici 1943 v Ljubljanski pokrajini lotili gradnje konspirativnih bolnic. Gradile so se partizanske bolnice (postojanke) z več objekti (bolniška baraka, operacijska baraka, kuhinja, dnevno skladišče, baraka za osebje, evakuacijski bunker, zakonspiriran ekonomski magazin). Do 5 ali 6 takih postojank, oddaljenih ena od druge kilometre, je tvorilo blok bolnic, ki je bil vojaško, sanitarno in ekonomsko popolnoma samostojen in je bil v stanju sprejeti ranjence ene divizije.

Odločilno za tretje razdobje partizanske sanitete na Primorskem je bila ustanovitev IX. korpusa decembra 1943. Člani sanitetnega oddelka Glavnega štaba Slovenije dr. Bogdan (Brecelj) in dr. Matjaž (Ahčin Marjan) sta, na podlagi izkušenj in uspehov na področju VII. korpusa, dala sanitetnemu odseku IX. korpusa smernice za delo pri organizaciji trupne in zaledne sanitete ter navodila za gradnjo novih blokov konspirativnih bolnic (postojank). Po skupnem ogledu terena, so se odločili za gradnjo dveh blokov bolnic, ki bi povezovala vso Primorsko.

Eden od teh blokov je bil SVPB »Franja«. Nikdar se pri obisku bolnice »Franje« ne omenja, da je ona le centralna postojanka celotnega bloka. Ne omenja se, da so bile levo in desno od »Franje« še postojanke »A«, »B«, »C«, »Pokljuka 10«, »Stol« itd. Ne opozarja se na dejstvo, da je bila bolnica »Franja« ena od redkih postojank, ki je bila vojaško branjena in da je bila vojaška obramba te postojanke v načrtu že spočetka. Ne seznanja se obiskovalce s konfiguracijo terena, z možnostjo sovražnih dohodov, z lego postojanke v severni Primorski itd.

Izveček iz kronike SVPB »Franje«

V novembru 1943 je 31. Triglavska divizija evakuirala ranjence na Gorenjsko v zakonspirirane bolnice dr. Edvarda (Pohar) na področje Davče. Ko se je nemška ofenziva končala, so pričeli misliti na gradnjo bolnic tudi na Primorskem.

Neki kmet je pokazal nedostopen kraj, kjer so bili partizani varni pred italijanskim preganjanjem. Kljub navpičnim stenam in jarku, ki je bil posut s skalami, ki so v teku stoletij padale s sten v hudournikov jarek, je dr. Viktor s partizansko vztrajnostjo začel pripravljati teren in z medicincem Branetom, bolničarjem Gašperjem in še nekaterimi bližnjimi

delavci postavil 6 mostičkov. Na ramah, mimo nevarnih mest so prenašali deske in v 14 dneh — 23. 12. 1943 postavili prvo barako, dolgo 8 m in široko 5 m, ki je imela kuhinjo v velikosti 2 x 5 m.

Okoli barake so bile navpične stene, raz katerih so visele po več metrov dolge rumenkaste in zelenkaste sveče, združujoč se v najlepši zastor, ki si ga more človek zamisliti. Po jarku je bobnel neugnani hudournik, ki se je od časa do časa poganjal preko visokih skal.

2. I. 1944. Ko je prišla v bolnico Franja (dr. Bojc-Bidovec Franja) in dr. Klajn, je bilo v baraki 18 bolnikov, od teh 3 težji. Gradila se je druga baraka za 16 bolnikov in operacijska soba. Ves planirani prostor je bil s tem izpolnjen tako, da ni bilo prostora niti za stranišče.

6. I. 1944. V »Franjo« je prišla delegacija Glavnega štaba Slovenije z dr. Bogdanom in dr. Matjažem. Po njihovem zatrjevanju je bil kraj in

postojanka edinstven. Delegacija je določila za upravnika dr. Bojce-Bidovec Franjo.

20. I. 1944. Dokončana je bila druga baraka 8 x 5 metrov z operacijsko sobo 3,5 x 5 metrov.

28. I. 1944. Bolnica je sprejela 12 težkih ranjencev — žrtev zverinskega napada okupatorja na Cerkno. Tako razbitih kosti tudi pozneje nisem videla. Drugih 47 pa je negibno obležalo na kraju napada.

Konec januarja je bilo v našem »B« oddelku prostora za 50 ranjencev. (Stanje je bilo večinoma od 35 do 45.) Poldrugo uro stran je bil oddelek »A« za 15 ranjencev in oddelek »C« za 20 ranjencev. Gradili so v glavnem bolničarji. Hrano za bolnice je dobavljal centralni sanitetni ekonomat, ki je zbiral hrano v Vipavski dolini, na Krasu in v Brdih.

V začetku marca je prišel sanitetni referent dr. Volčjak, ki je v strmi grapi našel mesto še za dve baraki. Gradbena ekipa je začela graditi zložno pot ter mostove, od tega enega preko 8 m širokega brezna. Sredi aprila sta bili obe baraki dograjeni. V eni je bilo v dveh nadstropjih v pogradih prostora za 68 ranjencev, v drugi pa je bila operacijska soba.

17. IV. 1944. V neposredni bližini bolnice streljanje. Iz 15 minut oddaljene bolnice so se ranjenci zadnji hip umaknili. Vse osebje bolnice je zasedlo položaje v 6 bunkerjih pri 5 lahkih in 1 težkem mitraljezu. Res so Nemci hajkali v neposredni bližini bolnice. Izvidnica bolnice je videla nemško zasedo neposredno pred vhodom bolnice, toda obrnjeno s hrbtom proti bolnici. 58 ranjencev z osebjem je v največji tišini čakalo. Po 2 dneh je bila ofenziva končana. Le ena javka je utrpela žrtve.

Postojanka je bila največji sanitetni magazin. Založena je bila s sanitetnim materialom po proračunih za pol leta naprej (1000 Kramarjevih opornic, 10.000 prvih ovojev, 2000 gipsovih povojev, 50.000 tablet sulfamida itd.).

20. IV. 1944. Bolnica je bila napadena. Vsa grapa se je tresla od detonacij. Odmev je sledil odmevu. Bolniki so se držali sicer junaško, a nepokretnim se je brala groza na obrazu. Bunker za nepokretne je bil nedosegljiv, toda v njem je bilo prostora za 16, nepokretnih pa je bilo 28.

Z ogromnimi težavami je osebje bolnice ponoči evakuiralo bolnico. Bolničarji so padali v nezavest od utrujenosti. Toda napada na bolnico, ki so ga vsi pričakovali, ni bilo, čeprav je več dni pokašlo in se svetilo ob meji. Zaradi prihoda oficirske šole in Gorenjskega odreda v samo postojanko, da bi pomagali prenašati ranjence, se je morala postojanka izprazniti.

5. V. 1944. Postojanka je »pogorela«. To vest je osebje bolnice name-noma razširilo, toda delo na postojanki se je kljub temu nadaljevalo.

Sredi maja se je bolnica ponovno preselila v »Franjo«, toda že dva dni kasneje so jo morali zaradi izdajalca ponovno evakuirati. Izdajalca pa so likvidirali. Tega dne je bil ves bolniški sektor priključen pod upravo zdrav-nice Franje.

Za časa evakuacije se je v postojanki »Franji« zgradila baraka za 36 ljudi, pod njo bunker s tekočo vodo za 28 nepokretnih bolnikov, nedosegljiv bunker za 16 nepokretnih, v skali bunker za 40 pokretnih — prav tako nedosegljiv, magacin v velikosti 5 x 12 metrov. Obrambni bunkerji so bili 3 za težki mitraljez in 6 za lahki mitraljez. Vsi so bili v skalah in nedosegljivi za mine in topovske granate. Nasprotno pa se je iz dobro zamaskiranih bunkerjev obvladal ves dostopen teren.

Junija je začela bolnica izdajati svoj »bolniški list«. V njem so pisali ranjenci in osebje. Izhajal je vsakih 14 dni.

22. VI. 1944. Ranjenci so se ponovno preselili v »Franjo« ter strmeli nad udobnostjo in čistočo naše postojanke...

V oktobru se je zgradila še pralnica in kopalnica.

5. XII. 1944. Bolnica je sprejela 42 ranjencev, centralna pa 26 zelo težkih iz bitke pri Gorenji vasi.

Na zimo 1944/45 se je 3 ure hoda od »Franje« zgradil oddelek »D«, ki nam je služil za invalidski dom.

V januarju 1945 je bil na zahtevo podpolkovnika Vasje zgrajen invalidski dom, in sicer na koleh nad vodo.

V februarju je padel s skal v tolmun in utonil kuhar Vili Sinovčič.

9. II. 1945. V »Franji« se je začel bolničarski tečaj.

V marcu je bolnica dobila krasen rentgenski aparat iz Žirov od pokojnega dr. Demšarja. V 15 dneh je bilo rentgeniziranih 50 kostnih poškodb. Začel je delovati invalidski dom. Sestavljen je bil invalidski pevski zbor iz 20 borcev-invalidov z učiteljem »Čričkom« (Vajngerl) na čelu. Poleg pouka v notah, igranja na harmoniki in kitari, so izdelovali tudi krtače, tobačne doze, čistili orožje in pomagali v kuhinji.

V marcu je osebje gradilo vojaške bunkerje, ker je bila ofenziva v zraku. V enem mesecu je bolnica sprejela 91 pacientov, od teh 30 iz SVPB »Pavle«, ki je bila skozi cel mesec sredi sovražnega ognja. Konspiracija je bila poostrena s tem, da je bila javka za bolnico eno uro daleč na nasprotnem hribu, kjer je bila postavljena baraka za 24 ranjencev.

V zadnji ofenzivi je imela »Franja« 107 ranjencev in bolnikov in od teh le 30 pokretnih. Hrane je bilo za 14 dni. Nepokretni so bili evakuirani v 2 bunkerja, pokretni pa v tretji bunker in so imeli pri sebi orožje. Osebje je hrano znosilo v skale, da bi bila na varnem pred ognjem.

24. III. 1945. Ob pol eni so padle prve mine v grapo, nakar so se bunkerji zakamuflirali, potem ko jim je bila dana suha hrana in elektrika. Poskuse sovražnika, da prodre v grapo, so odbili mitraljezi na vhodu v grapo. Tudi mine, s katerimi je sovražnik obsipaval grapo, niso zadele cilja. Toda sovražnik je poskušal z ognjem. Zažgal je suho rušo in resje. Ogenj se je širil. Vse naokoli je prasketalo, dim je grozil z zadušitvijo in poginom. Zaradi ognja je bilo ponoči svetlo kot podnevi. Požar se je razširil do samih bunkerjev. Borci v bunkerjih so se zaradi dima onesveščali. 18 dni se je držal sovražnik v neposredni bližini, toda ofenzivnih namenov ni več kazal.

5. V. 1945. S težkim srcem smo odšli iz grape, ki nam je bila toliko časa dom...

Vojaška obramba bolnice »Franje«

Edino bolniška postojanka SVPB »Franja« je poleg konspiracije slonela na stalni oboroženi obrambi, pri čemer je izkoristila skalnato sotesko. Na vojaško obrambo je bila postojanka prisiljena zaradi pogostih manjših sovražnikovih vdorov. Sovražna postojanka v Sorici je bila namreč oddaljena komaj 3 ure hoda od bolnice.

Kljub skoro nedostopnosti z vseh strani, je bila vojaška obramba organizirana na vse strani. Pred zunanjim obrambnim pasom, v katerem je bilo 9 bunkerjev, so bila 4 minska polja. Bunkerji so obvladali vse vrhove, kotline in eventualne dostope. Vsak dostop je bilo mogoče tolči s križnim

ognjem. Obstojal je tudi notranji obrambni pas, in sicer 20—50 m nad postojanko. Vz dolž tega pasu so bili 3 bunkerji za lahke mitraljeze in brzo-strelke, ki so obvladali vse notranje dostope. Ozki dostop v grapo sta branila na vsaki strani po 1 bunker, ki sta služila za metanje bomb na sovražnika, če bi slučajno prodrli v samo postojanko.

Janez Kramar

Vodnjak v Polhovem Gradcu obnovljen

Med spomeniki, ki niso »spomeniki« le po svoji vsebini, kakor n. pr. spomeniška arhitektura ali freske, pa tudi ne grečo popolnoma v isto vrsto s tistimi, ki jih navadno tako imenujemo in ki prikazujejo slavnega moža ali pa so postavljeni v spomin na velike dogodke, so umetno izdelani vodnjaki. To so spomeniki v dvojnem smislu: po svoji legi sredi mestnih trgov in urbanih tvorb so neke vrste javen spomenik, okrog katerega se odvija vsak dan mestno življenje, posebno če pomislimo na mediteranska mesta, kjer dajejo različne fontane skritim trgov močno intimen značaj. Po drugi strani pa je navadno njihova oblika, izdelava in starost taka, da so vodnjaki spomenik tudi v prenesenem pomenu te besede in torej del spomeniške posesti kake dežele. Posebno od baroka dalje so nepogrešljiv okras mestnih trgov, kjer se vežejo v celoto z okoliško arhitekturo, za kar je okolica ljubljanskega Robbovega vodnjaka eden najlepših zgledov v srednji Evropi. In če se spomnimo njegovega prednika, ki ga je za prihod cesarja Leopolda I. v Ljubljano postavil pred staro mestno hišo kipar Gašpar Dolmessenger leta 1660 ter je bil posvečen Neptunu, »krotilecu morja«, pa še Herkulovega vodnjaka, ki ga je isti mojster izklesal pet let poprej in je nato do konca 18. stoletja stal na Starem trgu pred Stiškim dvorcem, vidimo, da se je tudi zgodnja baročna Ljubljana odzvala duhu časa. Pa ne samo mestne trge, temveč tudi gradove, ki so se medtem že preselili s strmih obrambnih položajev v dolino, so sredi arkadnih dvorišč krasili vodnjaki. Navadno se njihova oblika omejuje le na kamnoseško obdelano okroglo korito z umetno kovanimi pripravami za dviganje vode, redko kdaj pa nastopajo v obliki umetniško zasnovanih kamnitih arhitektur, pri katerih je element tekoče vode prav tako vkomponiran kakor plastične figure, ki so ga obstopile v podobah vodnih bitij in božanstev.

V tej luči je polhovgrajski vodnjak izreden primer. Postavljen je v osi pred fasado gradu, ki v današnji obliki ne sega nazaj preko 17. stoletja. Sredi prvotno z zidom zaprtega dvorišča in z umetno nasajenim parkom za seboj je imel vodnjak prav odlično lego. Okrajna cesta je sicer razbila intimno grajsko dvorišče in vodnjak oddelila od grajskega poslopja, ni pa niti malo tako posegla v prvotno stanje kakor izguba parka, ki je bil prva leta po vojni nepremišljeno izsekan in je bilo s tem uničeno estetsko najmočnejše oporišče vodnjaka in gradu, ki sam na sebi vsaj na zunaj ni nadpovprečna baročna stavba. Tako je stanje, ustvarjeno v zadnjih letih, grozilo, da bo uničen celotni kompleks, v katerem bi tudi lepi vodnjak kmalu ne imel več razloga za obstoj: uničen park, zanemarjena okolica, stolp z uro, ki je odpovedala pokorščino času, grajsko pročelje, ki zaradi »sodobnih« potreb spreminja razvrstitev in velikost oken, in končno vodnjak sam, ki bi se zaradi slabega stanja ob najmanjši neprevidnosti uporabnikov ali mimoidočih lahko delno zrušil.

Polhov Gradec — vodnjak s parkom, preden je bil izsekan. (Foto Kornič)

Za kakšen vodnjak pravzaprav gre? V tlorisu je kvadrat s stranico 4.70 m in postavljen na dvoje kamnitih stopnic. Njegov glavni del je korito. Poglobljeno je v zemljo, tlakovano s kamnitimi ploščami in obdano v navedeni razsežnosti z nad 1 m visoko zaprto kamnito ograjo, ki je na vsaki stranici razdeljena z dvema pilastroma na troje polj in tudi na oghih ojačena. V srednje polje nasproti grajski fasadi je vklesan grb, na njegovi notranji strani pa je letnica 1696. Dostop v korito zapirajo železna vrataca na vrtni strani. Čeprav je že opisani spodnji del vodnjaka kamnoseško tako oblikovan, da je po oblikah stilno določljiv, mu dajejo pravo umetnostno ceno šele okrogli stebri, ki rasto iz ogelnih ojačitev in so pokriti z bogato reliefno renesančno dekoracijo, na njihovih kapitelih pa stoje mar-

morne figure golih nimf. V središču korita je postavljen večji steber kot nosilec Neptunove figure. Iz tega stebra sta speljani cevi, po katerih teče voda v curku v korito. Ob stranskih stranicah sta na notranji strani dva nizka podstavka, katerih plastična vrha sta manjkala.

Če bi se po tem skopem opisu vprašali po času, kdaj je spomenik nastal, bi vsakdo mislil, da je to popolnoma odveč, ker da ga točno označuje iz kamna izklesana letnica 1696 na eni izmed plošč okrog korita. Če pa odpremo Valvazorja, kjer v 11. knjigi med gradovi opisuje tudi Polhov gradec, vidimo naš vodnjak na strani 33 upodobljen že v sedanji obliki, le kamnite nimfe so se na sliki nekaj bolj razživele kakor v resnici... Torej je moral vodnjak ob prvi izdaji Valvazorja leta 1689 že stati in se letnica 1696 morda nanaša na spremembo lastnika gradu, za kar bi govorilo tudi dejstvo, da je izklesana na hrbtni strani plošče z grbom, katero je morda novi gospodar pozneje vstavil v spomenik. Ni pa izključeno, da bi bil Valvazor načrte za vodnjak, ki so morali biti izdelani v njegovem času, upodobil že realizirane, kar naj bi se tudi zgodilo vsaj sedem let po izdaji njegovega dela. Vsekakor pa nastanek vodnjaka ne bo daleč od obeh letnic, saj je v celoti in v detajlih še popolnoma renesančnih oblik, podobnih tisti umerjenosti, v kateri sta malo pred njim nastala oba ljubljanska vodnjaka. Najdragocenejše na njem so nedvomno stoječe figure nimf, visoke približno 70 cm. Le skromno odete v tančico se razkazujejo v plemeniti telesnosti, ki v stoji in držah spominja na manieristične vzore.

Stanje tega spomenika je bilo precej slabo. Obodne plošče so bile počene in razmaknjene, profilirani krovni deli, ki so nedvomno dodatek vmesne restavracije, so zgubili tesnejši stik s podlago, vogalni stebri so se zibali in začeli nagibati, kapiteli so bili zvezani s kovinskimi obroči, ker je zmrazil razgnala kamen, in nimfe, ki jih je čas že močno obrusil ter so bile nekatere že razbite, so začele izgublјati cementne plombe, dodane med zadnjim popravilom. Tako je bilo treba kamnoseka in kiparja, da sta vodnjak rešila propada. Treba ga je bilo v celoti razdreti in znova sestaviti, da je dobil spet prvotno trdnost. Večji odkrušeni deli so bili nadomeščeni v podobnem kamnu, ki je temnosiv aknenec, manjše napake pa žal spet izravnane s cementom. Na obeh notranjih stranskih podstavkih, ki sta jim manjkala vrhnja zaključka, sta bila nameščena iz kamna izklesana plamenčka ter tako prikazano nasprotje ognja in vode, kar morda dobro ustreza prvotnemu stanju. Najbolj kočljivo je bilo vprašanje marmornih figur, katerih zadnja desna je bila zaradi padca popolnoma razbita. Najboljša rešitev je bila pač ta, da so jo nadomestili v natančni kopiji, kar je dobro uspelo, le počakati bo treba, da se bo tudi v tonu počasi prilagodila ostalim figuram, ki jih je patiniral in razen na trših marmornih žilah že močno izlizal čas. Čeprav vse delo na vodnjaku zaradi pomanjkanja strokovnjakov ni bilo najbolj solidno in spomeniško ustrezno izvršeno, je spomeniku zagotovljen nadaljnji obstoj. Prav ta pa je zahteval tudi primerno ureditev okolice, ki je bila po uničenju parka bistveno osiromašena in je vodnjak z njim izgubil svoje ozadje. Pa tudi splošna zanemarjenost njegove neposredne bližine se je bolje skladala z drvnicami bližnje stanovanjske hiše kakor pa z renesančno umetnino. Zato se je Zavod odločil za ureditev celotnega kompleksa okrog obnovljenega vodnjaka. Po zamisli arhitekta T. Beštra so bili odstranjeni zidani slopi nekdanje ograje ob parku, ki so prej nesmiselno tekmovali z vertikalami vodnjakovih stebrov, in neurejeno nagnjen teren,

Polhov gradec — vodnjak iz konca 17. stoletja. Detajl nimfe. (Foto Komelj)

ki se spušča proti Valvazorjevemu »angleškemu stolpu«, je bil stopničasto razdeljen na posamezne delno tlakovane ploščadi, ki bodo zasajene z grmičjem. Ker po izvršeni obnovi nikakor ne kaže, da bi vodnjak še naprej služil za uporabo in njegovo korito za pranje perila, je bil za vodovod urejen poseben kamnit steber, ki stoji samostojno med vodnjakom in tudi popravljenim stolpom.

Če bodo domačini in izletniki razumeli prizadevanje spomeniškega varstva in bodo okolico tega kulturnega spomenika primerno vzdrževali, bo to dokaz, da ima lahko kulturni spomenik, čeprav v spremenjeni funkciji in pri spremenjenem lastništvu, tudi v našem času lahko dostojno mesto.

Zadnikar Marjan

Blejski otok in grad

Med prvimi uspelimi akcijami spomeniškega varstva v letu 1952 je bila ureditev blejskega otoka. Ta majhen košček suhe zemlje sredi zelenih jezerskih valov, ki ga kot naravno znamenitost poznajo daleč preko meja naše ožje domovine, je bil v zadnjih letih močno zanemarjen. Stavbe na njem so propadale in njih okolica se je spremenila v pravo smetišče. Vsi časopisni pozivi, naj prizadeti lokalni forumi poskrbe za red in snago, so bili zaman. Ker je otok prirodna znamenitost, ki se s cerkvijo na njem, z zvonikom in s tako imenovano proštnjo veže s kulturno zgodovino in z opremo teh stavb na umetnostne spomenike, se je za otok zavzel zavod in ga primerno uredil. Z nastavitvijo oskrbnika je bilo rešeno vprašanje reda in snage, ki je obiskovalci sami niso znali vzdrževati, ali pa niso upoštevali opozorilnih napisov. Odpadla je z njim tudi skrb za popravilo streh, skratka: otoku je bil zagotovljen nadaljnji obstoj v obliki, ki je za nas in za tujce tako mi-kavna. Zavodovo ožje zanimanje pa se je usmerilo na ureditev cerkve kot umetnostnega spomenika, ki je izgubil svojo dotedanjo funkcijo in je bila muzejska ureditev notranjščine najustreznejša. Ker je cerkev s svojo opremo že sama po sebi kulturni spomenik, ni dosti manjkalo do muzejske ureditve. Edina večja sprememba se je izvršila z odstranitvijo klopi, za kar se je izrekel ing. arch. Bitenc Tone, ki je dajal lice novi ureditvi in kar je vzbudilo nasprotujoča si mnenja. Sicer pa je vsa oprema ostala na svojem mestu: bogato rezljan in pozlačen leseni poznobaročni veliki oltar, trije marmorni oltarji iz Cussove delavnice okoli leta 1700 s kvalitetnimi oljnimi podobami italijanske smeri istega časa, pa tudi povprečni baročni oltarček v severni kapeli z layerskno podobo ni zgubil svojega mesta. Prazne stene neposlikane notranjščine pa so bile obogatene z mnogimi večjimi platni domačih in tujih mojstrov ter z dekorativnimi baročnimi plastikami. Poseben poudarek daje umetniški opremi lesena sedeča Marija z Detetom, ki je še gotskih oblik in je bila verjetno nekoč v glavnem oltarju cerkve, posvečene na otoku v 15. stoletju. Sedanja stavba je namreč za pogled popotnoma baročna in se srednjeveška cerkev skriva le v njenih stranskih stenah ter v prezbiteriju, ki se z ladjo prostorninsko ne spaja v baročnem smislu. Podobno smo obogatili tudi zunanjščino cerkve okrog prahodne lope na zahodu, kjer smo na eni strani s kovinskimi križi pokazali naše starejše umetne kovaške in nekaj ljudskih izdelkov, v lopi sami pa poleg nekaterih kamnoseških detajlov gotske arhitekturne plastike še vrsto starih zvonov od 14. stoletja dalje.

Še mnogo bolj je po muzejski ureditvi kričala prazna enonadstropna stavba, tako imenovana proštnja, ki je v merah in oblikah primer lepe baročne zgradbe s kamnitimi okvirji v vratih in oknih, lesenimi stropi v pritličju in svetlimi, za razstavnimi prostor primernimi sobami v prvem nadstropju. Različnemu značaju ustrezno so bili prostori tudi muzejsko opremljeni: vhodna veža s kamnitim tlakom je ostala v glavnem prazna, le po stenah so se zvrstile nekatere kopije naših gotskih fresk. V levih dveh sobicah, ki sta bili s polkrožnim lokom v ločilni steni med seboj prostorno povezani, so prikazani ljudski izdelki za versko in cerkveno rabo: slike na steklo in križevi poti na lesu, rezljani bohki vseh velikosti in oblik, lončeni škropilniki, leseni rožni vencji, pa prepričevalno upodobljen hudič, kakor

Rihard Jakopič: Samotna breza (olje, platno) — Primer neenakega pokanja barv. V barvnih zmesih zgornjega dela slike je dosti puste bele barve (svinčeno belilo), iz katere je premalo suha plast posrkala preveč veziva. (Foto MG)

Bled — otok. Stavba stare proštnje, v kateri je nastanjen muzej. (Foto Zadnikar)

si ga je zamislil ljudski rezbar, skratka: nekaka nabožna in praznoverna folklor. Temu nasproti pa se je velika pritlična soba na desni strani z nizkim lesenim stropom spremenila v pravo cerkveno orožarno; vrsta svetilk za večno luč in kadilnic prikazuje to panogo pasarske obrti v umetnih in preprostejših izdelkih skoraj štirih stoletij. Kot verski ščiti so razstavljeni ob zidu banderski križi in cerkvene sulice v obliki manjših, plastično okrašenih križev beneške izdelave 16. in 17. stoletja. Ti predmeti so razvrščeni ob oknih, ki s skromno osvetljavo ne razbijajo temačnega prostora, v katerem bi celo ob sončnem dnevu lahko prižgali še vse sveče na neštevilnih svečnikih, ki lepo dopolnjujejo zbirko. Če smo imeli v pritličju opravka skoraj izključno z zbirko predmetov, ki so izdelki umetne obrti najrazličnejših tehnik in torej z muzejsko razstavo v ožjem smislu, je prvo nadstropje s tremi sobami umetnostna galerija v pravem pomenu besede. S tem, da so dali: Narodna galerija, Narodni muzej ter Zbirni center na razpolago predmete iz svojih podstrešnih in kletnih depojev, so pokazali primerno zanimanje za novi muzej. Kljub temu pa slovenskega slikarstva ni uspelo zbrati več kot za eno manjšo sobo, v kateri vise poleg Berganta še Metzinger in nekaj del v dvojnem smislu »kranjskega« slikarja Layerja. Popolnoma nepričakovano pa se je v drugih dveh sobah nabralo toliko tujcev s tako pomembnimi deli, da bi ta zbirka lahko tekmovala s podobno celo v Narodni galeriji. Po njihovih delih se tu lahko seznamimo s slavnim Altomontejem, kvalitetnim Zickom, neznanim Benečanom, z italijanskimi manieristi in barokisti in še z nekaterimi nepoznanimi alpskimi slikarji. Opuščene prehode med sobami je arhitekt spretno izrabil za vitrine, kjer poživlja slikarsko zbirko zbirka zlato in srebrno lesketajočih se monštranc in kelihov pa še drugega liturgičnega posodja od 16. do 19. stoletja večinoma nadpovprečne izdelave. V četrti sobi prvega nadstropja je po stenah lično razmeščena mala lesena plastika od pozne gotike do poznega baroka. In končno, celo zgornja veža in stopnišče nista popolnoma prazna. Tu nam sveta zdravnika ponujata zemeljskih lekov in Layerjev Kristus razkazuje

Tomažu svoje rane. Vsaj tu moramo povedati, da je vse slike in kipe za razstavo usposobila Zavodova restavratorska delavnica.

Tako smo na otoku v cerkvi in proštiji dobili muzej cerkvene umetnosti, vso okolico pa vsaj v prvi fazi nekoliko kulturno uredili. Tu naj omenimo, da smo sredi trate postavili kamnito baročno plastiko sv. Magdalene in za silo uredili kapelico ob stopnišču, v stavbi vrh stopnic pa je prikupno urejena okrepevalnica, ki se je vedno dobro skladala s tako ali drugačno ureditvijo Blejskega otoka.

S preselitvijo precejšnjega števila slik in kipov na otok so nekatere ljubljanske muzejske shrambe nekoliko laže zadihale, blejski otok pa je pridobil novo privlačnost, ki si jo bodo domači in tuji obsikovalci vedno radi ogledali. Že obisk v prvi sezoni je porok za to.

Vzporedno z ureditvijo otoka pa so tekle priprave za še obsežnejša dela na blejskem gradu. V načrtu je, da se grad spomeniško ustrezno restavrira in njegovi prostori s primernimi adaptacijami pripravijo za sprejem kulturno-zgodovinske zbirke. V prvi fazi teh del so bile leta 1952 v celoti obnovljene vse strehe in deloma že tudi pripravljene natančni načrti za nadaljnje delo. Ker nekateri restavratorski posegi načelno še niso sprejeti in bo do končne ureditve, ki mora biti sad skupnega dela arhitekta, konservatorja in muzealca, preteklo še nekaj časa, bomo o rezultatih teh prizadevanj podrobneje spregovorili v eni prihodnjih številčk našega spomeniškega glasila.

Marjan Zadnikar

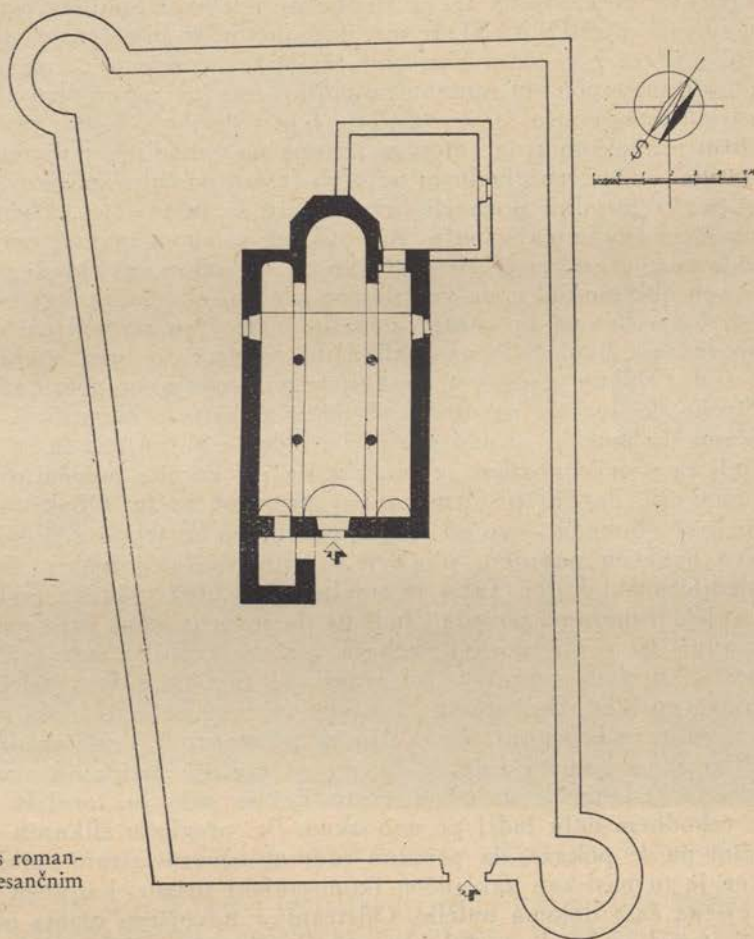
Odkrivanje stenskih slikarij v Hrastovlju

Kakih petdeset let bo tega, kar so srednjeveški umetnostni spomeniki dobili vidnejše mesto tudi v prizadevanjih spomeniškega varstva. Njegova naloga poslej ni bila le, da te spomenike kakor seveda tudi ostale zavaruje pred propadom, temveč da jih pripravi tudi za znanstveno obdelavo. Prvi pogoj za to pa je, da jih poznamo in zberemo kot gradivo, ki se nato lahko po raznih vidikih znanstveno uporabi in obdela. Od vseh umetnostnih panog tega časa je srednjeveško stensko slikarstvo še danes v ospredju zanimanja in zasluga za možnost njegove znanstvene obravnave gre v prvi vrsti spomeniškem varstvu. Vemo namreč, da večina teh spomenikov ni preživela baročnega navala in naslednjih let v prvotnem stanju, saj je bil umetnostni okus poleg splošnega duha časa tisti, ki je ukazal, naj se preživete slikarije prebelijo ali pa poslikana stena naključva in znova omeče, da jo poslika sodobnejši mojster, ali pa pusti belo. Naloga spomeniškega varstva je bila torej ta, da ugotovi in oprostí beleža prvotne slikarije ter jih tako naredi dostopne našim očem. Prav na ta način je tudi pri nas spomeniško varstvo v zadnjih desetletjih opravilo prvi del poti k spoznanju tega dragocenega spomeniškega inventarja, saj so bili skoro vsi najpomembnejši spomeniki ugotovljeni in odkriti prav ob spomeniških delih, pa naj je šlo za restavracijo arhitekture ali pa za namerne akcije, ki jih navadno imenujemo »odkrivanje fresk«.

Tudi povojno spomeniško varstvo kljub razširjenemu delovnemu področju in težki situaciji v pogledu zgolj tehnične ohranitve mnogih spomeniških arhitektur, ni zanemarilo te mikavne spomeniške dejavnosti. Čeprav se niti po pomembnosti spomenikov, niti po odkritih ploskvah naša prizade-

vanja v tej smeri sorazmerno ne morejo meriti z delom, ki so ga prav na tem področju opravili v istem času n. pr. sosednji Avstrijci, smo po vojni v celoti odkrili dvoje zaključenih spomenikov: južno podkorno kapelo na Ptujski gori iz okrog 1425 in celotno notranjščino podružne cerkve v Zanigradu v Slovenski Istri, ki je bila poslikana nekako istočasno z omenjenim štajerskim spomenikom. Če ne omenjamo tu manjših odkritij in odkrivanj,

Hrastovlje — tloris roman-
ske cerkve z renesančnim
obzidjem.

o katerih izvemo v konservatorskih poročilih, je sedanje odkrivanje stenskih slikarij v Hrastovlju v bližini Zanigrada tretja večja akcija povojnega spomeniškega varstva na tem področju in hkrati druga, ki bo znova priklicala v življenje pozabljeni umetnostni spomenik v tem skrajnem jugozahodnem kotičku slovenske zemlje.

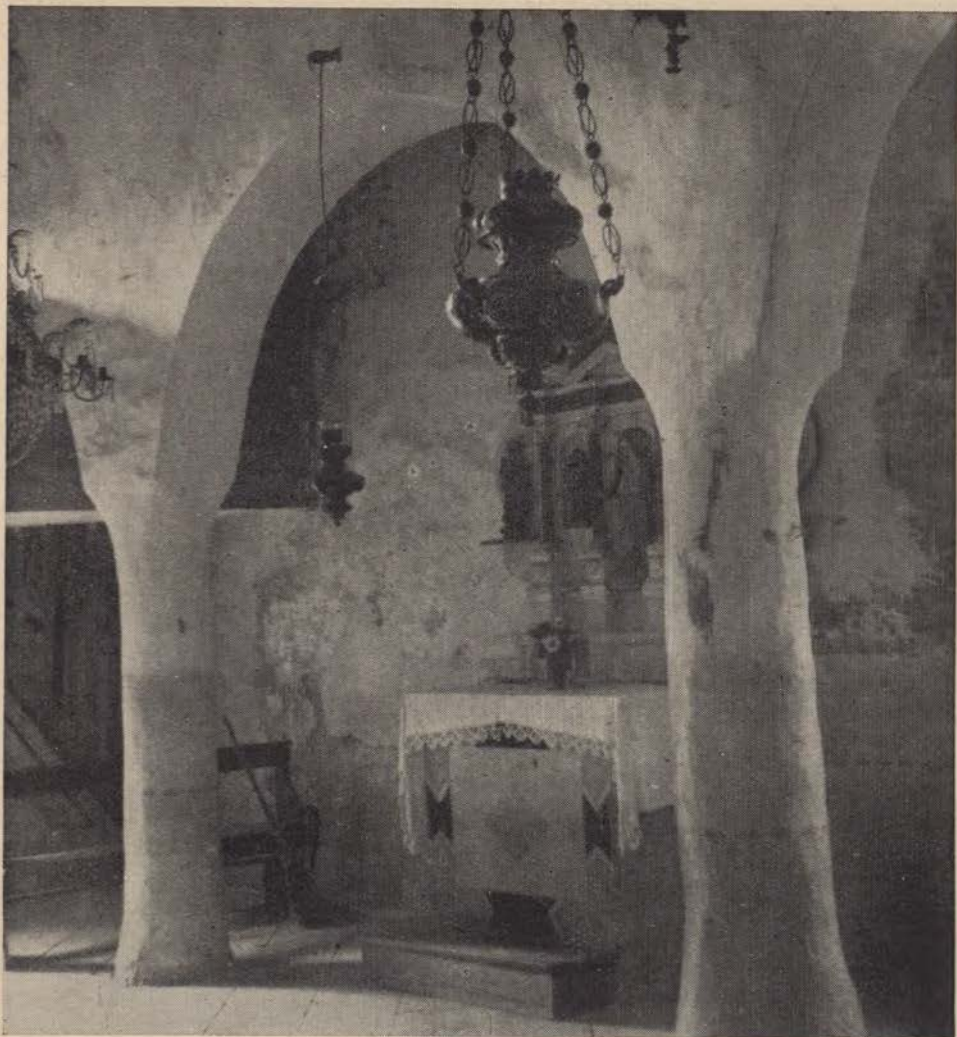
Stenske slikarije v Hrastovlju so bile leta 1950 slučajno odkrite. To pa je dalo povod, da smo se поблиže pozanimali tudi za celoten spomenik, ki je bil tako menda tudi prvič resneje spomeniško evidentiran in hkrati umetnostno-zgodovinsko opredeljen.

Gre za podružno cerkev sv. Trojice v župniji Kubeč v slovenskem delu Istre. Stavba stoji na skalni vzpetini nad vasjo in je še danes obdana s tako visokim taborskim obzidjem, da se iznad njega za stranski pogled prikazuje le piramidna streha zvonika in daje stavba od daleč bolj vtis gradu. Na polkrožnem vhodu v zahodni stranici pravokotnega obzidja z dvema diagonalno postavljenima vogalnima stolpoma je vklesan sledeči napis: *Castrum hoc Cristoviae rusq. ipsum adiacens cum Jurisdictione redditibus et privilegiis suis Leander Zarotus ar. et Medicinae doctor a familia Neuser nobili germanica emit MDLXXXI.* Iz tega vidimo, da je bila cerkev utrjena ob koncu 16. stoletja z visokim obzidjem, ki kaže v portalu z napisom in v deloma ohranjenem pomolu renesančne oblike, medtem ko se nam njena arhitektura razodene za mnogo starejšo. Cerkev je v tlorisu v bistvu jugovzhodno orientiran pravokotnik, iz katerega izstopa na vzhodu le poligonalno zaključena apsida, na severozahodnem oglu ob fasadi pa talna ploskev zvonika. Zakristija, ki je edini poznejši prizidek, in še ta iz leta 1896, tu ne more biti upoštevana. Zunanjščina ni bila nikdar ometana in razkazuje lepo kamnito zidavo v izrazitem plastenju, tako da so vodoravni skladi zloženi iz pravokotno obklesanih, a ne popolnoma gladko obdelanih kvadrov sivozelenega istrskega kamna in vezani z malto. Zidovi so postavljeni večinoma neposredno na živo skalo brez globljih temeljev in brez zokla. Zgoraj so završeni s slabim napuščem, sestavljenim iz vodoravno položenih krovnih plošč. Streha, ki je bila prvotno nedvomno pokrita s kamnitimi lomljenimi ploščami-škrlami, ki so nad srednjo apsido še ohranjene in se njih sled pozna tudi na zvonikovi steni, je danes pokrita s korci v položni dvokapnici. Omenimo naj, da gre pri tem za kaj preprost način. Oboki — vsa stavba je namreč obokana — so od zgoraj enostavno zametani z zemljo, da nastaneta dve navzven nagnjeni ploskvi, v kateri so vtisnjeni v žlebovih značilni mediteranski korci. Tako je stavba torej brez vsakega podstrešja. Pri zunanjščini moramo povedati tudi to, da severna stena brez presledka v enaki gradnji in v isti ploskvi prehaja v steno zvonika, kar priča o istočasnem nastanku obeh, čeprav je bil zvonik po različni zidavi sodeč, v nadstropjih znova pozidan. Ogli stavbe niso poudarjeni z večjimi bloki in »šivani«, temveč so le nadaljevanje in zaključek posameznih plasti gradnje, kar je značilno za romansko zidavo. Nikjer ni opaziti zazidanih starih oken in so bila torej lahko le na istem mestu, kot so sedanja, torej le na vsaki strani v vzhodnem delu ladij po eno okno. Pri pregledu slikanih sten v notranjščini pa se pokaže, da prvotno tudi na severni strani sploh ni bilo okna, ker je tu naslikan zaključen ikonografski prizor, katerega je okno iz novejšega časa deloma uničilo. Odstranitev novejšega ometa ob južnem oknu pa je pokazala, da je bilo na mestu sedanjega okna, ki ima na zunanjem kamnitem okviru letnico 1663, poprej še večje okno (170×125), s katerim je gotski slikar pri slikanju notranjščine že računal. Njegova velikost je razumljiva, če pomislimo, da je imela cerkev z njim in z okroglo odprtino v fasadni steni nad vhodom skoraj edini vir svetlobe, kajti odprtina v obliki križa (Draga) iz zvonice in majhna linica v južni poševnici srednje apsida za razsvetljavo praktično ne prihaja v poštev.

Notranjščina je z dvema paroma okroglih stebrov razdeljena v tri ladje, od katerih sta stranski dve občutno ožji od srednje. Stebri so vzdolžno povezani med seboj s polkrožnimi loki, nad katerimi se prične bočiti banjasti

Hrastovlje v Slov. Istri — p. c. romanske arkade na severni strani. (Foto Zadnikar)

obok nad vsako ladjo, ki teče brez prekinitve po vsej njeni dolžini. Medtem ko sta stranski ladji zaključeni z absido, ki je obokana s polkupolo in zunaj ne izstopa iz debeline zidu, ima srednja ladja globljo, znotraj polkrožno absido, ki zunaj izstopa v obliki 5/8 zaključka in je obokana z nekoliko v os potegnjeno polkupolo. Južna absida je bila ob pozidavi zakristije leta 1896 uporabljena za prehod vanjo in tako uničena. V tlaku so položene večje pravokotne kamnite plošče in se njegov nivo pred preходом v absido za eno stopnico dvigne.

Glavni oltar je skromno delo v kamnu baročnih oblik, stranska dva ob obeh vzdolžnih stenah pa sta lesena rustikalna izdelka 17. stoletja. Ne da bi se spuščali v podrobnejše opisovanje, moramo pa vseeno omeniti v severno steno glavne abside pozneje vzidan stenski relikviarij, v katerem so

Hrastovlje v Slov. Istri — odkrivanje stenskih slikarij ob severni apsidi. (Foto Zadnikar)

shranjene relikvije, ki so važne zaradi pisanih dokumentov, ki jih spremljajo. Vsega jih je pet. Med najstarejšimi in najzanimivejšimi je kozarec iz tankega pihanega brezbarvnega stekla z močno vzbočenim dnom, ki je pokrit z voščenenim pečatom z napisom: Pascasius episcopus Petinensis 1475?. Dokument se nanaša na posvetitev oltarja in se časovno, kot bomo pozneje videli, močno sklada z nastankom stenskih slikarij ter govori za to, da so se v tem času v cerkvi izvršile neke večje spremembe. Ugotoviti pa moramo takoj, da v arhitekturo niso posegle in je bilo tačas — pred poslikanjem notranjščine — kvečjemu napravljeno poprej omenjeno veliko okno v južni steni, na katerega se slikarija že ozira, ki pa tudi ne kaže romanskih oblik. Tako se nam je stavba v bistvu ohranila v prvotni obliki, po kateri jo moremo označiti za tipično romansko in postaviti na splošno v čas 12./13. stoletja,

Hrastovlje v Slov. Istri — p. c. Obrazi z novo odkritih fresk iz druge polovice 15. stoletja: kralj v severni apsidi, prerok nad lokom v glavni ladji, skopuh v Mrtvaškem plesu in apostol v srednji apsidi. (Foto Zadnikar)

izvor njenega koncepta pa poiskati v lokalni istrski tradiciji zgodnjega srednjega veka.

Ob odkrivanju stenskih slikarij moramo zaradi popolnosti najprej omeniti »spodnjo« plast. Tu gre za skromne ostanke linearne dekoracije v temno opečnordečih črtah, kakor je bila pri nas ugotovljena tudi že na nekaterih drugih objektih približno iz tega časa (Ptuj — minoriti). Za gotško

poslikanje v 15. stoletju, ki je zajelo vso notranjščino in ki je predmet sedanjega odkrivanja, pa so bile stene na novo ometane. Po pričevanju domačinov so slikarije prvič prebelili šele leta 1896, ker so baje motile zbratnost vernikov. Poskusno odkrivanje na več mestih je pokazalo, da je v celoti poslikana prav vsa notranjščina od sten in obokov pa do lokov in stebrov, vseh treh apsid in ostenja malega okenca v prezbiteriju — torej po kvadraturi velika poslikana površina, čeprav je objekt kljub triladijski zasnovi v merah razmeroma skromen. Ikonografsko so prizori porazdeljeni takole: v glavni apsidi se je po steni okrog oltarja zvrstilo 12 apostolov pod naslikanimi polkrožnimi arkadami, medtem ko pokriva pritlični pas rdeče patroniran vzorec na rumeni podlagi, vso potegnjeno polkupolo pa v mandorlo vkomponiran »Sedež milosti« (Gnadenstuhl) z napisnimi trakovi s hvalnicami v praznih trikotnih poljih. Ikonografsko zelo zanimiva je upodobitev Treh kraljev v severni apsidi. Vsi trije so se posedli v bogato patroniranih oblačilih na prečno postavljeno leseno skrinjo s posodami za darove v rokav, ob straneh pa je še po ena stoječa ženska figura v noši in modnem pokrivalu svojega časa. Ves prazen prostor v polkupoli izpolnjujejo živahno se prepletajoči trakovi z imeni kraljev, medtem ko je spodnji del apside samo pobeljen, ker ga je že takrat zakrivala oltarna menza. Trije kralji so se v cerkvi poleg sv. Trojice že od nekdanj najbolj častili. Slikarije v južni apsidi so uničene zaradi prehoda v zakristijo. V polju nad srednjo apsidno je naslikan prizor Marijinega kronanja, nad stranskima apsidama pa Oznanjenje, tako da je angel nad severno in Marija nad južno apsidno. Vso južno steno ladje pokriva od okna do fasade ikonografsko važna in redka upodobitev Mrtvaškega plesa, ki ga poznamo pri nas doslej samo še na Škrilju pri Bermu v Istri in ki nastopa v vsej Avstriji edino na zunanjščini karnerja v Metnitzu na Koroškem. Po vsej severni steni je razvrščen Pohod Treh kraljev, ki je ob koncu deloma uničen z novim oknom, ohranjen pa je prestol z Marijo in Detetom. Kolikor je mogoče že sedaj reči, spremljajo arkadne loke dopasne figure prerokov, medtem ko bo glavna banja verjetno razdeljena na pravokotna polja z upodobitvami posameznih svetnikov. Zahodna stena je še popolnoma nejasna, odkrita je edino le luneta nad južno ladjo.

V celoti prevladujejo izrazite barve: temnosiva, rdeča, temnovijoličasta, zelena in rumena, ki so že premagale boječo barvno lestvico svetlejših tonov zgodnejšega časa. Bogate draperije so večinoma temno patronirane, gube pa se deloma že zalamljajo in so dekorativno uporabljene, za kar je dober primer alba obeh stoječih svetnikov na prednji strani stene, ki ločuje apside med seboj. Obrazi so hoteno »lepi« in skrbno modelirani, vendar še niso zaživel v portretnih potezah ljudi iz slikarjeve bližine in se kot tipi močno ponavljajo. Za bližino realističnega gledanja na svet pa spet govori dvoje tihožitij s prtom, kruhom, steklenico in sirom, naslikanih pod stoječima svetnikoma ob glavni apsidi. Pa tudi krajina s cerkvijo nad prizorom Poklona je že popolnoma prostorninsko resnično podana, da ne omenjamo obrazov skopuha in bogatina od doslej odkritih v vrsti figur Mrtvaškega plesa, ki so v značajih že kar naturalistično podani in si skoraj vseh obrazov na naših freskah ne upamo pripisati istemu mojstru. Čeprav od celotne poslikane površine ni odkrita morda niti ena petina, že po do sedaj vidnem lahko sklepamo, da smo na tisti stopnji srednjeevropskega slikarstva, ko se zapoznelj gotski idealizem meša z realističnimi momenti, ko prevladuje plastično oblikovanje figur in resnično možno, a idealizirano prizorišče, ko so

barve postale intenzivnejše in se je naš slikar »značilnih ustnic« deloma že seznanil s pridobitvami slikarstva, ki napoveduje novi vek. Na splošno smo v drugi polovici 15. stoletja. V kolikor je letnica, ki sledi glagolskemu napisu na traku pod Tremi kralji, ki so jo ob poskusnem odkrivanju leta 1950 prebrali za 1490 in danes ni več čitljiva, pravilna, bi se s pravkar označenimi stilnimi posebnostmi lahko dobro ujemala. Seveda moramo pri tako kasni dataciji slikarij, ki so ohranile še veliko elementov zgodnjega časa, upoštevati, da imamo opravka z mojstrom, čigar delo pripada na splošno srednjeevropski umetnosti, ki pa je morda izšel že iz domačih istrskih delavnic iz kroga svojega sodobnika Vincenca iz Kastva. V tej luči ni izključena povezava preko Pazina s tirolsko umetnostjo, ki pa se spet veže na predelave zgodnejših čeških vzorov. Sicer pa bomo o tem lahko kaj več povedali takrat, ko bo vsa notranjščina oproščena več plasti beležev in bodo slikarije, ki pokrivajo vse ploskve notranjščine razen tal, spet v zamisli srednjega veka podprle arhitekturo v njeni izraznosti in celoti. K temu bo mnogo pripomogla odstranitev pozneje vstavljenega lesenega pevskega kora, ustrežnejša postavitev in obnova obeh lesenih renesančnih stranskih oltarčkov in odstranitev novejših dodatkov nespomeniške cerkvene opreme. S tem pa se bo cerkev v celoti uvrstila med naše najpomembnejše kulturne spomenike.

Zadnikar Marjan

* * *

Analiza barvne plasti stenskih slikarij v Hrastovlju je pokazala, da so izvršene v kombinirani apneni in emulzijski secco tehniki. Omet je sestavljen iz prašnatega prstenega peska in zmerno mastnega apna ter močno zglajen. Zaradi talne vlage, ki se dviga in lega v slikovno podlago, je omet zelo omehčan in skoraj na vseh doslej odkritih mestih izredno krhek, kar občutno otežkoča odkrivanje. Zaradi pronikle in mezeče vode je omet na raznih krajih močno odstopil, ponekod tako, da visi od stene in se komaj še drži. Tudi premikanja v zidovju so povzročila dolge in široke razpoke, kar je posebno opazno v severni apsidi, kjer se je skozi dolgo in široko razpoko videlo na plan. Hudo prizadet je omet tudi nad srednjo apsido in ob prehodu v zakristijo. Na spodnjem pasu nad tlakom, pa tudi na nekaterih višjih mestih, je opazno kristaliziranje izločenih soli, med katerimi prevladuje kalcijev sulfat, iz česar bi se moglo sklepati, da je bilo za pripravljanje malte uporabljeno tudi mavčasto apno.

Slikarije prekrivajo najmanj trije beleži, ponekod štirje, na okroglih poslikanih stebrih jih je celo pet. Na neokvarjenih mestih je barva dobro ohranjena. Na doslej odkritih ploskvah je le nekaj manjših mest, ki kažejo zaradi kemičnih procesov nastale substancialne spremembe, vendar kemične analize zaradi neodločljivih utrjevalnih del še niso bile izvršene. V srednji apsidi so slikane stene ob straneh in za oltarjem močno odrgnjene do višine ramen odraslega človeka, tako da manjka na spodnjih delih oblek apostolov skoraj vsa barva, deloma zadnja površina pigmenta. Pri prvi figuri na levi strani (apostol Peter) je dobro vidno, da so bile konture gubane draperije brez kakšnih pentimentov pregnantno ugrebene v sveži omet, kar jasno prikaže rapidni duktus slikarjeve risbe. Na glavah nekaterih apostolov so odlučene zaduje slikarske tančine in zadnji svetli barvni akcenti in zabrisana je obravnava gub in senčnih partij, s kakršno so na dobro ohranjenih slikarijah v severni apsidi, ki kažejo iste grafološke značilnosti potez, dosežene izrazne plastične vrednote. Pri vzdavi relikvarija je bila precejšnja

ploskev ometa uničena. Na slikah apostolov se nahaja več starih zelo otrdelih plomb. V polkupoli te apsido so se v sigastih plasteh oskorjile umazanija in svečne saje. Izven apsid so na raznih mestih večje ploskve zelo vlažne in odkrivanje je pokazalo, da so se plasti beležev zaradi tvorbe sige že spojile s slikovno plastjo. Na odkritih mestih zastirajo skoraj do nevidnosti oblik in barv sigaste koprene prizor Marijinega kronanja nad srednjo apsidno in »Sedež milosti« v mandorli kupole iste apsido.

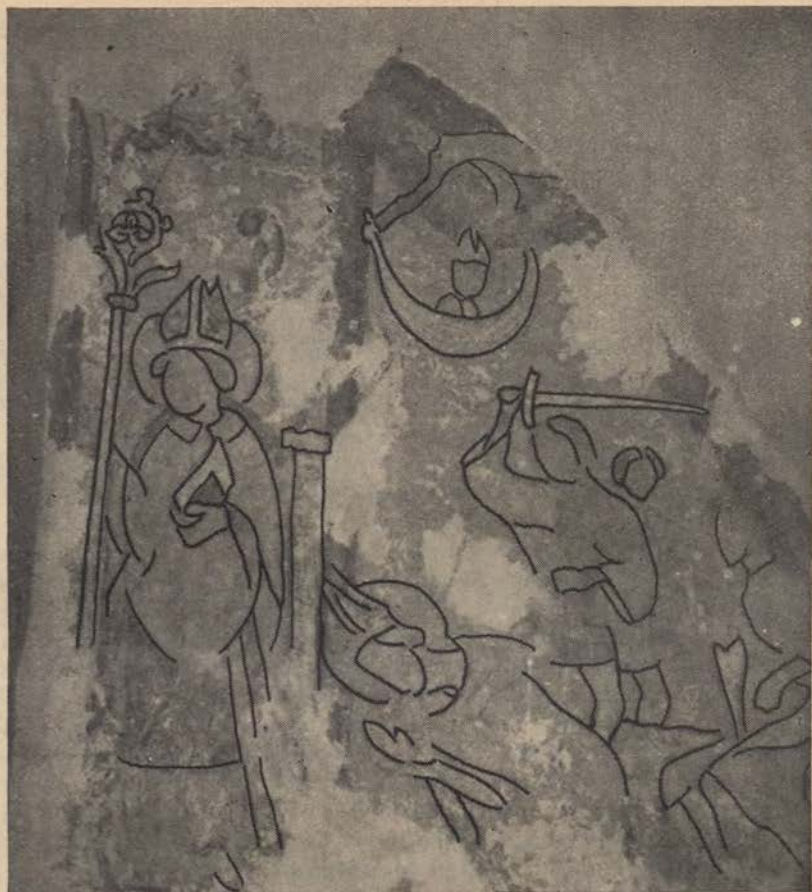
Prejšnja, nestrokovna poskusna odkrivanja so povzročila več težkih okvar, predvsem za glavnim oltarjem, nad srednjo apsidno, na severni in južni steni. Ohranitveno stanje na splošno ni posebno zadovoljivo in restavracija je postavljena pred dokaj težke tehnološke probleme. Spričo mnogovrstnih okvar je bilo treba metode restavriranja korak za korakom razvijati. V prvi kratkodobni fazi odkrivanja so bile v glavnem odkrite slikarije v severni in srednji apsidni in v polju nad njo ter na ploskvi med severno apsidno in oknom v severni steni. Delo je bilo zaključeno s fiksiranjem najbolj ogroženih ploskev ometa s pomočjo apnenega kazeina in z večkratnim ponovnim utrjevanjem z apneno vodo. V obeh apsidah je bilo sicer mogoče izvršiti prvo ustrezno mokro čiščenje, ki mu je sledilo takojšnje nevtraliziranje z apneno vodo. Temeljito čiščenje in odstranitev sigastih kopren pa bo moglo slediti šele po dokončni utrditvi slikovne podlage in barvne plasti.

Mirko Šubic

Dvojno odkritje v Šoštanju

Obširnemu seznamu doslej ugotovljenih, odkritih in po zaslugi umetnostno-zgodovinske znanosti zadnjih desetletij tudi dobro proučenih spomenikov srednjeveškega stenskega slikarstva na Slovenskem, bomo morali na podlagi terenskega proučevanja zadnjih let pripisati spet nekaj novih številčk. V vseh delih Slovenije so bile v tem času ugotovljene doslej neznanе stenske slikarije, ki pripadajo še umetnosti srednjega veka, pa naj omenimo skupino štirih, petih spomenikov v skrajnem severozahodnem predelu Slovenije okrog Borjane, freske na južni zunanjsčini cerkve v Logu pri Boštanju ob Savi, pri Sv. Magdaleni na štajersko-koroški meji v bližini Dravograda, v Žetalah v južnih Halozah, v Jakovici pri Planini, na Četeni ravni nad Poljansko dolino in še marsikje. Med vsemi temi pa je najpomembnejše odkritje stenskih slikarij v starem prezbiteriju cerkve sv. Mohorja v Šoštanju. Stavba je bila doslej v spomeniškem pogledu popolnoma neznaná. Nekaj zgodovinskih podatkov zanjo je zbral Orožen v pregledu lavantinske škofije v zvezku »Šaleška dolina«. Janisch pa jo v svojem Štajerskem leksikonu v celoti pripisuje »okrogloločnemu« — baročnemu slogu. Tako bi z njim gotovo sodil vsakdo, ki bi se zanesel na letnico 1776 na kamnitem baročnem glavnem portalu, s katero se slogovno v resnici sklada večji del sedanje stavbe, to je ladja, ki je bila tega leta v celoti na novo pozidana. Vzhodni del cerkve z zvonikom, ki bi bil z ozirom na ladjo za ta čas na kaj nenavadnem mestu, pa se pri podrobnem pregledu izkaže za mnogo starejšega. Tudi stanje na podstrešju je dokaz, da je v tem delu ohranjena stara cerkev, ki je prvič izpričana leta 1434, a je še dobrih dvesto let starejša od prve omembe. Za vtis vzhodne zunanjsčine imamo na prvi pogled pred seboj ostanke romanske cerkve z zvonikom na vzhodu (Chor-

Šoštanj — p. c. sv. Mohorja. Delno odkrite stenske slikarije na vzhodni steni starega prezbitorija pod zvonikom. Okrog leta 1300. (Foto Zadnikar)

turmkirche), dokaj zamotani momenti stavbnega razvoja pa povedo, da je od prve cerkve ohranjen le kvadratni prezbitorij, kateremu so v 16. stoletju prizidali novo ladjo in jo v osi zaradi terena pomaknili nekoliko proti jugu, nad njim pa postavili zvonik z dvojnimi linami in strmo piramidno streho, čeprav bi ga lahko pozidali tudi kje drugje. Prav ta zvonik pa je dokaz, kako živa je bila ideja vzhodnih zvonikov v teh krajih še dolgo po tem, ko je s koncem romanske dobe sredi 13. stoletja minil njih zlati vek. V 18. stoletju (leta 1776) pa so tudi to ladjo skoraj v celoti podrli in jo nadomestili s sedanjo, le njen vzhodni del so uporabili za prezbitorij sedanje cerkve, stari prezbitorij v slavlouku z novo steno oddvojili od cerkve ter uporabili za zakristijo in za dohod v zvonik. Najstarejši in najzanimivejši del stavbe je torej prostor pod zvonikom, nekdanji kvadratni prezbitorij. Ta je razmeroma skromnih dimenzij in obokan s prvotno vzdolžno banjo polkrožnega prereza, v vzhodni steni pa ima ozko, pokončno in polkrožno zaključeno okno, ki je v romanskem načinu z vseh strani močno vrezano v steno. Po teh značilnostih moremo prostor postaviti še v 12. stoletje, ker

niti v oboku, niti v obliki okna še ne kaže gotske bližine, čeprav bi bil florisno mogoč še vse naslednje stoletje v gotski izvedbi. V ladjo se je ta prezbitერიj prvotno odpiral s polkrožnim lokom, katerega radij je bil isti kot radij obočne banje, torej brez poudarjenega slavoloka.

Že samo te ugotovitve so važen prispevek poznavanju naše arhitekture v dobi romanike in hkrati prave podobe naše starejše spomeniške posesti. Umetnostno-zgodovinsko še pomembnejše dejstvo pa je, da so vse stene starega prezbitერიja z obokom vred poslikane. Ker je večina prizorov še pod večkratnimi beleži, doslej še ni bilo mogoče ugotoviti ikonografskega sestava celote. Že poskusno in delno odkrivanje na vzhodni steni pa je pokazalo, da gre za časovno in stilno zelo važne slikarije, ki so pomembne tudi po tehnični plati. Tik desno ob oknu je upodobljen cerkveni patron sv. Mohor, oglejski mučenec, s knjigo v levici in škofovsko palico v desni. Sosednji prizor, ki se je moral v kompoziciji že močno prilagoditi ploskvi, ki jo določa spuščajoči se lok obočne banje, pa kaže svetnikovo mučeništvo: Mohor kleči sklonjen ob spodnjem robu slike, nad njim vihti rabelj meč, da mu v naslednjem trenutku na zapoved rimskega oblastnika Sabasta, ki sedi ogrnjen v plašč ob skrajnem desnem robu, odseka glavo. Z oblakov je v tem priplaval angel in razgrnil tkanino (Abrahamovo naročje!), v kateri že nosi svetnikovo dušo — miniaturno škofovo postavo — v nebo. To je ikonografska plat naslikanega prizora. Če bi se vprašali po dataciji in s tem v zvezi po slogu naših slikarij, ne bi smeli prezreti stilne sorodnosti in ožje ikonografske podobnosti našega prizora z motivom mučeništva, naslikanim na vzhodno steno pod zvonikom cerkve v Liedingu v dolini Krke na Koroškem. Tu se ponavlja motiv sekanja glave z mečem, klečeča figura, ki sklepa roke, in zgoraj naročje z dušo. Tudi čas bo isti. Kar pa posebno preseneča, je tehnika slikanja, ki je ista ko v Šoštanju. Tudi v našem primeru gre za poseben način slikanja na steno, kjer je fresko tehnika kombinirana s slikanjem na belež. V prvi je z rdečo barvo izvršena osnovna risba v pravi freski na ometu, ki je mešan z glino in zelenkasto toniran. Omet je gladek in zelo trden. Ta fresko karton, kakor bi ga zaradi njegove funkcije v slikarskem procesu lahko imenovali, je bil nato prebeljen in, ko je bil belež še moker, da je skozenj prosevala osnovna risba, je slikar izvršil svojo glavno nalogo. Težava pri odkrivanju bo prav v tem, da bo skoraj nemogoče ločiti poznejše beleže, s katerimi so slikarije zakrili, od beleža, ki je nosilec slikarije in ki rad odstopa od spodnjega fresko ometa z osnovno risbo. Vse navedene sorodnosti s koroškim primerom morda le niso samo slučajne in je morebitne zveze posredovala k nam prav Krka kot važno cerkveno središče tudi za naše kraje, katere umetnostno posredovalna vloga za nas s tem ne bi bila prvič izpričana.

Tako se nam predstavlja nov spomenik slikarstva iz zgodnejše dobe gotike vsaj kot časovna paralela doslej najstarejšim ohranjenim stenskim slikarijam pri nas: spodnji plasti na Vrzdencu in v Crngrobu, v Turnišču in Selu v Prekmurju, na Muti in v Celju ter ga smemo po doslej odkritem postaviti na splošno v prvo polovico 14. stoletja, za kar govore vsi navedeni momenti, posebej od stilnih pa način gubanja oblačil, razmerje upodobljenih figur do prostora, oblika škofove palice z gotskimi ostrolisti in podobno. Podrobnejše datiranje pa bo mogoče šele takrat, ko bodo vse ploskve v celoti odkrite. Takrat se bo tudi ta del Slovenije, ki je v primeri z Gorenjsko številčno revnejši srednjeveškega slikarstva, obogatil z novim umetnost-

nim spomenikom in umetnostna zgodovina z novo znanstveno ugotovitvijo. Zavod pa čaka ob odkrivanju, ki mora biti poleg podobnega dela v istrskem Hrastovlju ena njegovih glavnih nalog na tem področju, dokaj težko in odgovorno delo.

Marjan Zadnikar

„Breginjski kot“

Turistično skoraj neznana, a vendar izredno slikovita pokrajina ob Nadiži, med Robičem vzhodno od Kobarida in mejami Beneške Slovenije, preseneti po bogastvu in ohranjenosti kulturnih spomenikov tudi potujočega umetnostnega zgodovinarja.

Čeprav neposreden sosed Italiji, kaže ves predel močan severnjaški značaj. Kranjske vzore najdemo v majhnih poznosrednjeveških cerkvenih stavbah vsepovsod: v tlorisu, zvezdastih svodih prezbiterijev, v profilaciji arhitekturnih členov, v slikarskem okrasju itd. Znak stavbarja Andreja iz Loke v pokopališki cerkvi na Sedlu pa govori kar o direktnih stikih. Močna stilna sorodnost, ki veže to cerkev s sosednimi, nam osvetljuje vpliv Ločana Andreja oziroma njegovega kroga na stavbarstvo vse doline v 2. polovici 15. stoletja.

V kraško bogatem kamnoseškem okrasju se številnim figuralnim motivom (glave, maske — kot konzole, Kristusov obraz, Marija z Jezusom itd.) pridružujejo manj pogosti geometrični (navzdol obrnjen stožec, okrogli in podolgovati ščitki itd.) in rastlinski (rozete) motivi.

Mediterranski vplivi se omejujejo na odprta ostrejša cerkvenih ladij, navzgor podaljšane fasadne stene z linami za zvonove in na vhodne lope pred cerkvijo.

Posebno pozornost zaslužijo slikarsko bogato okrašeni svodi in stene prezbiterijev. Čeprav so freske skoraj v vseh primerih skrite pod beležem, smo vendar mogli ugotoviti, da se je ikonografski tip kranjskega prezbiterija tudi v tej obmejni pokrajini v polni meri uveljavil. Na stenah ladij za zdaj ni bilo mogoče ugotoviti nobenih ostankov slikarije.

Severozahodno od Robiča, kjer se Nadiža v ostrem loku obrne proti Italiji, leži **Kred**. Cerkev: prvotno gotsko obokan in $\frac{3}{8}$ zaključen prezbiterij so kasneje zvišali, prvotno ladjo pa razširili. Od vhodne lope so se ohranili le sledovi. V glavnem oltarju je Bradaškova slika sv. Miklavža (1897). O stikih s Kranjsko govori tudi layerski Križev pot. Cerkev hrani več kipov z zlatega oltarja iz arhitekturno nepomembne, v 19. stoletju popolnoma prezidane cerkve v **Volarjih** ter poznogotsko Pietà, ki so jo, po pripovedovanju prenesli iz vaškega znamenja.

Borjana. Pokopališka cerkev v Borjani predstavlja v vsej dolini splošno razširjen tip cerkvene stavbe ($\frac{3}{8}$ zaključen prezbiterij, podolžna pravokotna ladja, odprte line za zvonove itd.). Svod v prezbiteriju je slikarsko bogato okrašen. Središče je Bog oče. V prvem temenskem polju je angel z napisnim trakom v gotski minuskuli, v ostalih cerkveni očetje, angelske glavice in angeli brez napisov.

Freske so poznega datuma (okrog 1500) in so verjetno delo dveh rok. Bog oče in cerkveni očetje spominjajo nekoliko na Križno goro nad Škofjo Loko. Ni dvoma, da so bile poslikane tudi stene prezbiterija, toda starejši

fresko omet pokriva debela plast novejšega, ki ga s pomanjkljivimi tehničnimi sredstvi ni bilo mogoče odstraniti.

Skromnejši je kamnoseški okras. Konzole imajo geometrične oblike (narobe objnjen stožec). Od dveh sklepnikov predstavlja prvi Marijo z Jezusom, drugi pa Katarino.

Ikonografsko zanimivejši je svod prezbiterja pri sv. **Heleni** ob Nadiži. Miselno in dekorativno središče je Kristus v mandorli, obdan s simboli evangelistov, od katerih je viden le angel z Janezovim imenom na napisnem traku. Sledovi fresk so vidni tudi v ladji — levo in desno od slavoloka. Belež se z lahkoto lušči, tako da odkrivanje strokovnjakov ne bo povzročalo posebnih težav.

Konzole so deloma figuralne (glave), deloma geometrične (stožec). Sklepnika na temenu svoda imata obliko na ogel postavljene kvadratne ploščice.

Pokopališki cerkvi na **Sedlu** daje poseben pomen mojstrski znak stavbarja Andreja na enem izmed ščitkov na svodu prezbiterja.

Kamnoseški okras je bogatejši kakor v Borjani ali Kredu. Sklepniki imajo obliko ščitkov in rozet, medtem ko so konzole večinoma figuralne (močno rustikalne glave). Popolnoma kalciniran kasnejši omet brani dostop do fresk, ki so prvotno pokrivalo vso notranjščino prezbiterja.

Ozko sorodnost s Sedlom tako po arhitekturnem izrazu kakor tudi po kamnoseškem okrasju kaže podružna cerkev **Marije Snežne** pri Breginju.

Ikonografsko in formalno spominjajo novejše preslikave (19. stoletje) v prezbiteriju na starejše predloge. To velja predvsem za stene, medtem ko je svod mnogo svobodneje zasnovan in z nekdanjim ikonografskim kanonom pogosto v protislovju.

Na sklepnikih se menjavajo figuralni motivi (Marija, Vera icon, mladenič s sklenjenimi rokami) z rastlinskimi (rozete). Konzole imajo razen dveh zopet obliko glave. V šilastem zaključku gotskega okna je ohranjen del krogovičja s še prvotno zasteklitvijo.

Marijo Snežno moremo brez pomislekov uvrstiti v okvir Andrejeve stavbarske dejavnosti v Beneški Sloveniji in v tem delu Primorske. Vprašanje zanesljivega avtorstva nam bodo morda razkrile natančnejše preiskave.

Kapela sv. Margarete nad Breginjem je iz novejšega časa in umetnostno nepomembna. Podobno je s cerkvijo v vasi **Logje**.

C. A.

Nekaj misli in ugotovitev ob terenskem proučevanju romanske arhitekture v Sloveniji

Prvi pogoj za uspešno spomeniško delo je poznavanje gradiva, ki naj ga zajame spomeniška zaščita, poznavanje spomenikov. Do tega pa se lahko dokopljemo le s sistematičnim pregledom terena, pa naj se držimo geografskega principa in imenujemo tako delo topografija, ali pa zajamemo vso Slovenijo v okviru ene stroke, n. pr. umetnega kovaštva, gotskega kiparstva ali pa baročne oltarne plastike 18. stoletja in je rezultat take evidence kataster predmetov oziroma objektov, katalog ali pa znanstvena razprava. Le tako sistematsko delo bo dalo šele popolno sliko o naši spomeniški posesti, na podlagi katere bomo lahko določili vsakokratno prioriteto zaščitnih del

in jih sorazmerno in pravično porazdelili na razne vrste spomenikov po njihovi spomeniški vrednosti. Merilo za spomeniško pomembnost pa ne more biti niti samo kvaliteta, ki lahko odloča le pri izbiri istovrstnih in istočasnih spomenikov, niti stopnja ohranitve in število podobnih primerkov, pa tudi ne samo njihova starost, temveč vedno le sinteza vseh teh momentov, ki tvorijo spomeniški značaj posameznemu predmetu. Čeprav bi želeli popolnoma objektivno in hladno razumsko presoјati vrednost spomenikov, nas večkrat zelo močno pritegne prav starinski moment na spomeniku, zaradi katerega n. pr. prahistorično črepinjo ali pa fragmentaren tloris rimske vile više cenimo kot dobro ohranjeno kvalitetno baročno plastiko. Seveda tudi tako gledanje ni brez osnove, saj je nedvomno spomenik starejše dobe, iz katere se nam jih je le malo ohranilo, za znanost važnejši od spomenika polpreteklega časa, kjer je izbor večji.

Tudi pri umetnostnih spomenikih ne odloča o njihovi spomeniški vrednosti vedno le umetnostna kvaliteta. Še vedno je primerek gotske plastike slabše kvalitete spomeniško vsaj enakovreden kvalitetni baročni umetnini iste stroke, saj je od prve pri nas ohranjenih le nekaj sto primerov, medtem ko gredo druge kar v nepregledne tisoče. Tudi slabo ohranjen fragment stenske slikarije iz 13. stoletja, pri kateri komaj še lahko določimo njen ikonografski sestav, da o kvaliteti sploh ne govorimo, je vreden vsaj tolike pozornosti spomeniškega varstva kot katerakoli baročna podoba, ki je za naše razmere boljše kvalitete.

Področje spomeniškega varstva je tako obširno in pri pravilni presoјi nalog soodloča toliko faktorjev, da je le ob temeljitem upoštevanju vseh vrednot, od estetskih, praktičnih, pa do strogo znanstvenih, mogoče ubrati v delu spomeniškega zavoda kolikor toliko ravno pot.

Od vseh treh umetnostnih strok je arhitektura menda na splošno najmanj popularna, saj se je glavno zanimanje umetnostnih zgodovinarjev in spomeniškega varstva v preteklosti ne samo pri nas osredotočevalo na spomenike slikarstva in kiparstva. Prav po zadnji vojni pa se je pokazalo, da spomeniška arhitektura, ki navadno v svojih prostorih hkrati hrani tudi spomenike upodablјajoče umetnosti in je tudi sama po sebi spomenik, največkrat ni niti gospodarsko dovolj skrbno vzdrževana, kaj šele primerno spomeniško urejena. Glavna skrb tudi našega zavoda po vojni je veljala prav vprašanju streh nad takimi arhitekturami in goli ohranitvi stavb, ki so spomeniško pomembne. Do njihove konservatorske obravnave, ki more biti le plod temeljitega študija in za katero je dobra streha seveda prvi pogoj in ne bi smela biti problem, pa na splošno še nismo prišli.

Kot povsod, je tudi uspeh zavoda odvisen le od sistematičnega dela. Prav arhitektura, ki terja od zavoda dnevno reševanje težkih nalog, je še močno neizhojeno področje. Zato bi bilo prav, da se njeni spomeniki sistematično obdelajo, kakor je doslej obdelano n. pr. srednjeveško stensko slikarstvo ali pa gotska plastika. Poleg zgodovinskih virov in skromne literature o njih pa so prav spomeniki sami najboljši kažipot za tako delo. Analiza in opis stavbnega razvoja, fotografiranje značilnih momentov in detajlov, posnetje tlorisa in prerezov, ugotovitev prvotnega stanja po potrebi tudi z arheološko metodo, proučitev gradbene tehnike in končno predlog za restavracijo in spomeniško obravnavo objekta, to so načini, s katerimi bomo edino prišli do čim popolnejše evidence naše arhitekturne spomeniške posesti, kar mora v prvi vrsti biti interes spomeniške ustanove. Nobenega dvoma ni, da se

mora tako delo, če hoče biti sistematično in uspešno, začeti pri najstarejših spomenikih, ti pa so pri nas spomeniki romanske arhitekture.

Iz dosedanjega terenskega proučevanja romanske arhitekture bom navedel nekaj rezultatov, ki so bili doseženi bodisi z odkrivanjem zazidanih oken, z delno odstranitvijo ometa itd. Vse ostale znanstvene ugotovitve, dosežene zgolj na podlagi ogleda in meritev brez kakšnih dejanskih posegov v spomeniški objekt, pa tu niso upoštevane. V nakazanem smislu so bili proučeni nekateri v virih ugotovljeni in v literaturi za romanske proglašeni spomeniki. Iz razmeroma obsežnega seznama so bili izbrani predvsem tisti, katerih stavbna zgodovina doslej ni bila točno pojasnjena, a so bodisi po tlorisu ali po kakem detajlu sodeč nastali še v romanski dobi.

V umetnostno-zgodovinski literaturi pa tudi sicer dobro znana cerkev **Sv. Primoža nad Kamnikom** velja na splošno za poznogotsko stavbo druge polovice 15. in začetka 16. stoletja. Že Avsec (Drugo izvestje društva za krščansko umetnost) in za njim Stelè v Kamniški topografiji sta ugotovila, da je sedanja cerkvena ladja »nastala potom razširjanja prvotne proti jugu tako, da je ostala prvotna severna stena s kamnito klopjo in zvonik, ki je stal prvotno verjetno v sredi pred fasado«. Nadalje ugotavlja Stelè, da severna ladijska stena jasno priča, da je bila povišana. S temi starejšimi deli vzporeja zidavo zvonika pred fasado, ki »kaže v svojem spodnjem delu sestav iz vodoravnih leg približno pravokotno prisekanih kamnov«, v čemer se bistveno ločuje od zidave povečanega dela ladje, ki je »sezidana iz nepravilno lomljenih kamnov«. Po zidni konstrukciji zvonika sklepa na nastanek vsaj v zgodnji gotski dobi, s čimer naj bi se časovno skladal tudi nastanek spodnjega dela severne ladijske stene, ki »ima malo več kot do srede višine zglajen omet«.

Kljub jasno nakazani domnevi, da gre pri Sv. Primožu za starejšo cerkev, ki je bila v 15. stoletju delno vključena v sedanjo stavbo, njen nastanek ni bil časovno pobliže opredeljen. Zadnje proučevanje pa je to vprašanje pojasnilo. Severna ladijska stena, ki je brez podzidka, je v resnici zelo neenotna. V vsej dolžini je bila povišana ob gotškem obokanju stavbe. Spodnji del ima zelo gladek omet, ki je pod novejšimi beleži rahlo rožnato toniran. V vzhodnem delu stene je dobro viden vertikalni stik, do koder je segala prvotna cerkev, od tu dalje pa je zid do novejšega dela zakristije grobo ometan. Nekako 145 cm zahodno od omenjenega stika je bil lahko zaznaven obris zazidanega, razmeroma majhnega okna, in sicer nekoliko vzhodno od drugega portala, ki je bil na tem mestu prebit v 19. stoletju. Odkrivanje je takoj pokazalo, da gre v resnici za okno, in še več: da gre za romansko okno, o čemer pričata zgornji polkrožni zaključek in močna vrezanost v steno, tako da je okno zunaj veliko 97×60 cm, svetloba pa le 67×25 cm. Vse ostenje je brez kamnitega okvira in samo ometano ter mehko prehaja v ploskev ladijske stene. Polica je nagnjena navzven in rahlo usločena za odtok vode. Najbolj zanimiv pa je popolnoma ohranjen lesen okenski okvir, vložen v ostenje sredi debeline stene tako, da uokvirja okensko odprtino in jo v isti obliki zmanjša na 62×20 cm. Les je debel 5 cm in se na njem še poznajo sledovi primitivne obdelave — tesanja. Po strokovni oceni drobcev lesa tega okvirja, ki so močno poškodovani po črvojedini in po trohnobi, gre za les iglavcev, od katerih bi zaradi goste rasti enakomerne temne barve in vsebine rovov črvojedine sklepali na les tise (*taxus baccata*). Na levi strani sta v približno tretjinski razdalji višine od

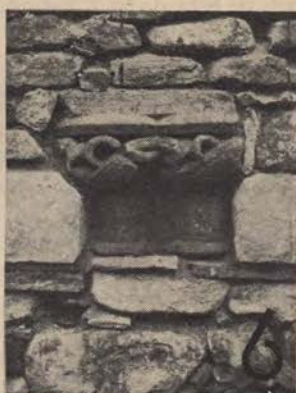
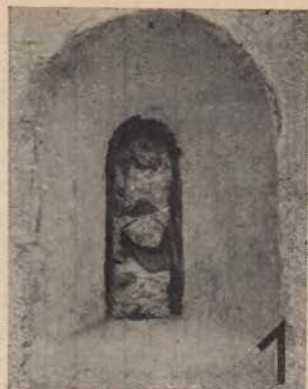

Rihard Jakopič: Samotna breza. — Detajl. (Foto MG)

1. Sv. Primož nad Kamnikom — p. c., odkrito romansko okno v severni steni ladje. Ob odprtini se dobro vidi lesen okvir. 2. Mošnje pri Radovljici — ž. c., romansko bazilikalno okno na južni strani (na podstrešju). 3. Mošnje pri Radovljici — ž. c., romansko bazilikalno okno na severni strani (na podstrešju). 4. Senčurški hrib pri Tržišču na Dolenjskem — p. c. sv. Jurija, romansko okence v južni steni ladje. 5. Loka pri Zidanem mostu — ž. c., kapitel iz 13. stoletja je porabljen za podstavek krstnega kamna. 6. Gornji grad — dvojni živalski kapitel iz sredine 13. stoletja, vzdian v steno združnega doma. 7. Gornji grad. Velik brstni kapitel je pripravljen za gradbeni material. 8. Stična — samostanska cerkev. Delno odprt slop na južni strani je pod baročno prevleko pokazal svojo prvotno strukturo. 9. Bleči vrh nad Višnjo goro — p. c. V južni steni ladje je deloma odkrito okno. (Foto Zadnikar)

zunanje strani pravokotno v okvir zabita dva kovana železna žebnja, s katerima je bila pritrjena takratna »zasteklitev« — pooljeno platno ali prosojne kamnite plošče. Na desni strani ni sledov žebeljev. Les in špaleta kažeta spodaj sledove dima, kar bi pričalo o požaru, ki je uničil stavbo in dal morda povod za obsežno prezidavo v 15. stoletju.

Tako imamo z enim samim oknom dokaz za prvotno romansko cerkev pri Sv. Primožu, ki se še v virih 14. stoletja imenuje kapela, saj je bila precej manjša od gotško povečane stavbe. Segala je od sedanje fasade, v katero je vključen stari zvonik, ki ga smemo po značilni zidavi v plasteh tudi prištevati k prvi stavbi, pa do poprej omenjenega navpičnega stika v severni steni, ca 145 cm vzhodno od odkritega romanskega okna, kjer je bil severovzhodni ogel ladje in je bila v tej liniji k nji prislonjena — tako smemo vsaj domnevati za ta čas in ta geografski prostor — polkrožna apsida. Širina te cerkve pa je bila dana z zvonikom, če ga postavimo v os zahodne fasade tako rekonstruirane stavbe.

Zanimivo je, da je prav obstoj starih, a zazidanih oken v več primerih osvetlil starost neke zgradbe, ki doslej stavbno zgodovinsko ni bila dovolj proučena. Župno cerkev v **Mošnjah pri Radovljici**, ki se v virih omenja že pred letom 1154 in spet leta 1296 v papeškem desetinskem seznamu pod »Mosnach«, so za »staro« proglašali že mnogi naši zgodovinopisci (Hitzinger, Franke in drugi). Ko je leta 1908 konservator Vurnik predlagal, naj bi napravili namesto notne strehe spet trojno v bazilikalnem smislu, je že pravilno sklepal na prvotno obliko stavbe. Popolnoma jasno pa je bila cerkev za romansko proglašena šele leta 1939, ko so pri obnovi našli v ladji ostanke fresk iz prve polovice 14. stoletja in v presbiteriju stenske slikarije žirovniškega mojstra iz sredine 15. stoletja. Kljub temu pa situacija še ni bila povsem jasna. Dan je bil osnovni tip: triladijska romanska slojna bazilika, odprto pa je ostalo še vprašanje osvetljave glavnega prostora, prvotnega prekritja stranskih ladij in še nekateri detajli. Danes gre za triladijsko stavbo s tremi interkolumnni, kateri je vso vzhodno partijo (zvonik, sedanji presbiterij in kapelo, današnji zakristijo) dodala gotika, ki je tudi polkrožnim lokom in romanskim slopom obsekala robove ter jih tako formalno gotizirala. Stranski ladji sta gotško križno obokani, srednja ladja pa ima višji baročen obok in je brez lastne osvetljave. Za prvi pogled edinole polkrožni arkadni loki govore za nastanek v romanski dobi. Če pa bi se vprašali po prvotni višini ladij in stropih nad njimi ter še posebej po prvotni osvetljavi predvsem za glavno ladjo, bi si lahko edino od stanja na podstrešju obetali zadovoljiv odgovor. Srednja ladja bi pač morala imeti v stenah nad stranskima ladjama v bazilikalnem smislu na vsaki strani vrsto oken, ki bi morala biti še vidna na podstrešju nad oboki stranskih ladij. Teh sledov pa skoraj da ni bilo videti in so se pojavljali dvomi v pravilnost postavljene domneve. Šele podroben pregled sten na podstrešju pa je pokazal, da so stara bazilikalna okna res zazidana, in sicer tako temeljito in skrbno, da je le različen material — okna so namreč obrobljena z lehnjakom, ostala stena pa je zidana iz rečnega kamenja z mnogo malte — izdal njihov obstoj. Po odstranitvi zazidave se je pokazalo na vsaki strani troje oken, ki so pokončna, zgoraj bolj ali manj polkrožno zaključena in poševno vrezana v steno — torej značilna za dobo romanike. Ta okna so v bazilikalni steni zelo visoko nameščena, komaj 30 cm pod njenim vrhom in višinsko, pa tudi ritmično neenakomerno porazdeljena. Interesantno je

tudi to, da je pri vzhodnem oknu njegova vzhodna špaleta, pri zahodnem pa zahodna bolj odprta, da je lahko vzhodno okno s te strani sprejemalo in dovajalo v notranjščino čim več jutranje svetlobe, okno na zahodu pa v tej obliki še zadnjo popoldansko luč, medtem ko je srednje okno popolnoma simetrično. Okna so si sicer podobna med seboj, vendar diferirajo v detajlih in v razmerjih višine in širine. Široka so zunaj od 50 do 60 cm, visoka povprečno 80 cm, odprtina pa se zaradi poševnega ostenja zmanjša na povprečno 15 cm širine in 50 do 70 cm višine. Vse okensko ostenje je iz lehnjaka, navzven nagnjena polica pa je zaradi lažjega odtoka vode ometana. V vzhodnem oknu na južni strani se je ohranil kos prvotnega lesenega okvira (kakor pri Sv. Primožu) z robom za zasteklitev.

Tako je terensko proučevanje stavbe pokazalo, da imamo dejansko opraviti z romansko cerkvijo bazilikalnega tipa, ki je imela v povišanih stenah glavne ladje na obeh straneh vrsto oken za njeno osvetljavo. Istočasno z odkritimi okni pa se je pojasnilo tudi vprašanje prvotnega prekritja stranskih ladij, preden so bile te v gotiki obokane. Povprečno 30 cm pod odkritimi okni, t. j. ca 5.60 m od tal, se namreč nad gotiskim obokom v stranski ladji pričena pobeljeni del stene, ki je bil torej prvotno viden iz stranske ladje, medtem ko zunanje stene niso pobeljene, ker prvotno do tu niti segale niso, saj so bile visoke komaj 2.90 m. S tem odpade domneva o ravnih stropih v stranskih ladjah, ki so morale imeti torej odprto ostrešje. Pultna streha nad njimi je slonela na ohranjenih neobdelanih kamnitih konzolah, ki so vzdane v steno srednje ladje v črti, do katere je bila ta, kakor že poprej omenjeno, ometana in pobeljena, to je nekako 30 cm pod bazilikalnimi okni. Srednja ladja pa je imela nedvomno raven lesen strop, čigar višina je dana z višino ohranjenih bazilikalnih sten, približno 34 cm nad vrhom odkritih oken. Vprašanje rekonstrukcije ostalih delov stavbe in predvsem vzhodnih zaključkov vseh treh ladij pa bi bilo rešljivo le z ugotovitvijo njihovih temeljev — s kopanjem. Ker pa na take posege zazdaj ni misliti, smemo po analogijah s podobnimi stavbami v naših krajih sklepati na tri apside v isti črti, ki so značilne za ves umetnostno geografski prostor južne Nemčije in severne Italije, kateremu tudi Slovenija v tem času v tem arhitekturnem tipu pripada.

Ce ostanemo kar pri oknih, ne smemo mimo **Šenčurskega hriba** pri **Tržišču** na Dolenjskem. Spomenik na splošno ni še dovolj znan. Zanj se je med prvimi pozanimal konservator Avsec, ki je že pred petdesetimi leti posnel tloris stavbe. Še bolj pa je cerkev pridobila na umetnostnozgodovinski pomembnosti z odkritjem stenskih slikarj v prezbiteriju iz sredine 15. stoletja pred zadnjo vojno. Stavba sestoji iz prezbiterija, ki je pozidan na kvadratični talni ploskvi in križno obokan z rebri kvadratnega prereza (22×22 cm) s posnetimi robovi brez sklepnika in iz pravokotne ladje z ravnim stropom. Zvonik je bil k zahodni fasadi pozneje prislonjen. V ladji so prebita baročna pravokotna okna, v prezbiteriju pa so deloma ohranjena prvotna romanska okna s polkrožnimi vrhovi. Za stilno opredelitev stavbe je pomemben posebno prezbiterij, ki je v opisani obliki — kvadrat s križnim rebrastim obokom — značilen za zadnjo stopnjo romanike, preden je ta pri nas vsaj s 14. stoletjem prešla v gotiko. Važnejši pa je tu geografski moment: v tej obliki namreč nastopa prezbiterij v poznoromanski dobi posebno na južnem Štajerskem, kjer imamo v oboku pod zvonikom župne cerkve v Laškem, ki je bilo v tem času cerkveno središče, njegovo začasno

izhodišče, dokler vpliv Jurkloštra na sodobno arhitekturo ne bo zadostno pojasnjen. Od tu je preko Loke pri Zidanem mostu prešel ta način obokanja čez Savo na Kranjsko in mu pripadajo cerkve v Svibnem, na Rodežu, na našem Šenčurskem hribu, v Tržišču pod njim in kot najjužnejši primer znana kostnica v Gornjem Mokronogu pri Trebelnem. Zgodovinski pogoji za to so bili dani, saj je savinjski arhidiakonot prav tu segal preko Save in je še v 18. stoletju pod nadžupnijo Laško spadalo več cerkva tudi na kranjski strani.

Ob ogledu stavbe je vzbudila pozornost manjša, drugače ometana ploškev sredi južne ladijske stene, ki se je razlikovala od ostalega ometa. Domneva, da gre za zazidano okno, se je pokazala za pravilno, ko je ves vzdani del padel iz odprtine in se je pokazalo strelni liniji podobno okence 140 cm od tal (vsa stena je visoka 2.80 m) in 5.65 m od fasadnega ogla ladje. Okensko ostenje je sestavljeno iz lehnjaka in zelo primitivnih oblik. V bistvu je okno pokončno in zgoraj polkrožno ter v romanskem načinu z vseh strani močno vrezano v steno, da so njegove zunanje mere 84×47 cm, notranje pa le 36×8 cm. Stena je debela 70 cm. V tej obliki okno ni bilo nikdar zastekleno. Ostenje je pokrito z grobo peščeno malto, ki je na površini zglajena. Polica je usločena zaradi lažjega odtoka padavin. V južni steni je moralo biti proti zahodu še eno tako okno in verjetno tudi na severni strani, če naj je ladja dobivala količkaj svetlobe, so pa bila ostala okna uničena zaradi naprave večjih oken na njihovem mestu. Če sedaj primerjamo novoodkrita okence z delno ohranjenimi okni v prezbiteriju, ki so nedvomno iz časa njegovega nastanka ter po obliki še romanska, opazimo tako očitno razliko, da si skoraj ne upamo obeh postaviti v isti čas in se nam ponuja misel, da imamo opraviti s starejšo ladjo, ki je imela poprej polkrožno apsidno, kar bi bilo za to ozemlje tudi pravilo in katero naj bi po letu 1200 nadomestil sedanji »štajerski« prezbiterij. S tem odkritjem se je spomenik pokazal spet v novi, še zanimivejši luči.

Že omenjena župna cerkev sv. Helene v **Loki pri Zidanem mostu** je tudi v starejši zgodovinski literaturi med štajerskimi spomeniki zelo pogostokrat omenjena. Vzrok za to je verjetno njen nastanek, ki se po tradiciji veže na štajerskega vojvodo Leopolda VI., ki naj bi leta 1208 tu ustanovil župnijo in pozidal cerkev. Naj bo to zgodovinsko utemeljeno ali ne, dejstvo je, da imamo v arhitekturi cerkve pod baročnimi prezidavami ohranjeno stavbo, ki je imela prvotno ravno krito ladjo in skoraj kvadratičen prezbiterij s križnim rebrastim obokom, ki je ohranjen, torej tip, katerega smo srečali v bistvu že na Šenčurskem hribu in katerega nastanek bi se stilno res lahko skladal s sporočeno letnico. Ob restavraciji notranjščine v zadnjih dveh letih je bil v severni kapeli ugotovljen romanski kapitel, ki služi za podstavek kamnitega baročnega krstilnika iz leta 1740. Gre za kapitel snopasto sestavljenega stebra, ki še sam nad paličastim prstanom ohranja njegove sestavne dele — snopasto povezane tričetrtinske stebre in jih šele prav na vrhu združi s krilno ploščo, ki jo na ogljih prikrivajo volutasto zaviti prestilizirani rastlinski listi. Tudi ta forma ni izključena na začetku 13. stoletja, ko naj bi po tradiciji stavba nastala.

Če smo že pri najdbi doslej neznanega kapitela iz romanske dobe, je prav, da tudi v tej zvezi omenimo celo vrsto kapitelov in baz, pa tudi ostalih kamnoseško obdelanih kosov, ki so prišli na dan ob podiranju graščine v

Gornjem gradu. Stara romanska samostanska cerkev (samostan ustanovljen leta 1140) je bila sredi 18. stoletja podrtja in pozidana nova v baročnem slogu. Od stare cerkve oziroma delov samostana se je poleg nagrobnikov in oltarja sv. Andreja, ki so vzdani v južni zunanjščini sedanje stavbe, ohranilo nekaj kamnoseško obdelanih kosov, ki so važni za rekonstrukcijo in datacijo nastanka posameznih delov stare samostanske naselbine. Tako poznamo doslej dva okrogla stebriča z bazami oziroma s kapitelom, ki sta uporabljena kot delilna stebra v biforah zvonika, ki ga je leta 1671 namesto starega pozidal ob stari cerkvi škof Rabatta. Poleg tega je v sedanji cerkvi za podstavek kropilnika uporabljen del snopastega stebra iz peščenca, sestavljen iz štirih polstebrov, ki ima spodaj paličast prstan. Iz ruševin zahodnega trakta, tako imenovane graščine pred zahodno fasado sedanje cerkve, pa so v zadnjih letih izkopali večje število obdelanih kamnitih kosov, ki so v pripovedovanju delavcev »imeli čudne oblike raznih živali, zmajev in ptičev, pa še polno drugega«. Ker ni bilo nikogar, ki bi znal te najdbe pravilno oceniti, zavodovo oko pa tudi do tu ni seglo, so večino najdenih predmetov uporabili za gradnjo temeljev združnega doma, deloma pa so jih razvozili privatniki na stavbne parcele, da jih uporabijo za gradbeni material. Za kakšne »čudne oblike kamnov« je šlo, dokazuje kapitel, ki je po sreči ostal na zunanjščini novosezidanega zidu in ki je spet snopasto sestavljen, pod krovno ploščo pa se prepletajo ptiči z dolgimi vratovi. Nobenega dvoma ni, da gre pri kapitelih v zvoniku, pri delu snopastega stebra v cerkvi in tudi pri tem kapitelu za ostanke istega srednjeveškega stavbnega objekta, iz katerega izvirata po vsej verjetnosti tudi oba večja kapitela, katerih risbe objavlja Stegenšek v Gornjegrajski topografiji (stran 128). Že oblika sama posebno pa še način, kako v kapitelih nastopajo živali, dovoljujeta datiranje v sredino 13. stoletja, ne da bi pri tem omenjali zveze, ki so verjetno celo več kot samo stilne in časovne, z znanim Marijinim reliefom iz krakovske kapelice v Ljubljani (zmaji!). Ne motimo se preveč, če menimo, da izvirajo omenjeni kamnoseški detajli iz bivšega samostanskega križnega hodnika, ki je (kot v Stični) lahko tudi več desetletij po dokončanju cerkve nadomestil prvotni leseni križni hodnik, kar naj bi se v Gornjem gradu zgodilo, po ohranjenih plastičnih detajlih sodeč, nekako v 60-tih letih 13. stoletja. Za to domnevo govori tudi dejstvo, da so se ti kosi ohranili v zvoniku, ki je bil pozidan leta 1631, in v škofovski graščini pred cerkvijo, ki jo je pozidal škof Ravber (1493—1536), torej v obeh primerih v stavbah, ki so nastale po ustanovitvi ljubljanske škofije in po razpustu samostana leta 1461, ko križni hodnik ni bil več potreben in so ga podrli, gradivo pa uporabili za omenjene nove škofijske stavbe in za zvonik. Močno v isti čas spada tudi velik kapitel iz peščenca, ki je bil poleti 1952 z drugim kamenjem vred nekaj sto metrov od ruševin pripravljen za gradnjo nove stanovanjske hišice. Kapitel je sicer močno obsekan, da bo bolj pripraven za zidavo, toda že na prvi pogled spoznamo v njem po čašasti obliki z ogelnimi listi, ki so bili, preden so jih obsekali, še zaviti v brst, značilni »brstni kapitel« prehodnega sloga, ki ne bo daleč od poprej postavljene datacije sredi 13. stoletja. Tudi ta verjetno izvira iz križnega hodnika in ne iz cerkve, saj je po pozidavi stavb, v katerih so se ti kamni našli, stala še skoraj 250 let. V vzhodnem delu romanske cerkve pa, ki je bil med tem nadomeščen z gotskim prezbitერიem, ti kamni niso mogli imeti svojega prvotnega mesta, saj skoraj ni

mogla biti zaključena drugače, kakor s tremi apsidami v isti črti, ki gotovo niso bile okrašene s tako bogatim plastičnim okrasjem. Poleg kapitelov pa je bila najdena cela vrsta malih, poznoromanskih potlačenih baz, katerih premer ustreza debelini posameznih stebričev in ki si jih skoraj ne moremo misliti drugje kot v križnem hodniku, kjer so nosili, morda kar v parih, vitke stebre z živalskimi kapiteli po vzoru znanih križnih hodnikov tega časa.

Ljudem, ki so jih slučajno našli in jih spet vzdali v nove temelje, vsi ti kosi res ne pomenijo dosti več kot lahko dosegljiv gradbeni material »čudnih oblik«, ob katerih kar ne morejo verjeti, da so, če jim poveš starost, »že takrat ljudje znali tako lepo delati iz kamna«. Pa tudi mi komaj verjamemo, da niti živa beseda, niti Zavodov dopis, s katerim je bilo konkretno naročeno, naj shranijo take in podobne kose na posebnem kupu, ki pa se ne sme porabiti za temelje ali za posipanje cest, nista mogla preprečiti nadaljnjega uničevanja zgodovinskih in umetnostno-zgodovinskih dokumentov prvega reda, ki bi kot dejstva vsaj malo osvetlili srednjeveško preteklost Gornjega grada v njegovem stavbno-zgodovinskem razvoju, pri katerem smo doslej večinoma navezani le na podatke iz vizitacijskih zapiskov in s Stegenškom vred na bolj ali manj posrečene in utemeljene — domneve.

V vrsti romanske arhitekture na Slovenskem, katere proučavanju veljajo te misli in vrste, zavzema **Stična** nesporno prvo mesto. Zato je bila, med redkimi spomeniki tega časa, vedno deležna posebne pozornosti. Tudi v vrsti naših proučevanj je bila prva. Da pa ji tudi tu nismo dali večje prednosti je vzrok v tem, ker na njej novi znanstveni izsledki niso bili doseženi s posegom v stanje spomenika, čemer je prvenstveno namenjen pričujoči sestavek. Stanje arhitekture v prvi gradbeni fazi je v Stični dovolj jasno že, če si podrobno ogledamo podstrešje in vse, kar se nam ponuja na zunanjsčini. Nikakor nočem trditi, da kopanje in odpiranje zazidanih oken ne bi odprlo tudi novih pogledov na objekt, vendar je za obsežnejša terenska dela na enem spomeniku okvir takega proučevanja občutno preširok, saj dosegajo spomeniki romanske arhitekture pri nas že skoraj številko 100.

Toda v Stični smo s študenti arhitekture kljub temu kopali. Da bi se dalo ugotoviti in v rekonstruiranem tlorisu podati dolžino prvotne cerkve, za katero vemo, da je bila na začetku 17. stoletja skrajšana, sva se s profesorjem M. Mušičem odločila, da poiščemo temelje njene prvotne fasade. Treba je bilo v duhu podaljšati stavbo za razpetino ene arkade proti zahodu in kmalu pod mestiščem med sedanjo fasado in samostanskim pokopališčem smo naleteli na večje kamne, vezane z malto, v tisti črti, ki seka dvoriščni zid na južni strani prav tam, kjer je v njem z druge strani viden navpičen sklad obdelanih kamnov. Ni izključeno, da gre tu za jugozahodni vogal ladje, preden je bila ta leta 1622 skrajšana in je v zidu do tega šiva ohranjen še spodnji del južne ladijske stene.

Ker je bila v 17. stoletju tudi notranjščina cerkve barokizirana in so ladje dobile namesto ravnih stropov sedanje oboke, vse stene in arkadni slopi pa baročno obleko, je bila s tem zabrisana tudi srednjeveška obdelava slopov in polkrožnih lokov, ki dele ladje med seboj. Poskusno odpiranje prvega prosto stoječega slopa od zahoda na južni strani je pokazalo, da je barok slope oblekel z do 5 cm debelo prevleko malte, v katero je polagal celo dele strešne opeke in da je pod to plastjo deloma ohranjena srednje-

veška površina s tankim finim apnenim ometom, ki je dekorativno poslikana z motivom hermelina. Spodnji del slopa, ki je bil ometan, je grajen iz grobo obdelanega apnenca z mnogo malte, zgoraj pa se pričinja lepa gradnja pravilno obklesanih kamnitih blokov, ki nato prehajajo v ločno konstrukcijo. Med spodnjim delom in zgornjim pa je dobro opazna razlika v širini tako, da nastane ob prehodu do 6 cm široka stopnica. Širina te stopnice je bila izpolnjena z debelino ene opeke, ki je tudi prehajala v lok in spremljala kamnito konstrukcijo. Uporaba različnih gradiv je morala biti zelo učinkovita, saj se je rdeča neometana opeka dobro vezala s tonom obdelanega sivega apnenca, medtem ko je bil spodnji ometani del slopa dekorativno in, kakor so pokazala prejšnja proučevanja, celo figuralno poslikan. Seveda pa tudi to kopanje ni povsem zadovoljilo, ker je bilo izvedeno v preveč skromnem obsegu. Večji posegi v tej smeri bi se dali zvezati z delno restavracijo notranjščine — morda v obsegu dveh slóпов in loka med njima — kar bi prav Stična, ki je pri nas v svoji vrsti spomenik evropske pomembnosti, gotovo tudi zaslužila.

In končno naj omenimo še, da so odkrita okna v ladji podružnice sv. Benedikta na Blečvrhu v bližini Stične! potrdila Gregoričevo domnevo, da gre za romansko stavbo s kvadratnim prezbiterijem, ki je popolnoma pravilno orientirana. Vsa stavba je brez podzidka, ima pa podstrešni zidec iz lehnjaka, ki je po profilu še romanski (prim. vhodno kapelo v Stični). Poleg baročnih oken v ladji so bili v njeni južni steni vidni sledovi zazidanih oken. Ob delnem odpiranju zahodnega se je pokazalo, da je okno zelo ozko pokončno in tako primitivno oblikovano, da je težko reči, ali je polkrožno ali rahlo šilasto zaključeno. Ostenje je iz lehnjaka in ometano ter pobeljeno, špaleta pa s tankimi vodoravnimi rdečimi črtami posnema lepo kamnito gradnjo. Seveda po vsem tem ni izključen nastanek stavbe že na prelomu 13. in 14. stoletja, da pa je srednjeveška, dokazuje tudi pobeljena freska sv. Krištofa na južni zunanjščini, ki s koloritom ter z oblikami podvratne zaponke in štirilistnih okrasov na vojakovem pasu, vtisnjenih v svež omet, govori celo za zgodnejšo dobo naše gotike. Zazidano okno je tudi v vzhodni steni prezbiterija.

To bi bilo nekaj rezultatov terenskega proučevanja romanske arhitekture. Seveda smo pri tem popolnoma zamolčali, da je bilo posnetih tudi več desetih tlorisov, ki smo jih doslej močno pogrešali celo za naše najpomembnejše spomenike, da so bili vsi važnejši stavbno zgodovinski momenti fotografsko posneti ter na ta način dokumentirani in da je vse to le del onih novih pogledov na to področje, do katerih je privedla preiskava mnogih podstrešij, kjer se stara arhitektura najprej razodene. Če omenimo samo še Slovensko Bistrico, Slovenj Gradec, Vuzenico in poleg manjših objektov na Dolenjskem in Notranjskem v prvi vrsti proštijško cerkev v Ptujju, ki po pomembnosti vedno bolj in bolj sili v ospredje (glej sliko), smo se dotaknili tudi druge plati našega terenskega dela.

Lahko bi našteali še vrsto novih ugotovitev na arhitekturnih spomenikih romanske dobe pri nas, ki pa že več ne spadajo popolnoma v okvir tega poročila. Čeprav gotovo niti seznam spomenikov še ni popoln in tudi v seznamu obseženi še niso bili dovolj podrobno proučeni, se že po dosedanem delu odpirajo jasnejši pogledi na najstarejše ohranjene spomenike srednjeveškega stavbarstva na Slovenskem.

Marjan Zadnikar

Obnova mestnega magistrata v Mariboru

Mestni ljudski odbor v Mariboru je sklenil, da se obnovi nekdanji mestni magistrat iz srede 16. stoletja z namenom, da se ohrani ta kulturni spomenik bodočim rodovom, obenem pa, da dobe v njem predsedstvi MLO Maribor mesto in OLO Maribor okolica ter vsi sveti svoje prostore. Obnovitvena dela je prevzelo Mestno gradbeno podjetje Gradnje, obnovo renesančnega balkona na pročelju pa kipar Anton Blatnik, obnovo novoodkritih prvotnih stebrov v levem severnem traktu Mestno kamnoseško podjetje, vodstvo obnovitvenih del fasade na Glavnem trgu za Slovenija-projekt ing. arch. Jaroslav Černigoj, preureditev notranjosti je poverjeno Mestnemu projektiivnemu biroju, vodi pa ta dela ing. arch. Stane Lovše, ureditev pritličja in kleti, ki bo služila za dvorano, pa je poverjena ing. arch. Herbertu Drogeniku.

O nameravani obnovi sta bila obveščena Zavod za varstvo in znanstveno proučevanje kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti Slovenije v Ljubljani in Pokrajinski muzej v Mariboru kot njegov zaupnik. Zaradi pravilne spomeniško-varstvene obdelave sta se vršila dva komisijska sestanka, in sicer 11. avgusta in 22. septembra 1952. Prvega komisijskega sestanka sta se poleg projektantov in graditeljev kot zastopnika Zavoda udeležila konservator Marjan Zadnikar in arch. Tine Bešter, drugega pa ravnatelj zavoda Edo Turnher in prof. Franjo Baš. Na obeh sestankih so bile dane smernice, kako se naj obnovi stavba v njeni prvotni obliki.

Z delom za obnovo se je pričelo sredi maja 1952. Doslej so bila opravljena sledeča dela: celotna streha je bila prekrita z novo opeko (bobrovci), obenem je bila strešna konstrukcija povsod, kjer je bila preperela, izmenjana. Nadalje je bil obnovljen stolp, na njem popravljena in opleskana streha, ki je deloma iz bakra, deloma iz pocinkane pločevine; poškodovani omet na njem je bil popravljen in prebarvan po navodilih ing. arch. Jaroslava Černigoja. Glavna fasada (na Glavnem trgu) je približno do ene tretjine obnovljena, pri delu pa so bili odkriti kameniti okenski okviri, ki bodo obnovljeni v prvotni obliki, kajti doslej so bili ometani. Dosedanja okna so deloma že iztrgana, ker izvirajo iz druge polovice 19. stoletja in so bila višja in ožja kakor na novo odkriti kameniti podboji; okna se bodo namreč namestila po obliki prvotnih kamenitih podbojev. Renesančni balkon, ki ga je zob časa že močno nagrizel, se sedaj obnavlja ter se v istem gradivu, t. j. v ptujskogorskem peščencu izmenjuje balustradna polica, izmenjujeta pa se na loži tudi levi in desni steber z glavama, medtem ko je srednji steber dovolj dobro ohranjen. V severnem levem traktu (na Rotovškem trgu) je bilo odkritih šest prvotnih stebrov, ki so bili doslej zazidani, na katerih pa je nekoč slonel celotni križni hodnik pritličja in lože prvega nadstropja. Prepereli stebri se obdelujejo v delavnici Mestnega kamnoseškega podjetja in bodo nameščeni v prvotni obliki.

Dela na fasadi zaradi mraza zaenkrat počivajo, v notranjosti stavbe pa se bodo šele pričela. Celotna stavba tako v zunanosti kakor v notranjosti bo najbrž obnovljena do srede poletja 1953.

Bogo Teplý

Ljubljana — Krakovo. Marijin relief iz sredine 13. stoletja pred restavracijo. (Foto Zadnikar)

Ljubljana — Krakovo. Marijin relief iz sredine 13. stoletja med restavracijo — detajl. (Foto Velepich)

Restavracija krakovskega reliefa v Ljubljani

V baročni kapelici ob Emonski cesti v Ljubljani je shranjen kamnit relief sedeče Marije z Jezusom na kolenih, ki ga smemo uvrstiti med najdragocenejše spomenike slovenske srednjeveške plastike, saj je njegovo umetnostno-zgodovinsko pričevanje več kot samo lokalno pogojeno. Ni važen samo za kulturno podobo srednjeveške Ljubljane in Slovenije, ampak ima svoje vidno mesto tudi v celotnem srednjeevropskem prostoru. Njegove umetnostne problematike se bom dotaknil podrobneje na drugem mestu, za zdaj naj rečem le, da je relief, ki je vkomponiran v šilastololočno čelo z gotško profiliranim okvirom, krasil nekoč enega od portalov (glavnega?) zgodnje-gotske križniške cerkve v Ljubljani; tako so pokazala zadnja odkritja ob restavriranju baročnih Križank (glej članek Ign. Šumija v tej številki Varstva spomenikov). Že na prvi pogled se nam pokaže, da je relief nastal v luči zahodnoevropske katedralne plastike 13. stoletja, da pa je njegov ustvaritelj projiciral francoske pobude skozi prizmo severnoitalijanskih plastičnih delavnic srede 13. stoletja ter se obenem tudi oplodil z italo-bizantinskimi ikonografskimi predlogami. Relief je nastal verjetno okoli leta 1270 ter pomeni torej eno prvih manifestacij gotskega sloga v naši plastični posesti; stilno soglaša s freskami v zahodni empori stolnice v Krki na Koroškem, kakor pričajo ostro zalomljene gube oblačil in z arhaičnim nasmeškom oživljeni obraz Marije.

Ne vemo, kdaj je relief prišel na sedanje mesto v Krakovem, verjetno pa se je to zgodilo leta 1714, ko so porušili staro in sezidali sedanjo, baročno

križniško cerkev. Na novo mesto so ga vzdali tako, da je bila vidna od celotnega čela le srednja tretjina z Marijinim likom, ostalo pa je prekrival omet. Toda še to je bilo zakrito z obleko iz blaga, v katero so Marijo odevali. Poleg tega je bil relief preslikan še z oljnato barvo, ki je v mnogočem kazila njegove prave poteze.

Ko smo začeli spomenik podrobneje preučevati, se je pokazalo, da je njegova ohranitev dokaj ogrožena, kajti kamen, precej kompakten rumenosiivi apneni peščenjak, je bil ves prepojen z vlago. Stena kapelice, v katero je bil relief vzdan, je namreč prislonjena ob ostanek rimskega zidu pod Jakopičevim vrtom, tako da jo je stalno zamakala voda, pritekajoča z vrta. Zaradi vsega tega in še ker kamen pod oljnato barvo ni mogel dihati, so se spomenika lotile še zelene alge in kamena goba. Zato se je Zavod za varstvo kulturnih spomenikov LRS leta 1951 odločil, da relief izlušči iz stene, ga konservira ter mu vrne vsaj tiste ostanke prvotne polihromacije, ki se je utegnila še skrivati pod novejšimi preslikavami.

Rezultat tega posega je zelo zadovoljiv.

Najprej je bilo treba relief z vso previdnostjo izluščiti iz zidu, pri čemer se je pokazalo, da je stara oblika šilastoločnega timpana še dobro ohranjena. Nato so relief prenesli v suh prostor s kolikor toliko enakomerno temperaturo, da se je z vlago prepojeni kamen presušil. To razvlaženje je trajalo več mesecev. Šele nato so se pričela na njem podrobna restavratorska dela, ki jih je prevzel in izvedel restavrator Peter Železnik. Precej je bilo posvetovanja, katere barvne plasti naj restavracija sname in katere pusti, da bo spomenik ohranil čim večjo zgodovinsko pričevalnost, obenem pa dosegel tudi najskladnejši estetski efekt. Delikatna ohranitev spomenika ni dopuščala kemičnega postopka, zato se je restavrator odločil za mehanično tehniko, pri kateri pa je podrobno odkrivanje z dletci in nožiči terjalo veliko truda in vestnosti. Uspeh je zamudno in minuciozno delo lepo poplačal.

Predvsem se je pokazalo, da je bil relief v svoji več kot šeststoletni zgodovini že večkrat preslikan. Pod recentno oljnato barvno plastjo se je pokazalo več plasti starejših polihromacij, pod katerimi je restavratorjevo dletce iskalo prvotno le tam, kjer je bila ta dovolj zgovorna in efektna, sicer pa se je odločalo vedno za tisto starejšo — toda verjetno še vedno srednjeveško plast — ki je bila v celoti najbolj ohranjena ter je najlepše ustrezala barvni skladnosti celote.

Tako smemo k prvotnemu barvnemu sloju prišteti ostanke zlatenja pod mlajšo cinoblasto barvo Marijinega plašča, ki datira najbrž iz srede 15. stoletja, pozlato na Marijinih laseh, ki je najbolj opazna na levi strani v višini vratu in prav tako komaj opazno zlatenje na Jezusovih laseh. Kakor vse kaže, je bila prvotno zlata tudi Marijina krona, za plašč pa smemo domnevati, da je bil pozlačen vsaj po robu; isto bi veljalo tudi za Jezusov plašč. Prvotna, blede rožnata barva obeh obrazov je še razmeroma dobro ohranjena. — Prav tako se je ohranil prvotni barvni ton na stebrih nad prestolom, ki je za tančino temneje (vijolično) rožnat kot karnat figur. (Isti barvni ton je bil odkrit tudi na fragmentih kapitelov, najdenih v zidovih križniške cerkve, ki pripadajo isti stavbni zidavi kot naš relief.) Najbrž je bil rožnato pobarvan tudi sam prestol. Na kapitelih reduciranega prestolnega baldahina vidimo sledove pozlate na prstanih in krilnih ploščah, čaši kapitelov in ptiča na njih pa je prekrivala spet rožnata barva. Vendar opazimo na pticah tudi sledove zlata, za katere pa ne moremo z gotovostjo

trditi, da so prvotnega izvora, razen če ni bilo zlato naneseo preko rožnate osnove, kar bi bilo v 15. stoletju kaj možno. Morda je bilo nekoč pozlačeno tudi ozadje reliefa, čeprav je podoba, da je to zlatenje mlajše od rožnate barve stebrov. Zlato na ozadju za desno Marijino ramo je naneseo na smolnato podlago.

Teže je določiti prvotne barve ostalega oblačila. Marijina suknja kaže pod mlajšo rdečo barvo sledove svetlega ultramarina, ki bi utegnil pripadati še prvotni polihromaciji, cinobrastj ton Marijinega plašča, ki je prekril tudi ostanke zgoraj omenjenega zlatenja, pa je mlajši od rdečila na suknji. Jezusov plašč je bil moder. Blazina na prestolu je pobarvana z isto rdečo barvo kot Marijin plašč. Intenzivno rdeča sta tudi kljuna ptičev na kapitelih. Verjetno moramo rdeče tone, od modrih pa vsaj tistega na Jezusovem plašču, pripisati sredi 15. stoletja, saj so zelo sorodni tistim, ki smo jih našli kot originalno barvo na kamnitnih plastikah ljubljanske kiparske delavnice v 15. stoletju.

Na loku nad prestolom ni najti zanesljive barvne sledi. Problematična je tudi barva okvira reliefa. Morda sta bila prvotno svaljka okvira rožnata, žleb med njima pa zelenkast. Zmaja na podstavku in leva ob straneh je čas oropal slehernega barvnega pričevanja. Uničena je tudi vsa barva na Marijinem jabolku in na pasu, ki je bil v 15. stoletju najbrž rdeče pobarvan.

Ob vsem tem restavratorjeva naloga gotovo ni bila lahka. Moral je odločati, katere barvne sloje je treba odstraniti in katere pustiti, da bo relief ohranil svojo dokumentarnost tudi po tej strani, obenem pa dosegel skladen barvni ton. Doseženi rezultat kaže, da se mu je naloga popolnoma posrečila. Danes živi relief v skladni tonski ubranosti, v kateri prevladuje nekoliko pridušen rožnat ton; ob primerni razsvetljavi vzbudi ta izredno sugestivni vtis, tako da se nam zazdi, kakor bi bil relief izklesan iz rožnatega alabastra, skozi katerega proseva luč.

Problem zase pomenijo ostanki fresko slikarije, ki so se ohranili na desnem delu timpanona ter so bili poprej skriti pod baročnim ometom. Gre za več barvnih pasov, nanesenih na fresko omet; zgornji pas je ozek in bel, pod njim je širši vijoličnordeči pas, prekinjen z belo črto, pod katero je spet široka vijoličnordeča ploskev. Ni izključeno, da je ta slikarija še prvotna, čeprav se mi zdi verjetneje, da je nastala že v kasnejšem srednjem veku.

Po končanih restavratorskih delih je bil relief vrnjen na staro mesto v kapelici, kajti po načelih spomeniškega varstva ga od tod, kjer živi v zgodovinsko pogojenem prostoru, ne bi bilo priporočljivo odtujiti. Da bi ga izolirali od vlage, so ga vložili v šilastoločno bakreno kaseto, ki je vdela v steno kapelice. Prav tako poslej Marija ni več zakrita z obleko in zavesami, ampak živi pred gledalcem v vsej svoji pričevalnosti.

Vendar vse kaže, da s tem problem zavarovanja krakovskega reliefa še ni dokončno rešen. Oglede dne 30. decembra 1952 je namreč pokazal, da vlaga še ni ukročena in da še vedno ogroža relief. Res je, da vlaga zdaj ne more spomenika napadati več direktno iz zidu, kazno pa je, da je zid kapelice z njo tako prepojen, da je z njo nasičen ves prostor. O tem ne priča samo soliter, ki na več mestih močno udarja iz sten, ampak tudi zelena plast alg, ki na reliefu menda znova oživlja. Ker bi ne bilo zaželeno, da bi relief prenesli na drugo mesto, ostaja le ena radikalna rešitev, ki, žal, ni bila sprejeta že pred začetkom restavratorskih del: med vrtnim bočjem in zadnjo

steno kapelice bo treba izkopati preduh, tako da vlaga ne bo mogla več neposredno vdirati v stene kapelice. Še boljše bi seveda bilo, če bi se zadnja stena kapelice sploh popolnoma ločila od vrtnega bočja, na katerega je naslonjena. Dokler pa to delo ne bo izvršeno, bi bilo priporočljivo postaviti v prostor zaboj z živim apnom, ki bi vsrkavalo vlago; seveda bi bilo treba apno zamenjavati, brž ko bi bilo prepojeno z vlago.

E. Cevc

Vprašanje naših gradov

Zanimanje domačega spomeniškega varstva za spomenike grajske arhitekture se je začelo pravzaprav šele po vojni. Vendar tudi Zavodu za varstvo spomenikov še ni uspelo v praksi ostvariti prvih varstvenih načel. V ospredju je namreč še vedno problem reševanja dediščine minule vojne in pa vzdrževanje ohranjenih gradov, katerim še ni bila vsem dana funkcija, ki bi zagotovila njih obstoj. Prvo velja predvsem za Dolenjsko, Gorenjsko in deloma tudi za Primorsko, drugo pa je postalo posebno pereče na področju severovzhodne Slovenije, Štajerske. V prvem primeru imamo večinoma opravka z gradovi, ki so postali razvaline v vojni, v drugem primeru pa so se nam ohranili gradovi sicer nepoškodovani, vendar so jim socialne spremembe porezale korenike njihovega obstoja. Ti gradovi so se znašli pod državno upravo in večkrat prav zaradi nepravilno izbrane funkcije životarijo brez pravega skrbništva. Tako zahtevajo ti veliki objekti ogromnih strešnih razpetin, z relativno majhno prostornino, zastarelimi sanitarnimi napravami ogromna sredstva za vzdrževanje, ki večkrat niso v sorazmerju z možnostmi praktične uporabe prostora v njih. V večini primerov gre še vedno za brezsrčno izkoriščanje arhitekture, ne da bi tudi najmanj skrbeli za njihovo popravilo; vidimo pa tudi primere, ko nastajajo v bližini gradov novi objekti, ki jemljejo gradu še poslednje opravičilo za njegov obstoj. Če bi gledali na gradove samo kot na predmete golega praktičnega izkoriščanja, bi pač morali kmalu resignirati na uspešno spomeniško varstvo. Vzdrževati bi jih morali predvsem kot kulturne spomenike. Vendar je v danih pogojih s tem težko računati, razen pri gradovih, kjer se njih praktična izraba povezuje z muzejsko ustanovo, kakor je to pri mariborskem gradu, gradu v Brežicah, deloma tudi pri blejskem gradu. Imamo pa prav na področju severovzhodne Slovenije nekaj zgledov, kako je treba gradove vključiti v nove življenjske funkcije letoviških domov. **Borl in Štatenberk** sta v tem pogledu zgovorna primera in pa tudi dokaz, da daje pravilno izbrana funkcija največ zagotovil za pravo vzdrževanje gradov.

Popolnoma drugo vprašanje pa se zastavlja pri varstvu dolenjskih gradov, ki so danes ohranjeni povečini samo še v razvalinah. Tu gre predvsem za vprašanje, kako pri teh spomenikih zaustaviti nadaljnje propadanje in jih obvarovati popolnega uničenja. Večina teh spomenikov ne dovoljuje več odlašanja in čakanja. Zato smo jih tudi uvrstili v prioritetni red, upoštevajoč njih stopnjo ogroženosti in njihovo spomeniško pomembnost. Pri vseh teh opravičuje skrb zanje predvsem njihova arhitekturna vrednost. Za Dolenjsko smo zato po številnih pretresih napravili izbor šestih gradov, katerim naj bi veljala prvenstvena Zavodova skrb in pozornost. Enega od teh je Zavodu z uspešno zaščitno intervencijo uspelo rešiti. To je **Gracarjev**

turn pod Gorjanci, kjer so bili razkriti zidovi ob sodelovanju lastnika zavarovani z definitivno streho in je grad danes v celoti prekrit. Ureditev Trdinove spominske sobe v njem in ugodna lega sredi vinogradov ter lahek dostop so jamstva, da bo grad postal ena najbolj obiskanih izletnih točk Dolenjske. Prav tako se bo tudi obnovljeni **Otočec** uvrstil med najbolj privlačne dolenjske turistične kraje. Tu pa zahtevajo spomeniškovarstveni interesi Zavoda čimprejšnjo definitivno prekritje razkritih zidov, kajti zasilno zavarovanje zidov, ki ga je Zavod izvršil leta 1950, se ne bo moglo več dolgo ustavljati vremenskim neprilikam. Železobetonski venec na vrhu zidov bi za sedaj obvaroval grad pred propadom, vendar bo gradu vrnila pravo podobo šele definitivna streha v obsegu srednjeveškega jedra. Zavod se bo s tem lahko v resnici ponašal, saj bo tako rešen naš najdragocenejši profani spomenik poznogotske dobe. Ta dva gradova bomo v celoti obnovili, za ostale štiri: Turjak, Žužemberk, Stari grad in Sotesko, pa bomo poiskali način, ki bo grad obvaroval propada in obenem očeval najdragocenejše arhitekturne in krajinsko značilne elemente. Kolikor bodo v bodoče dovoljevala finančna sredstva, se bodo ti spomeniki obravnavali na spomeniško doslednejši način. Za sedaj pa moramo v danih pogojih računati zgolj na preventivno zavarovanje.

V letošnjem letu smo mnogo razmišljali o zavarovanju **žužemberškega gradu in Turjaka**. V obeh primerih gre v bistvu za iste probleme: nosilne zidove je treba zavarovati z definitivnimi strešicami vrh razkritih zidov. Da smo izbrali prav ta dva gradova, narekujejo splošni interesi. Žužemberški grad je neločljivo povezan z naselbino, saj jo naravnost simbolizira. Po svojem konceptu, slikovitosti in arhitekturnem značaju pa je to naš najpomembnejši spomenik iz dobe turških vpadov. To fazo svojega razvoja tudi dobro prikazuje orjaško obzidje, naslonjeno na starejšo gradbeno osnovo. Prav zaradi tega utrdbenega koncepta je tudi utemeljena velika Zavodova skrb za njegovo ohranitev. Zravnano dvorišče, zavarovano in urejeno, pa bo domačinom dobro služilo za kulturne prireditve, ki bodo dobile miren in intimen prostor v sklopu srednjeveškega obzidja. Na zunaj bo slikovit položaj gradu še vedno opozarjal na slavne dni naše osvobodilne borbe.

Žal tudi **Turjak** ni več ohranjen v taki obliki, ki bi dovoljevala velikopoteznejšo obnovo. Tudi pri njem moramo računati na ohranitev v obliki razvaline. Poleg dragocene arhitekturne lupine, predstavlja enoten koncept utrdbene grajske arhitekture začetka 16. stoletja z vključenimi starejšimi gradbenimi osnovami, kot je znana lutrovska romanska kapela, spominja na protestantske pisce in je obenem tudi veličasten spomenik partizanske zmage nad belogardizmom. Kočljivejše konservatorsko vprašanje bo nastalo, kako obravnavati romansko kapelo z apsido, kjer je partizanom uspel prvi vdor v grad. Vprašanje je, ali naj bi se kapela zavarovala s pozidavo zrušenega dela apsida, ali naj bi ostala taka, kot je, in dokumentirala prostor prvega partizanskega vdora v grad. Vendar bi s tako rešitvijo bile ogrožene gotske freske v njej. Morda bi kazalo vrzel pozidati tako, da bi jo zaprli v drugi tehniki in materialu, ali pa bi bil dopolnjeni del zidu vidno označen z vrsto kamenčkov na meji starega in novopozidanega dela. Sicer pa se bomo morali pri turjaškem gradu omejiti na najcenejši način zaščite. Podobno kot v Žužemberku se bodo tu stene zavarovale z dvokapno opečnato strešico, stolpi pa naj bi se definitivno pokrili, prav tako romanska kapela.

Podobne ukrepe zahteva tudi **Stari grad**, kjer varuje zdaj zidavo zasilna zaščita, ki jo je Zavod izvedel že pred leti. Tu pa bi kazalo z definitivno streho prekriti le orjaški prvotni stolp, spomenik zgodnjegotske profane arhitekture, ki dobro ilustrira prve oblike naših gradov.

Ostane še vprašanje **Soteske**, ki sicer kot stavba ne sodi v sklop srednjeveške arhitekture, pač pa je dragocen spomenik profanega domačega stavbarstva 17. stoletja, kjer je prvokrat doseglo tako širokopoteznost in format, ki je v našem domačem gradivu gotovo brez primere. Sedanja arhitektura sega v drugo polovico 17. stoletja. Posamezne stavbne faze so pri Valvasorju dobro označene v obeh slikah v Topografiji in v »Ehre des Herzogtums Krain«. Že v njegovem času je veljal grad za najimenternejšega na vsem Kranjskem. Žal so se od tega prvotnega koncepta do danes ohranili le okvirni zidovi. Dragocene partije na dvorišču so se zrušile same od sebe, ali pa jih je pospeševala grabežljiva vnaša za pobiranjem gradbenega materiala. Razsežnih hodnikov, galerij, arkad, stopnišč nimamo več, tudi slikarija Almanacha se še skromno skriva v bornih fragmentih severovzhodnega vogalnega stolpa. Le še zidani vrtni paviljon govori o velikopoteznem zgodnjebaročnem konceptu, povezanem z obdajajočo krajino v obliki širnih sprehajališč, umetnih nasadov in zelenic. Prav ta vrtni paviljon, povezan z gradom z dvema vrtnima portaloma iz druge polovice 17. stoletja, spada gotovo po svoji zaokroženosti in enotnem konceptu med najdragocenejše profane spomenike arhitekture druge polovice 17. stoletja, kateremu so dale posebno veljavo, sedaj žal v fragmentih ohranjene stenske slikarije istega Almanacha. Tudi ta grad se bo obravnaval podobno kot pravkar imenovani.

Prvenstvena naloga Zavoda pri vseh omenjenih gradovih pa mora biti očiščenje in sortiranje materiala iz zrušenih grajskih delov. Deloma se bo dal tak material s pridom uporabiti pri pozidavi potrebnih opornikov, kamnoseško obdelani kosi pa naj bi se uporabili v gradu samem, če bi bil ta dobro zavarovan, sicer pa pri drugih gradnjah, za kar nam zadnja obnovitvena dela v Novem mestu pod vodstvom arhitekta Mušiča na Križatiji, »Na vratih« in Kopačevi hiši na Glavnem trgu dobro kažejo, kako se da tak material iz ogroženih arhitektur s pridom uporabiti v novi funkciji. Vendar sem mnenja, da naj se uporabi tako samo material iz gradov, za katere ni nobenega upanja, da bi se kdaj obnavljali. To bi veljalo za **Bajnof** pod Trško goro in **Prežek pod Gorjanci**. Oba gradova sta baročni stavbi s poudarjenim portalom in profiliranimi okenskimi okviri. Sicer spominja zažesten na Prešerna, ki je zahajal tjakaj, vendar to še ne bi mogel biti zadosten razlog, da bi vzeli ta grad med prvenstvena spomeniška dela ter zanemarili ostale gradove, ki so po svojem arhitekturnem značaju nedvomno mnogo dragocenejši. Isto velja tudi za Bajnof, kjer Zavod ne bi mogel opravičiti ogromnih stroškov za zavarovanje gradu, ki je spomeniško precej manj pomemben kot katerikoli srednjeveški grad na Dolenjskem. Iz obeh gradov bi se lahko uporabil kamnoseško obdelani material v Novem mestu ali pa pri spomeniških delih na Gracarjevem turnu ali na Otočcu.

Tako smo na Dolenjskem v glavnem izčrpali seznam gradov, ki še prihajajo v poštev za večja obnovitvena dela. Ta izbrana vrsta srednjeveških gradov pa tudi dobro predstavlja razvoj našega srednjeveškega grajskega stavbarstva, saj se povezuje in dopolnjuje v posameznih gradbenih fazah vse od zgodnje gotike do renesanse 17. stoletja. Omenil bi še nekaj gradov, ki jih danes gledamo v razvalini kot posledico vojne. To so

Hmeljnik, Mirna, Mokronog, Klevevž. Vsak od teh gradov bi zahteval posebno obravnavo, vendar že sedaj ne smemo več računati na uspešnejše posege pri Klevevžu, Mokronogu in Mirni. Te gradove bi kazalo zavarovati šele potem, ko bi bile glavne naloge na tem področju opravljene. Hmeljnik pa ima svojevrsten položaj. Zaenkrat je razvalina ohranjena v takem obsegu, da ne zahteva večjih varnostnih ukrepov, razen če ne bi domačini izrabili prilike in grad spremenili v cenen kamnolom. Toda ta nevarnost se dá odpraviti z ostro odločbo o zavarovanju gradov. Sicer pa hrani prav ta grad največ arhitekturnih detajlov v obliki poznogotskih okenskih okvirov, zgodnjebaročnih profiliranih portalov itd. Vendar od ognja poškodovani kosi kljub sijajnim proporcem ne bi prišli v poštev za uporabo pri obnovi starih hiš. Končno je na Dolenjskem še vrsta grajskih razvalin še izpred te vojne. Od vseh sta najpomembnejša razvalina **Lukenjškega gradu** in razvalina gradu v **Višnji gori**. Tudi te dve razvalini se morata vključiti v prioriteten red Zavodovih spomeniških del. Tu pa gre za popolnoma druge oblike zaščite. V tem primeru ne bi izbrali dvokapne opečnate strešice, zakaj vrhovi sten niso več ravni, ampak nazobčani. Tu bi vrhove sten enostavno plombirali v črti, ki bi se podrejala nepravilnostim gornjega roba stene.

Podobno problematiko kot dolenjski gradovi kažejo tudi nekateri gradovi na Gorenjskem in na Primorskem. Vendar med gorenjskimi požganimi gradovi prihaja za zdaj v poštev edino le grad **Brdo** pri Lukovici, kjer se spomeniškovarstveni interesi stavbno zgodovinskega značaja dopolnjujejo z literarnimi. Sicer zasluži ta grad v resnici vso pozornost. Ambiciozna arhitektura z dvoriščem v sredini ima na zunanji strani impozanten podstrešni konzolni venec, kakršnega ne srečamo več v vsej naši spomeniški posesti, razen skromnejšega pri nekaterih meščanskih hišah. Od ostalih arhitektur, kot so n. pr. Križ, Zalog, Volčji potok, Šinkov turn, pa nobena več ni sposobna za obnovo. Razen ostankov zidov se ni po zaslugi hitre uporabe materiala ničesar ohranilo. Zavodu je sicer uspelo rešiti stenske slike Jelovška iz gradov Zalog in Križ, vendar je ostala intervencija, da bi se ohranili še nekateri arhitekturni detajli iz razvaline gradu Zaloga, brezuspešna. Ponoven ogled razvaline je ugotovil le še ostanke portala, zazidane v temelj nove stavbe. Na Gorenjskem pa so v letoviškem središču Slovenije na **Bledu** v teku široko zasnovana dela, ki bodo grad spremenila v muzej. Vendar bi tu morala biti Zavodova kontrola učinkovitejša, kajti začeta dela so dotirana z ogromnimi finančnimi sredstvi in Zavod bi tu lahko spomeniška načela uveljavil v vsej doslednosti.

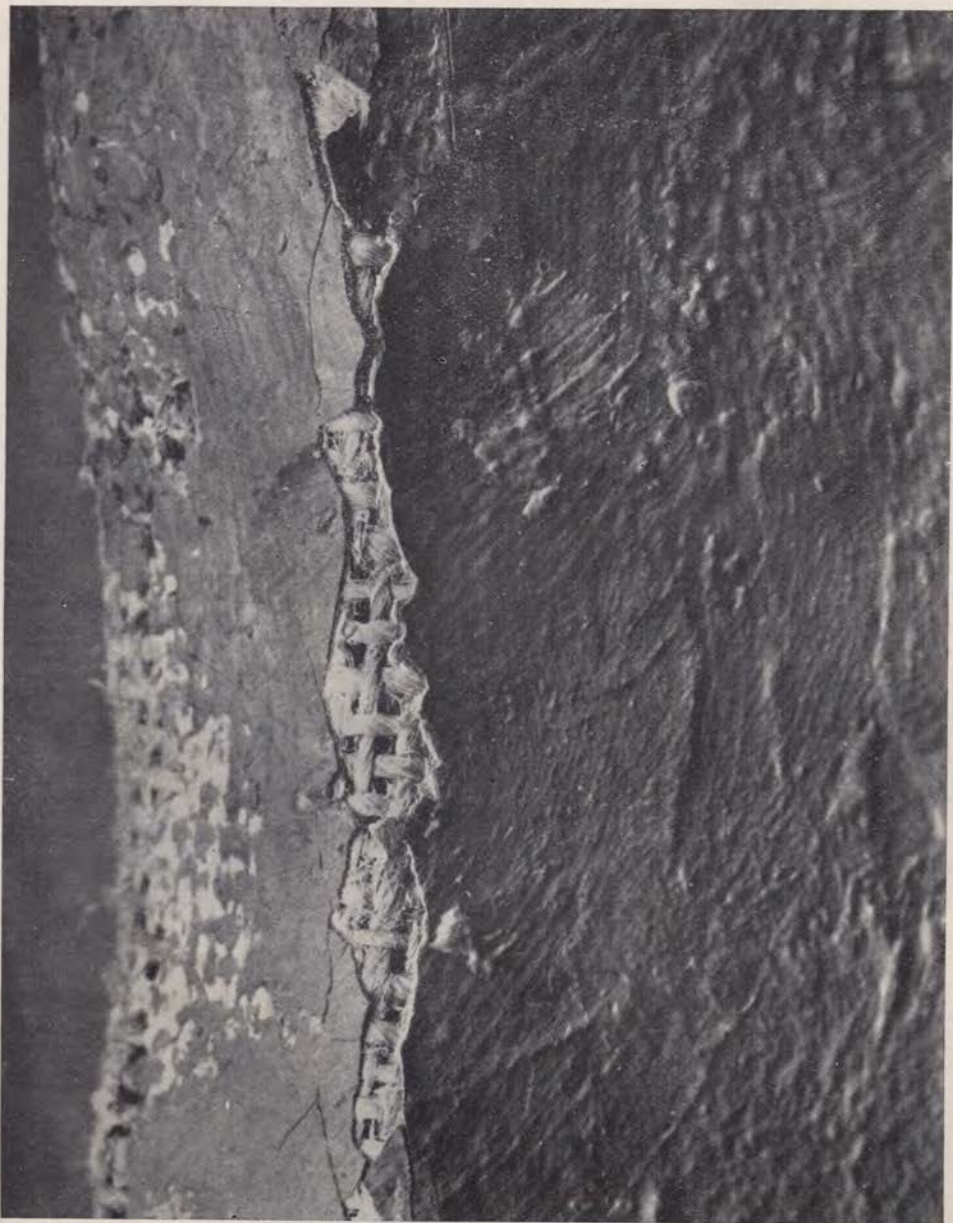
Po osvoboditvi požgani grad Vipolže v Brdih je dobil spet novo streho, vendar pa smo doslej temu predelu naše domovine v spomeniškovarstvenem pogledu posvetili vse premalo pažnje. Razvalina gradu v **Štanjelu** še ni prišla v program zavodovih del, prav tako pa tudi v uradnem listu za kulturni spomenik proglašeni grad v **Braniku** (Rihenberku) še ni bil deležen v praksi tiste pozornosti, kot bi jo zaslužil, saj je po obsegu in arhitekturnih kvalitetah eden naših najpomembnejših gradov. Vendar pa je opazovanje v zadnjih letih pokazalo, da razvalina nezadržno propada in da ni razen deloma le še v temeljih ohranjenih utrdbenih naprav 16. stoletja in v orjaškem okroglem stolpu, edinstvenem (arhitekturnem) spomeniku poznogotske dobe, ter borni fasadi stanovanjskega poslopja od gradu ničesar več ohranjenega. Toda tega niso bile krive samo vremenske nepravilnosti, temveč že

znana vnema po čim cenejšem izkoriščanju materiala, ki je tudi ta dragocen spomenik grajske arhitekture spremenila v donosen kamnolom, svojo okolico pa oropala mikavne poante. Prav tako so tudi zaspali vsi načrti ureditve gradu **Predjama** in široko zastavljena vnema se je umaknila težko opravičljivim oviram. Da pa je ta grad ena naših največjih turističnih atrakcij, o tem ni nobenega dvoma.

Z izrabo gradu v obliki nove funkcije se ta problem že povezuje s podobnimi problemi na Štajerskem, kjer zastavljajo ohranjeni gradovi predvsem taka vprašanja. V vojni je bil uničen edino grad Vurberk. Sicer je skušala Zavodova intervencija grad ohraniti, vendar prekrita dvoriščna partija še ni zadostno jamstvo, da bo taka zaščita tudi vzdržala, kajti rezavarovani delj okvirnega nosilca zidovja propadajo in vlečejo za seboj tudi zdrave zidove. Vendar se Zavod ne bo mogel posvetiti rešitvi tega gradu, ker si je zastavil težke naloge na Dolenjskem, kjer predstavljajo omenjeni gradovi ne samo v relativnem, temveč tudi v absolutnem merilu mnogo več kot osameli primer požganega gradu na Štajerskem. Če bo, recimo, uspelo na Dolenjskem rešiti omenjene gradove, bo Štajerska z gradovi še vedno na boljšem kot pa Dolenjska, ki je nekdanj slovela prav po teh spomenikih. Na Štajerskem so gradovi večinoma nepoškodovani. Poleg Vurberka je edino še Gornja Lendava primer, kjer so se sledovi vojne vihre vidno zarežali v grajske zidove. Tu pa so korenite družbene spremembe postavile v ospredje vprašanje uporabnika in iskanje nove funkcije. S starim redom je bil do neke mere še zagotovljen materialni obstoj gradov, kolikor niso finančne težave silile lastnikov k prodaji posestev in s tem izgubi poslednjih virov, iz katerih so se črpala sredstva za vzdrževanje teh orjaških arhitektur z razmeroma majhnimi uporabnimi prostorninami. Precej gradov na Štajerskem danes služi v stanovanjske namene (Polzela, Komenda), drugi so spet izrabljeni kot Deški domovi (Šenek), nekaj jih ima uprava umobolnice (Hrastovec) ali pa služijo za dom onemoglih (Dornava, Muretinci). V zadnjem času je uspelo grad **Beltinci** uporabiti za prosvetnokulturne namene. Nekaj jih še vzdržujejo državna posestva ali pa Gozdne uprave, medtem ko je Bizeljsko, grad s sijajno lego in mikavno arhitekturo nepoškodovan, pa neobljuden. **Slovenska Bistrica** in **Ormož** služita kljub svoje spomeniški dragocenosti namenom, ki ne morejo biti v skladu z načeli spomeniškega varstva. Vendar sta prav tu gradova **Borl** in **Štatenberk** zgleda, kako je treba grajsko arhitekturo izrabiti v letoviške namene. Grad Borl, ki je tudi že bil na tem, da postane razvalina, je z novo funkcijo zopet zaživel, vendar je neučinkovita Zavodova kontrola tu zamudila marsikatero priliko, da bi bil grad urejen po načelih, ki so v veljavi za pravilno spomeniško varstvo, hkrati pa ne bi bili niti podjetje niti gostje v ničemer prikrajšani, obratno, gradu bi dali tisto prijetno in mikavno obliko, ko jo tako večkrat pogrešamo pri preveč utilitarnih stavbah. Vendar bo še vedno dovolj prilike, da se nadoknadi to, kar je bilo zamujeno. V takih primerih bi moral Zavod zahtevati več kulturnega ozira do starih vrednot. Prav tako napredujejo na široko zastavljena obnovitvena in adaptijska dela na gradu Štatenberk, kjer se po končani restavraciji postopoma urejajo slikarije in štukature. Vendar skromna sredstva tudi tu ne dovoljujejo korenitejših spomeniškovarstvenih posegov in se bodo morali naši predlogi pač omejiti na izbiro tonov in podobno. Baročno stopnišče z lomljenimi krili in balustri pa bo nadomeščeno s kopijo istih oblik in razmerij v umetnem kamnu. Zavod je tudi tu pred-

Rihard Jakopič: Sipina (olje, platno). — Detajl. — Od luknjičave, krhke in zgubane podlage (jute) odpadata razpokana osnova in barvna plast. (Foto MG)

lagal pravilnejše stališče, ki pa ni moglo biti sprejeto zaradi pomanjkanja finančnih sredstev. Stopnišče naj se nadomesti, kolikor sili potreba, s stopniščem enakih oblik v kamnu iste ali sorodne kakovosti. Tudi tu je bila Zavodova intervencija brezuspešna, vendar bo za oko od daleč kopija v umetnem kamnu prav tako ustvarila sliko bogatega in razkošnega baročnega grajskega dvorišča. Na tem mestu pa naj vnovič omenimo grad **Dornava**. Ta naša najkvalitetnejša profana poznobaročna arhitektura s poslikano dvorano, ležeča sredi parka v bližini Ptuja in letoviškega Borla, ne uživa tiste pozornosti, ki bi jo morala kot naš najkvalitetnejši spomenik. Številne Zavodove intervencije sproti zadevajo ob gluha ušesa. Za spomenike, ki so preživeli vojno viхро nepoškodovani, je edino in uspešno jamstvo: dobro in smotrno izbrana življenjska funkcija.

Ob koncu naj bi se dotaknil še dveh, treh gradov, kjer je Zavod moral intervenirati bodisi s predlogi, bodisi s finančnimi podporami. Predvsem gre tu za grajsko razvalino na Malem gradu v Kamniku, kjer bi malenkostna pozidava v obliki podpornega zidu obvarovala grad pred počasnim rušenjem in izpadanjem kamenja. Kljub številnim intervencijam in nakazani pomoči, do letos ni uspelo tega izvesti in tako zaščititi razvaline, v katerih sklopu je tudi edinstvena dvonadstropna romanska kapela. Razvaline starega **celjskega** gradu, ki je predmet spomeniškega varstva že nad sedemdeset let, so spet v ospredju zanimanja pri lokalnih krogih v Celju, ki so se zavzeli za obnovo. Prav tako pa je Muzejsko društvo skupaj s Planinskim društvom v **Tolminu** iskalo rešitve, da se razvalina Kozlovega roba spet izrabi v turistično točko, kjer bi vrhu razvalin stala planinska postojanka. Ker s tem ne bi bil v ničemer skvarjen značaj razvaline in bi celo prav ta nova postojanka dala zagotovilo, da se bo razvalina ohranjela, se je Zavod strinjal s predlogom in sodeloval pri izbiri načrta za novo planinsko postojanko. Prav tako je s turističnimi interesi povezana razvalina gradu **Kačjek** pri letoviški Dobrni, kjer je Zavod zagovarjal ohranitev razvaline. Tako se spet vključujejo spomeniki grajske arhitekture v turistično zanimanje.

Približno taka je podoba naših pomembnejših grajskih spomenikov, ki so kot priče preživelega časa dragocen spomeniški inventar, ki pa se s preživelim koreninami svojega obstoja le s težavo vključuje v sodobne zahteve časa in je Zavodova naloga ta, da zavaruje to, kar je še ohranjenega in pomaga, da dobe gradovi v novem času novo funkcijo, v kateri se bodo ohranili kot priče preteklosti.

Drago Komelj

Zaštita istarskih gradova

Problem zaštite istarskih gradova t. j. zaštite urbanističkih cjelina je jedan od akutnih problema konzervatorske službe u Istri. Kako je Zavod za varstvo spomenikov L. R. Slovenije u Ljubljani svojevrmeno pisao Konzervatorskom zavodu u Rijeci o nekim pitanjima zaštite urbanističkih cjelina mislim da ovaj problem konzervatorske službe u Istri može zanimati konzervatore u Sloveniji pa ga zato iznosim u kratkim crtama.

Tokom rata, a osobito u godinama 1943-1944 i početkom 1945 mnogi istarski gradovi na obali i u unutrašnjosti poluotoka bili su izloženi više-

kratnim napadima avijacije ili rušenju i palenju u borbi odnosno izloženi bijesu i osveti okupatora. Gradovi u unutrašnjosti osobito su stradali u jesen godine 1943 prilikom t. zv. Romelove ofanzive, kaznene ekspedicije njemačke vojske, koja je trebala slomiti otpor i uspostavljenu našu vlast nakon talijanske kapitulacije. Uz ostale žrtve i štete, koje su ti gradovi pretrpjeli, uništavanjem ili znatnijim oštećivanjem pojedinih objekata narušene su skladne urbanističke cjeline ovih naselja. Oštećeni objekti spomeničkog karaktera predstavljaju svaki pojedinačno poseban problem za konzervatora ovog područja, ili i sama urbanistička cjelina, koju smatramo također spomenikom kulture, ovako oštećena i unakažena mora biti zaštićena i konzervirana.

Urbanističke cjeline, bile one cijelo naselje ili samo jedan dio, samo jedna skupina zanimljive arhitekture, obično zaštićujemo posebnom odlukom prema propisima Zakona o zaštiti spomenika kulture i prirodnih rijetkosti. Tu odluku najčešće izdajemo u obliku pravilnika o zaštiti spomenika kulture u jednom gradu. Takove pravilnike propisivao je stari gradjevinski zakon i izdavali su ih sporazumno konzervator i gradska oblast, a predstavljali su jednu privremenu mjeru za zaštitu spomenika do donošenja regulatorne osnove toga grada. Oblik ovakovog pravilnika smo zadržali pa konzervator u odluci o zaštiti jednog grada u prvom redu označava zaštitnu zonu, koja je često prostor omeđen linijom starih gradskih zidova, a unutar tog područja kao i izvan njega posebno zaštićuje pojedine spomenike, a katkada i karakterističnu vegetaciju, koja je dio skladne slike cijele urbanističke cjeline. Zatim se obično ponavljaju propisi Zakona o zaštiti spomenika kulture i prirodnih rijetkosti, kojima se ograničavaju razni radovi i zahvati u zaštićenom području odnosno na samom spomeniku i oko njega. Odluka se dostavlja lokalnim vlastima, koje Zakon o zaštiti spomenika kulture i prirodnih rijetkosti kao i Zakon o narodnim odborima obavezuju da spomenike čuvaju i da se brinu o njima. Ukoliko u mjesto o kojem je izdana odluka postoji počasni konzervator t. j. povjerenik ili zastupnik konzervatorske službe tada i on dobiva jedan primjerak odluke da se po njoj ravna i usmjeruje svoj rad na zaštitu spomenika njegovog područja. Na aj način se manje ili više efikasno sprovodi formalna zaštita jedne urbanističke cjeline i pojedinih spomenika u mjestu. Ako je mjesto potpuno sačuvano, dovoljno naseljeno i živo da ne propada od zuba vremena, ako nije izloženo naglim izgradnjama većeg obima, tada je ovakova formalna zaštita dovoljna. No istarski gradovi, kako sam rekao, većinom su oštećeni u ratu, a neki se naglo izgradjuju kao turistički ili industrijski centri odnosno kao luke dok neki opet nedovoljno naseljeni i izvan prometnih linija, neprikladni za turističke ili industrijske svrhe, izloženi su zubu vremena.

Dovoljno je nekoliko primjera da dobijemo pravu sliku o stanju tih gradova. Uzmimo na primjer mjesto Osor na otoku Cresu. Nekada značajan grad, koji je već u XV. stoljeću počeo da propada. Danas je maleno naselje od trideset-četrdeset kuća. Tik pred svršetak rata nekoliko avionskih bombi, usmjerenih na most, koji spaja otoke Cres i Lošinj, palo je na naselje i teško oštetilo katedralu, kasno gotičku gradjevinu iz konca 15. stoljeća, kao i kuće u okolici katedrale. Drugih većih šteta nije bilo. Katedrali je potpuno razrušen prednji dio krovšta, pročelje probijeno i u gornjem desnom uglu razbijeno te znatno nagnuto donjim dijelom prema vani, a

gornjim prema unutra. U unutrašnjosti je oštećena desna kolonada kao i neki manje važni oltari. Popravlak ovog vrijednog spomenika otežan je nestašicom domaće radne snage. U mjestu nema klesara, zidara, tesara i drugih obrtnika. Konzervatorski zavod je dao izvršiti nužna učvršćenja oštećenog pročelja, ali to je sasvim privremena mjera, kojom se neće moći dugo vremena čuvati ovaj objekt. A ostale zgrade u mjestu, većinom gradjevine 15. i 16. stoljeća, koje nisu oštećene u ratu, propadaju već decenijama. Na napola srušenim palačama još se tu i tamo vide zanimljivi detalji provincijalne gotičke arhitekture, grbovi, dvorišta sa skromnim arkadama i zdencima i humanistički natpisi, koji nazivaju dobrodošlicu. Srednjekovni gradski zidovi, unutar kojih već postoje velike praznine sasvim nestalih blokova kuća, toliko su podriveni i nagriženi zubom vremena da je pravo čudo kako još stoje.

Nešto bolja je slika Cresa, koji od 15. stoljeća preuzima ulogu glavnog grada istoimenog otoka. To je mnogo veće mjesto od Osora, no također nedovoljno naseljeno, oštećeno u ratu, ali nažalost i pred našim očima (dio gradskih zidova). I u tom gradu mnogo je praznih napuštenih gotičkih palača gradjenih od pravilnih kvadratičnih komada kamena koje je prekrila ugodna patina. Njih čeka ista sudbina kao i one u Osoru.

Drugačija je slika u Puli. I u tom gradu zjape prazne površine na mjestima gdje su stajale kuće uništene avionskim bombama. Stara četvrt Pule više ne postoji. Avionske bombe padale su baš po najstarijem dijelu grada, jer je taj sasvim uz luku. Sasvim uništena je jedna lijepa gotička palača, tipični izdanak venecijanske gotičke arhitekture 15. stoljeća, a teško oštećene su dvije na glavnom trgu. Upravo sačuvana su im samo pročelja, kojima prijeti opasnost da će se srušiti. Oštećen je rimski hram, katedrala, klaustar i crkva sv. Franje, iskopine rimskog kazališta i rezervoara za vodu ispod gradskog kaštela izloženi su oštećenju, a isto tako i veličanstveni amfiteatar. No Pula nije grad, koji izumire.

Baš naprotiv Pula kao industrijski in prometni centar naglo se izgrađuje. Iz dana u dan povećava se broj stanovništva i grad sve intenzivnije živi. Taj nagli prosperitet mjesta postavlja konzervatora pred problem uskladjena naglo nastalih životnih potreba i stanja u kojem se nalaze spomenici. Započeti su konzervatorski zahvati na mnogim pojedinačnim objektima, ali ovdje je mnogo važnije pitanje izrada regulatornog plana, koji se za sada izrađuje za neke istaknutije dijelove grada. Nepromišljena rušenja kao i neskladne nove gradjevine mogle bi izmijeniti i nagrditi silhuetu grada, kojem su se obrisi srednjekovnog naselja već dobro izgubili. Od konca 19. stoljeća, kada je Pula izabrana i izgrađena za glavnu luku austro-ugarske mornarice, nestaje slike srednjekovne Pule.

Puli je sličan Rovinj, samo što je ovaj grad mnogo više sačuvao svoj stari i originalni oblik. Tu postoje možda najzanimljivije skupine mediteranske srednjekovne arhitekture u Istri. Osim toga ovaj grad je srećom ostao pošteđen od ratnih razaranja i sačuvan je kao zanimljiva urbanistička cjelina, koju treba čuvati od nepromišljenih i neskladnih regulatornih planova, ako predviđaju proširenje uskih tipičnih mediteranskih ulica i malih trgova ili izgradnju velikih magazina u samom centru grada.

Posebni problem pretstavlja teško oštećeni grad Poreč. U prošlom stoljeću glavni grad Istre ovaj mali gradić na jugozapadnoj istarskoj obali pretstavlja danas istaknutu graničnu točku i centar lokalne poljoprivrede.

Osim toga to je i turističko mjesto, koje svake godine prima sve više i više gostiju. Prema tome ni to nije naselje, koje izumire. I ovdje se osjeća potreba uskladjena naglo nastalih životnih potreba i stanja u kojem se nalaze spomenici. Nažalost je jedan dio grada toliko oštećen, da usprkos izvjesnog prosperiteta mjesta taj dio grada iz dana u dan nestaje. Poreč je izraziti primjer problema u rješavanju kojeg se jedan uz drugog nalaze konzervator i arhitekt urbanist, a za njima ne zaostaje ni arheolog.

Dva su osobito istaknuta konzervatorska zadatka u ovom gradu: očuvanje kompleksa bazilike iz 6. stoljeća i očuvanje arhitekture 13. do 18. stoljeća koja je teško oštećena bombardiranjem. No nije manji i lakši zadatak očuvanje silhuete grada, kojoj prijete opasnost od izgradnje hotela i sličnih zgrada i koja je bila nagrdjena već prije rata. Dok u temelje bazilike prodire more i vlaži mozaike 4. do 6. stoljeća, oštećena arhitektura propada, ruši se, uslijed utjecaja atmosferilija. Nestaju zanimljivi oblici venecijanske gotičke arhitekture 15. do 16. stoljeća i primjerci mediteranskog baroka, a linije ulica i trgova gube se i nestaju nelogičnim praznim površinama, na kojima su još hrpe ostataka zgrada zaraštene korovom.

Konzervatorski zavod u Rijeci je uspio izvršiti popravak jedne teško oštećene i vrijedne zgrade, rijetkog primjerka profane romaničke arhitekture 13. stoljeća i time je nesamo spašen jedan spomenik nego i sačuvan jedan ugao ulica, ali već prostor iza te zgrade, koji je nekada bio presječen uskom uličicom i predstavljao dva bloka kuća, sada je postao deformirani prazni prostor, koji će uskoro vjerojatno biti pretvoren u kakav mali gradski park okružen oštećenim i napola srušenim zgradama. Da se nije upravo pred našim očima srušila jedna lijepa kasnogotička teško oštećena palača, sagradjena baš na sjecištu glavnih gradskih ulica (koje teku točno po liniji glavnih rimskih magistrala) bio bi ovaj prostor bolje sačuvan.

Slični problemi postaje i u drugim gradovima na obali kao što su n. pr. Novigrad ili Umag. Nije drugačija slika ni u unutrašnjosti Istre. Primjer teško oštećenog istarskog gradića je Žminj ili nedaleko njega Sv. Vinčenat. Zub vremena podriva temelje kaštela u Boljunu, ruše se gradski zidovi Buzeta i Roča, a ostaci mnogih nekada važnih istarskih »burgova« potpuno su zapušteni. Znameniti i vrlo zanimljivi Motovun je napušten i možda će biti spašen novom kolonizacijom. U tim mjestima nema toliko značajnih spomenika kao u gradovima na obali (osim u Sv. Vinčetu gdje su teško oštećeni gradski kaštel i loža), ali su oni kao urbanističke cjeline tipične za unutrašnjost Istre u opasnosti da propadnu od zapuštenosti.

U svim ovim mjestima može se provesti formalna zaštita i ta se provodi spomenutim odlukama. One su nužne osobito u mjestima gdje postoji opasnost namjernog rušenja oštećenih objekata ili izgradnje neprikladnih novih gradjevina. Medjutim one nisu nikako dovoljne za zaštitu tih gradova. No kako da konzervator odjednom pristupi svim nužnim zahvatima, barem najnužnijem spasavanju oštećene arhitekture, što da načini s mnogim objektima, koji su napušteni i kojima treba naći namjenu, kako da se odjednom konzerviraju ogromni blokovi gradskih zidina, što da se izgradi iza uskih oštećenih gotičkih pročelja, kako da se ispune nelogični prazni prostori u zbijenim gradovima, to su — kao i mnoga druga — pitanja na kojima počiva stvarna zaštita istarskih gradova.

Aleksandar Perc

Problemi spomeniškega varstva v Ljubljani v letih 1951 in 1952

Dolga leta je spomeniško varstveno delo v Ljubljani domala počivalo, posebej velja to seveda za čas vojne in prva povojna leta, čemur je bilo krivo v zadnjem času predvsem pomanjkanje kreditov za dela te vrste. Po uresničitvi Plečnikovih urbanističnih načrtov so bile v zadnjem desetletju pred vojno izvršene predvsem restavracije fresk; vrsta drugih, zlasti arhitekturnih spomenikov pa je morala čakati boljših časov. Zato ni čuda, da je bila v letu 1951, ko so se začela obsežnejša obnovitvena dela, cela vrsta pomembnih spomenikov v dokaj slabem stanju.

Mimo tega je bila pomanjkljiva tudi evidenca spomenikov. Ta se je omejevala na seznam umetniških slik, ki jih imajo v začasni upravi različne ustanove MLO Ljubljane, in na seznam najvažnejših spomenikov iz leta 1951, ki je v bistvu okrnjena ponovitev spomeniškovarstvene odločbe iz leta 1935. Docela pa je spomeniški referat Mestnega muzeja pogrešal vsakršno dokumentacijo spomeniškega gradiva.

Program spomeniškega referata je zato obsegal vse vrste del, ki sodijo v njegovo pristojnost: obnovitvena in zaščitna dela na ogroženih spomenikih, ogleda in sklepe o njih, raziskovanja v zvezi z deli, evidenco, proučevanje in pravno zaščito spomenikov, o čemer naj sledi kratko poročilo.

I

1. Rimski zid na Mirju. Po Plečnikovih predvojnih kompozicijah piramide in mavzoleja na zahodni partiji ostanka Rimskega zidu je še ves vzhodni del ostal brez pravega poudarka. Večji del objekta je bil pokrit s travnato rušo. Arhitekt Marijan Mušič je zasnoval več variant obdelave tega dela zidu, kjer naj bi prišel do izraza njegov originalni del (v načrtu so okna v zid), obenem pa naj bi različni načini nadzidave in kritja ruševine napravili ta, sam na sebi enoličen, toda urbanistično važen objekt zanimiv. Zamišljena je bila rekonstrukcija in dozidava v historični tehniki in materialu. Vendar se je pokazalo, da te zahteve ni mogoče izvesti, kajti danes dejansko nobeno podjetje ne zmore vezave kamnov z živim apnom. Zato so oblili originalne ruševine s cementno malto, prej pa so jih temeljito očistili. Tako se zdaj ni bati, da bi zamakalo notranjost zidu, hkrati pa je s tem onemogočeno nadaljnje razkranjanje veziva po ovijalkah in drugem rastlinju. Preko te malte so nadzidali manjkajoče dele. Sprednji del zidu je bil obložen do vrha sedanje višine s primernimi kamni, z drobnim prodom pa je označena meja antičnega originala. Otežkočalo je hitrejše napredovanje del tudi pomanjkanje kamnitega gradiva, ki so ga deloma pridobili iz ruševin rimskega temelja hiše nasproti Tehnični srednji šoli. Zavoljo tega letošnja dela niso mogla obseči več ko približno trideset metrov zidu.

2. Dela na ljubljanskem Gradu. Po načrtih arh. B. Kobeta, ki vodi vsa obnovitvena dela na Gradu, je bil v letih 1951—52 adaptiran za gostinske namene severni trakt poslopja, ki je s tem rešen nadaljnjega propadanja in se koristno vključuje kot turistični objekt v sodobno življenje. Prav tako je bil v enake namene adaptiran delno vzhodni trakt. Ta dela je financiralo mestno gostinstvo. Mestni muzej pa je na svoje stroške dal po istih načrtih napraviti stopnišče na razgledni stolp z zunanje strani. V splošnem je reči o celotnem načrtu adaptacije gradu in o vtisu, ki ga delajo že adaptirani

deli, da bo grad od blizu le pridobil na arhitektonski izrazitosti, za pogled od daleč — iz mesta in bližnje okolice — pa tako odloča le zazidana gmota na tem hribu, ki se v svojih osnovnih obrisih ne bo spremenila. Za obiskovalca je zanimivejša zdaj tudi notranjščina, t. j. dvorišče, kjer je postavljena celoti dobro prilagajoča se stebriščna arhitektura.

3. Nunski vodnjak. Edini preostanek okrasa nekdanjih Auerspergovih vrtov je renesančni vodnjak. Ta pa do letos ni stal v prvotni obliki; na mestu je bila ohranjena spodnja školjka na podstavku, ostala dva dela pa sta bila založena med staro šaro na nunskem dvorišču. Rekonstrukcijo je po zamisli arh. Plečnika izvršil kamnosek Kunovar, tako da je zdaj vodnjak sestavljen iz dveh školjk na stebriščnih podstavkih, od katerih je posebno zanimiv zgornji, ki ima pri dnu troje reliefnih mask. Tretji stebrič in vrhnja mala školjka sta izgubljena, namesto njiju bo postavljena šoba in urejena vodovodna instalacija, tako da bo vodnjak spet postavljen v prvotno funkcijo. Tla pod njim pa bodo vrtnarsko urejena.

4. Kapelica na Kodeljevem. Zaradi slabe ureditve odtoka deževnice je že več let kapelico močno zamakalo. Mimo tega so bila razbita okna v glavni prostor, kakor tudi tista v laterni. Snežne razmere so povzročile v preteklih letih hude okvare na strehi same kapelice, zaradi česar je mestoma prav v curkih lila voda v notranjščino in poškodovala freske (Franca Jelovška) in celo samo arhitekturo (predvsem stukirane dele). Zato so že lani provizorično zabili okna (s čimer pa je bilo seveda onemogočeno normalno zračenje) in obnovili (s pločevino) kupolo laterne, letos pa prekrili poškodovane dele strehe in napravili nove žlebove, vstavili nova okna in razmaknili portal. V juniju je spomeniška komisija sklenila, da se freske obnove, in sicer najprej v kupoli. Kar se pa tiče oken, naj bi se kompletiralo vsaj od vsakega tipa po eno v originalnem materialu (gre za baročna barvna okna). Razen tega je treba urediti tudi celotno notranjščino. Kapelica je bila namreč opremljena s tremi marmornatimi oltarji (s plastikami), od katerih pa je desni stranski že desetletja izgubljen. Restavrator fresk je prevzel restavrator M. Železnik. Podroben ogled kupole je pokazal, da je najbrž potres 1895. leta povzročil hudo razpoko, vlaga pa povzročila, da so se nabrale široke plasti plesni in solitra, tako da so bili nekateri deli fresk popolnoma nespoznavni. Restavrator je na mokro očistil celotno kupolo in izpunktiral hudo poškodovane dele. Tako je kupola zdaj obnovljena. Tega pa ne bo mogoče doseči pri vseh stenskih freskah, ki bodo restavrirane prihodnje leto, ker so letos še preveč zamočene in se zid še ni dovolj izsušil.

Pri čiščenju fresk v kupoli se je pokazalo, da so bile na tem mestu tehnično še najsolidnejše izvršene, a da jih je neznana roka že nekoč deloma obnovila. To velja predvsem za nekatere ornamentalne dele. V celoti pa so bile te freske od vseh doslej znanih Jelovškovih fresk tehnično najslabše izvršene; verjetno jih je slikar delal v poletni vročini, kar se sklada z doslej znanimi arhivalnimi podatki.

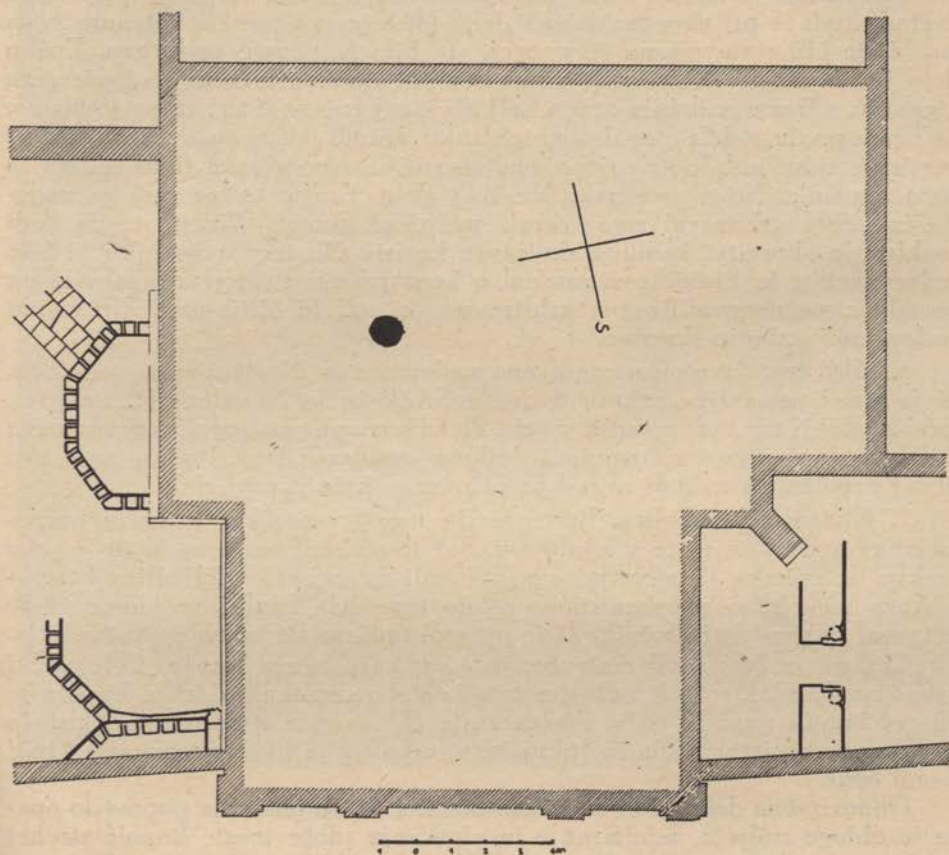
Za izvršitev restavracije je bil postavljen stabilen oder do višine kupole, freske pa pred restavracijo in med njo v celoti fotografirane. V najkrajšem času bodo tudi barvno posnete.

Sedanja dva oltarja sta bila deloma očiščena, na podstrešju sosednega dvorca pa smo našli nekaj delov (plastik) tretjega manjkajočega oltarja.²

5. Robbov vodnjak in Mislejev semeniški portal. Obnova in zaščita teh dveh baročnih spomenikov je bila zgolj tehnično vprašanje, a zaradi dejstva,

da pri nas nimamo nikake tradicije obnavljanja in zaščite kamnitih skulptur, vendarle dovolj težavna. Komisijski ogled Robbovega vodnjaka je pokazal, da je zaradi klimatskih neprilik močno izlužena celotna površina izpostavljenih delov spomenika, kar je posebno vidno na plastikah, medtem ko do dva milimetra izlužena plast obeliska kljub zdaj izstopajočim kamnitim

Ljubljana — Križanke, tloris. (Komentar glej zadaj)

žilam ni toliko opazna. Na plastikah so ponekod povsem izlizani prsti, tako da se je prvotna fino zglajena površina ohranila le na tistih mestih, ki niso izpostavljena vlagi, a jih seveda gledalec ne vidi. Mimo tega je manjkala ena izmed volut na vencu obeliska nad figurami. Manjkala je tudi ena izmed okrasnih vaz, stopnice k vodnjaku so bile ponekod močno razmaknjene, vodna napeljava pa je očitno puščala in zamakala notranjščino plastik in plastičnega skalovja. Restavratorsko delo je prevzel kiparski mojster A. Blatnik, ki je skrbno očistil umazanijo in prah, ne da bi kjerkoli bistveno posegel v sedanjo, po klimatskih razmerah nastalo površino plastik in ogrožena mesta do 40-krat napojil z apnenim cvetom. Če se bo ta postopek leto za letom obnavljal, je upati, da se bo ustvarila toliko trdna plast na površini, da bo spomenik za daljšo dobo obvarovan propadanja. Po doslejšnjih opazo-

vanjih je bil ta postopek vsekakor koristen; dokončno sodbo pa bo mogoče izreči šele čez leta.

Kamnosek Kunovar je nadomestil manjkajočo voluto in izgladil površino obeliska, obnovljene so bile tudi cevi vodometov, sestavljene stopnice in zalite reže, napis pa je bil vnovič pozlačen.

Isto nalogo je izvršil mojster Blatnik (čiščenje in natapanje z apnenim cvetom) tudi še pri nerestavriranih delih Mislejevega portala. Giganta sama pa, ki sta bili restavrirana že poprej, sta bilo le vnovič voskirana. Enako delo je bilo izvršeno tudi na nadomeščenih delih arhitrava nad glavama gigantov, s čimer je dobila celota bolj ali manj enoten ton. Ker pa je očitno, da trpita prednja dela stopal obeh gigantov zaradi odstopanja cele figure iz vertikale zidu, je bilo sklenjeno, nadomestiti oba podstavka figur, ki sta že čisto razpadla. Nova podstavka sta že v delu. Zanju, kakor tudi za nadomestna dela arhitrava, smo izbrali podpeški kamen. Videti je, da tudi voskiranje ohranitvi kamnite skulpture koristi. Ob tem spomeniku bi bilo treba omeniti še Plečnikovo zamisel o konstrukciji stebriščnega okvirnega portala z močno profiliranim arhitravom, ki naj bi ščitil pred direktnimi padavinami sedanja skupino.

6. Ribji trg. Prvotno nameravana nadomestitev Neptunovega vodnjaka, ki je sedaj postavljen v kotu dvorišča SAZU in ki bi stilo (17. stoletje), sodil na Ribji trg, smo opustili v prid Plečnikovemu predlogu, ki predvideva sodoben, po možnosti s kovanim izdelkom) poudarek trga. Prenos vodnjaka bi bil problematičen tudi zato, ker je spomenik že precej slab.

7. Križanke in okolica. Restavracija tega spomenika je doslej najpomembnejše delo te vrste v Ljubljani. Šlo je namreč ne le za obnovo same cerkve (iz začetka 18. stoletja), marveč tudi za smiselno vključitev križevniškega kompleksa v urbanistično celoto tega dela Ljubljane kakor ga je zasnoval že pred leti Plečnik, ki je prevzel tudi načrte za obnovitvena dela.

Cerkev je bila pred restavracijo že v kaj slabem stanju. Cele plasti ometa na fasadah so bile odluščene in je steno zamakalo; streha kupole je na več mestih puščala vodo. Pločevinasta obloga sten stolpišča nad kupolo je bila vseskozi zarjavela in luknjičava, tako da je bil mestoma trhel tudi leseni opaž.

Obnovitvena dela, ki so se začela poleti 1952, so obsegala popravilo opaža in obloge stolpiča, minimiranje in pleskanje pločevinaste kupole strehe; stari omet je bil v celoti odluščen in fasade večidel provizorično fugirane. nato pa vse stene obnovljene s podaljšanim ometom. Hkrati so na novo nadomestili vse žlebove. Sedanja barva sten (mirna rožnata) je bila dosežena z primešanjem zdrobljene opeke k malti. Upati je, da bo takšen ton trajen, če ne računamo seveda z določeno potemnitvijo, kajti sedanji ton smo tako izbrali za nianso svetleje. Obenem so bili voskirani kamniti deli glavne fasade, kar je dalo kamnu temnejšo barvo, ki se dobro sklada s tonom fasade.

Med temi obnovitvenimi deli pa je Plečniku dozorel načrt za ureditev dveh dvorišč, ki sta bili obdani z visokim zidom. Ta je bil prej ometan in razčlenjen edinole z dvema portaloma, na vogalu Trga francoske revolucije in Gosposke ulice pa z Marijinim znamenjem. To znamenje so vstavili na mesto, kjer je bila nekoč bronasta plaketa Anastazija Grüna. Na majhnem dvorišču so postavili arkadni lapidarij, dvoriščni zid pa predrli z okni, v katere so vzdali kovane mreže v poznobaročnem slogu (dar ključavničarskega mojstra Fr. Kosmača) in jih belo prepleskali. Z zidu so odluščili omet

Ljubljana — obnovljene Križanke. (Foto Šumi)

in ga figurirali, prav tako je ostal figuriran tisti del cerkvene stene, ki je nanjo prislonjen lapidarij. V vogalu velikega dvorišča pa so figurirali baročen opornik. Mimoidočemu se zdaj odpirajo izredno mikavni pogledi skozi zamrežena okna v lapidarij na veliko dvorišče.

S tako ureditvijo je križevniška cerkev zadihala tudi pri tleh — doslej je bil očem dostopen le njen gornji del. Trg pa se je nepričakovano razširil s pogledi skozi okna. Na zunaj je v Gosposki ulici naznačen začetek dvoriščne fugirane stene z majhnim stebrom, vzidanim nad očišče. Kar daje celoti prav posebno vrednost, je dejstvo, da je Plečnik porabil pri lapidariju renesančne stebriče, ki so bili svojčas v arkadnem dvorišču knežjega dvorca. Okna so z vzdavo prav tako rešena propada. Ostalo pa pove kamen različnih vrst in barv. Resnično, s prav preprostimi sredstvi je bila dosežena muzikalna ubranost!

Mimo tega je Plečnik dopolnil svoj Gregorčičev spomenik s kamnitimi (umetni kamen) loki in vazo, kajti stara lesena ograja je zgnila. Proti

Grabnu pa je bilo po njegovem načrtu vzdanih troje poznobaročnih portalo, ki so bili nekdanj na zdaj porušeni hišah na Ajdovščini in ki tako tudi na to stran zaključujejo križevniški kompleks. Na Emonsko cesto je v načrtu primeren zaključek. S tem bi bil ta predel Ljubljane kot eden njenih najlepših urbanističnih delov za zdaj dokončno urejen.

Lapidarij pri Križankah je sestavni del Mestnega muzeja in so v njem nameščeni tako fragmenti srednjeveških Križank kakor tudi posamezni kosi od drugod; med njimi je posebej omeniti ploščo z Ravbarjevim grbom in z letnico 1535, ki so ga našli letos. Sicer pa se bo sčasoma še izpopolnjeval.

8. Restavriranje srednjeveških plastik. Mestni muzej je pripravil razstavo del ljubljanske srednjeveške kiparske delavnice iz srede 15. stoletja, ki jo je odkril dr. Cevc. V ta namen je zbral 32 znanih izdelkov te delavnice, od katerih sta dve plastiki leseni in pritegnjeni kot primerjalno gradivo. Večino kipov je bilo treba restavrirati in temeljito očistiti. Nekaterim figuram so bile odbite glave ali pa sicer odluščeni drugi kosi. Slednjič je bilo treba utrditi vrhnjo plast z apnenim cvetom, ki bistveno ni predrugačil tudi prvotne polihromacije, ki je na nekaterih kosih še ohranjena. Restavriranje in konserviranje je solidno izvršil F. Benko.

9. Obnova fasad. MLO Ljubljana je letos pokrenil obsežno akcijo za obnovo fasad tistih stavb, ki jih uporabljajo oz. upravljajo javne ustanove in podjetja. Tako so obnovili pročelje pošte, bivše Urbančeve hiše, hotela Union in vrsto drugih. V splošnem je reči, da so te obnove večinoma uspele. Vendar bi bilo želeti, da bi se prizadeti koristniki bolj vestno posvetovali o barvi fasad. Tako je n. pr. dobil Union neprimeren ton, ki arhitekturo, predvsem dekorativne sestavine, ubija. Vsaka doba je namreč uporabljala take barvne tone na zunanjsčini, ki poudarjajo in delajo njeno razčlemba izrazito. Nekateri ljubljanski primeri pa očitno govore, da lastniki niso imeli dovolj čuta za rešitev take delikatne naloge. Razen tega je pripomniti, da se večinoma sploh niso obrnili na spomeniški referat Mestnega muzeja, čeprav so med stavbami z obnovljenimi zunanjsčinami tudi spomeniško zaščiteni objekti ali vsaj taki, ki tako zaščito zaslužijo.

II

V preteklih dveh letih je omeniti četvero važnejših ogledov spomenika in sklepov o njih, če sem ne štejem (tistih), ki smo jih obnavljali.

1. Podružnična cerkev na Rudniku je preprosta, a zelo značilna baročna arhitektura. Zaradi vremenskih neprilik in dejstva, da je minilo že dokaj let, odkar so pleskali njeno streho, je zvonikova kapa, brez katere si ni mogoče misliti skladnega vtisa celote, skoraj popolnoma razpadla. Ogled je pokazal, da baročne kape ni mogoče več rešiti, zato je potrebna nova konstrukcija in obloga. Ker pa trenutno ni bilo mogoče dobiti potrebnih sredstev, smo fotografsko posneli kapo, tako da jo bo mogoče rekonstruirati, kadar bodo sredstva na razpolago.

2. Muzej NOB, ki ima prostore v **Cekinovem gradu**, je sprožil vprašanje prireditve prostorov tega spomenika za muzejske namene. Komisijski ogled je pokazal, da nekatere spremembe, nastale v zadnjih desetletjih, bistveno kvarijo originalno zasnovo iz začetka 18. stoletja: notranji prostori so dobili vmesne etaže, ki ovirajo muzejsko delo; v veži je na desni postavljena stena, ki kvari simetrično zasnovo zanimive stebriščne avle; niso prvotne tudi

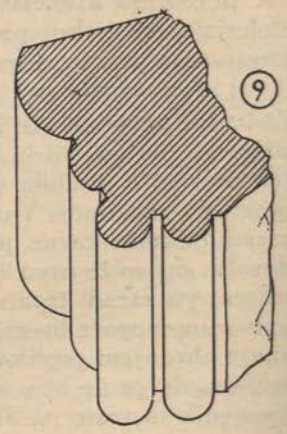
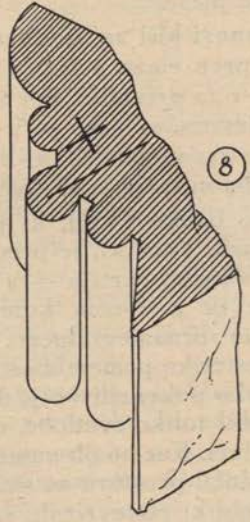
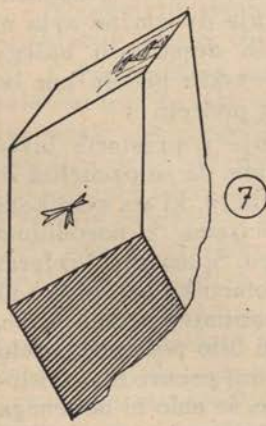
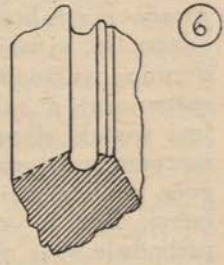
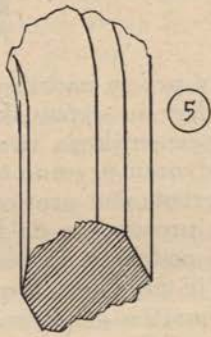
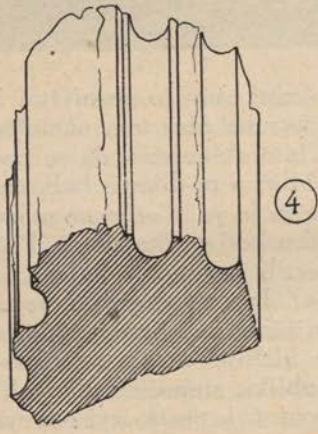
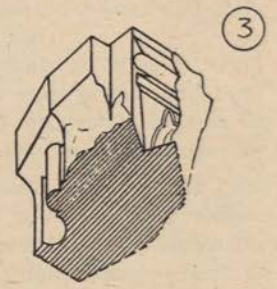
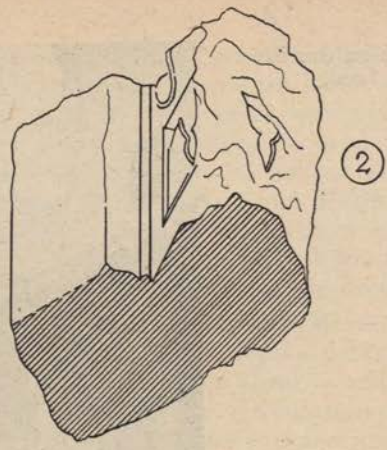

stene stranskih dvoran v prvem nadstropju in hkrati ovirajo postavitev bodočih muzejskih zbirk. Ker se srečno skladajo potrebe zdaj tam nameščene ustanove z zahtevami spomeniškega varstva, je bilo sklenjeno, da se izvrši adaptacija, ki naj vrne dvorcu prvotno obliko. Odlično poslikana balkonska dvorana pa ostane reprezentančni prostor muzeja in jo je le začasno mogoče spreminjati v razstavni prostor, ne da bi jo kakorkoli poškodovali. Peč v levi stranski dvorani so podrli in jo bodo namestili pozneje v kakem primernem prostoru (bila je pred tem foografirana). Leseno stopnišče je mogoče poplemeniti s kamnitim gradivom. Zunanjščina se obnovi v prvotni barvi. Ker je stavba središče nekdanje urejene bližnje okolice, naj se v prihodnje spet obnovi vrhnji parter v prvotni obliki, stopnišče, ki vodi iz drevoreda k dvorcu, naj služi muzejskim namenom, t. j. postavitvi odgovarjajočih in celoti prilagojenih se plasti.

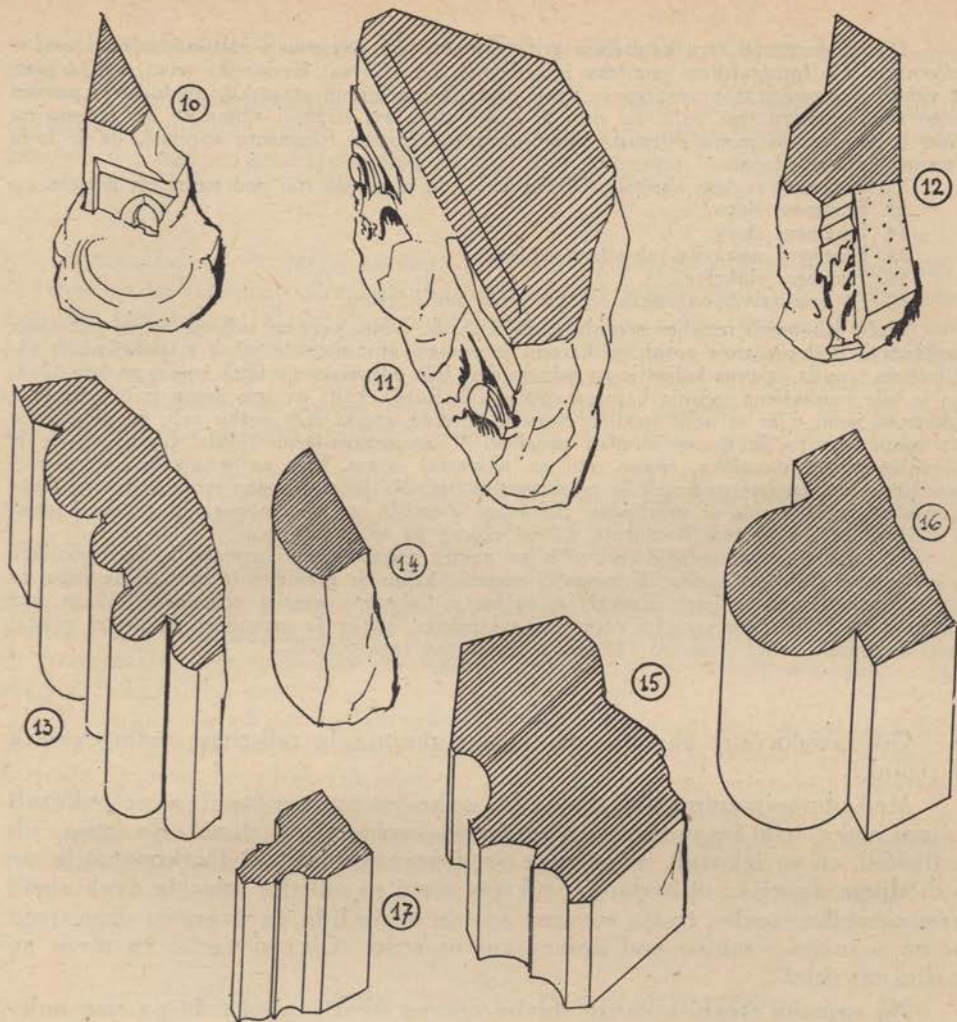
3. Podjetje »Dom« v Souvanovi hiši na Mestnem trgu je predložilo načrt za namestitev stropa v višini prve etaže, s čimer bi se pridobili pisarniški prostori nad avlo. Komisija je v to privolila, ker sedanja dvoetažna avla ni več prvotnega klasicističnega izvora, marveč je v prvih desetletjih našega stoletja »secesijsko« prezidana (po vzoru tedanjih trgovskih hiš) in ker bo strop samo provizoričen in ga bo mogoče vsak čas spet podreti.

4. Podružnica 604 Narodne banke FLRJ, ki posluje v prostorih bivše Zadrúžne gospodarske banke (arh. Vurnik), je predlagala, da se prebelita še preostali dve prostorni pólí — vhodna partija — v pritličju, ki sta poslikani (na presno) s pisanim vzorcem in z dvema kompozicijama z narodnima nošama v značilnem Vurnikovem »ornamentalnem« slogu. Spomeniški referat zaradi dokumentarne, pa tudi estetske pomembnosti spomenika prebelitve ni dovolil, saj so že pred časom tako pokvarili večji del zanimive notranjščine, prostor pa zaradi tega ni pridobil toliko svetlobe, da bi bilo pisarniško delo v dvorani mogoče brez umetne luči. Ker bo ob nameravani preureditvi poslovanja ohranjeni poslikani del služil prostorù za stranke, še celo ni nobenega razloga, da ga ne bi v sedanji obliki restavriralí, saj je to pravzaprav edini spomenik te vrste na Slovenskem.

Srednjeveške Križanke (fragmenti in načrt)

1. Fragment slopa.
2. Fragment konzole? Posebno značilen je motiv vklesanih zgodnjegotskih oken.
3. Fragment konzole? Isti motiv kot pri številki 2.
4. Fragment oproge? Ni izključeno, da je fragment rebrastega oboka, čeprav je ohranjen tudi odlomek enostavnejšega rebra (gl. fr. 5 in 17). Primerjaj starejše oblike enakega tipa reber pri Magdeburški stolnici v korni empori iz 3. desetletja 13. stoletja (Richard Hamann: Geschichte der Kunst, Berlin 1933, Verlag Th. Knaur Nachf., Abb. 312).
5. Fragment rebrastega oboka (brez srednjega profila).
6. ?
7. Fragmentiran kamen s kamnoseškim znakom (trokraki križ) in z ohranjeno srednjeveško slikarjo v modrosivi in rožnatordeči barvi (risba je samo shematična — motiv je na originalu dvojen in teče vzporedno).
8. Fragment slopa s kamnoseškim znakom (križ). Poleg znamenja je zarisana še po originalu pomožna črta, ki je kamnoseku služila za simetrično obdelavo osrednjega trilistnega motiva profilov.
9. Fragment slopa.
10. Fragment konzole? Ponavlja se spet isti motiv kakor pri številki 2 in 3.

11. Fragment velikega kapitela z grifi. Osrednji del, verjetno z rastlinskim motivom, je odlomljen. Na fotografskem posnetku (glej članek Em. Cevca: Krakovski relief v Ljubljani) je videti troje osrednjih polstebrov in dvoje močnejše profiliranih stranskih; srednji trije povsem odgovarjajo motivu treh palic na risbi 8, enako tudi levi stranski vrhnjemu oz. levemu na risbi 8. Po tem bi mogli sklepati, kakor kaže tudi prirez fragmenta kapitela, da je le-ta četrtna kapitela slopa.

12. Fragment malega kapitela. Oblika kaže, da je morda stal nad stebričem portala.

13. Fragment slopa.

14. Fragment slopa.

15. Fragment nastavka rebrastega oboka.

16. Fragment služnika.

17. Po originalnih odlomkih rekonstruiran profil rebra.

Načrt izkopanih temeljev srednjeveških Križank. Risba kaže na vzhodni strani sedanjega cerkvenega poslopja troje apsid, od katerih je povsem ohranjena le južna s triosminkim zaključkom, apsida »glavne ladje« je na južnem delu bila odstranjena najbrž kmalu po letu 1714, ko je bila postavljena sedanja baročna cerkev (D. Rossi), kajti na tem mestu je bil dohod v izkopano jamo, kjer so našli številna okostja. Severna apsida sega preko zidu na pločnik in na cesto, kjer pa še nismo izkopali temeljev. V severozapadnem vogalu glavne apside je ohranjen temelj slavoloka, enako tudi na nasprotni strani, kjer pa je gladko odrezan s površino zidu, tamkaj stoji tudi še zidec presbiterija. Na južnovzhodno stranico tristranskega zaključka južne apside se priključuje tlakovano dvorišče, za kar so porabili rimske kamne. Vsi drugi deli kakor tudi fragmenti, naštetih zgoraj, pa so iz peščenca.

Na zahodni strani sedanje cerkve je na načrtu zarisan temelj portala, ki leži približno v osi glavne ladje oz. apside. V zunanjih vogalih, kakor je razvidno iz shematične risbe, so vloženi temelji portala (stebriščnega?) iz peščenca. Odprtina temelja portala je 120 cm, kar za to dobo kljub sicer razsežni cerkvi ni izključeno; kakor že omenjeno, bi mogel nekdanj stati Krakovski relief (zosnovo 120 cm) v timpanonu tega portala.

III

Od raziskavanj nas na tem mestu zanima le odkritje srednjeveških Križank.

Med obnovitvenimi deli, ko je bil odluščen omet s fasad, so se pokazali obrisi nekaterih fragmentov iz peščenca, vzdanih v stene. Ko smo jih odluščili, so se izkazali za ostanke srednjeveške cerkve. Razkopavanja na vzhodnem dvorišču ob sedanji cerkveni steni so odkrila temelje dveh apsid srednjeveške stavbe, tretja severna apsida pa je bila na dvorišču ohranjena samo z južno stranico pod kamenjem in rušo. (Glej situacijo in mere na priloženi skici.)

Na zapadni strani sedanje stavbe zraven dvoriščnega zidu pa smo našli na ostanke temelja portala in širokega zapadnega zidu. Proti zahodu je bil najden tanjši temelj prav tako v smeri sever—jug, katerega nekdanja funkcija doslej še ni jasna. O tlorisu srednjeveške cerkve, ki jo moremo po virih in ostalinah datirati v čas nekaj po sredi 13. stoletja (1268 se omenja cerkev, apside pa so, kakor kažejo temelji, bile tristransko zaključene), še ni mogoče reči dokončne besede, dokler ne bodo razkopavanja pred današnjo glavno fasado pokazala, če je bila cerkev v resnici zidana na križ, t. j. če je imela stransko ladjo, ki bi taki obliki ustrezala, kar bi se ujemalo z zadevnim Valvasorjevim poročilom.

Stavbnj fragmenti, ki smo jih izluščili iz sten, predstavljajo dokaj bogat inventar, na osnovi katerega bi se utegnili posrečiti rekonstrukcija srednjeveške cerkve. (Glej priloženo tabelo fragmentov.) Tudi profili teh kosov govore za šestdeseta, kvečjemu za sedemdeseta leta 13. stoletja. Stilna primerjava velikega fragmentarnega kapitela z reliefom krakovske Marije (glej sestavek dr. Emilijana Cevca: Krakovski relief v Ljubljani) je pokazala, da ju je izdelala ista delavnica, mere portala srednjeveške cerkve pa

nikakor ne izključujejo, da ne bi relief mogel nekoč krasiti njegovega timpanona.

Poskusna izkopavanja na malem dvorišču južno od cerkve so odkrila cel sistem zidov, ki pa so različnega časovnega izvora. Potemtakem bodo končno besedo o srednjeveških Križankah prinesla še nadaljnja raziskavanja.

IV

Pomanjkanju evidence spomenikov ni bilo mogoče na hitro odpomoči. Seznam spomenikov po odločbah iz l. 1933 in 1951 je bil izpolnjen z dokumentarnimi podatki, priključena mu je bila vrsta novejših spomenikov, predvsem klasicistične, secesijske in moderne arhitekture. Vendar ni bil doslej še urejen njihov pravni položaj. To nameravamo doseči z novo spomeniško-varstveno odločbo, za katero sedaj pripravljamo predlog. Ta naj bi bila kolikor mogoče popolna, zato pa je treba še temeljitega pregleda nekaterih predelov Ljubljane.

Problematičen se zdi tudi splošni del sedanje zaščitne odločbe, kjer je govora o posameznih predelih stare Ljubljane, kajti zdaj je že mogoče glede na njihov historični pomen in na njihov bodoči razvoj podrobneje označiti njihovo funkcijo in tako tudi precizirati spomeniškovarstvene zahteve. Zaradi nameravane kolikor mogoče načrtne zaščite teh predelov, kjer bo nujno treba posamezne stavbe spremeniti, smo sistematično začeli (načrti in fotografije) cele urbanistične enote snemati, t. j. izdelovati načrte in zbirati fotografsko gradivo.

V razdobju obeh let, ki jih zajema to poročilo (večji del pa zadnje leto), je bila ustvarjena osnova spomeniški fototeki in zbirki ostalega dokumentarnega gradiva, brez katerih smotrno delo spomeniškega referata ni mogoče.

Proučevanje spomeniškega gradiva se je doslej omejilo na zbiranje in dokumentacijo baročne arhitekture, mimo tega pa bo v kratkem pripravljen za tisk pregled secesijske arhitekture v Ljubljani.

Nace Šumi

Rešimo dela naših impresionistov

(Glej slike na prilogi!)

O pomenu četvorice slovenskih impresionistov, Groharja, Jakopiča, Jame in Sternena za našo likovno umetnost, je naša umetnostna kritika spregovorila že dovolj tehtnih besed, ki so dale tem mojstrom primerno mesto v dosedanjem razvoju našega slikarstva in še posebej, vsaj okvirno, načrtale njih pomen za nadaljnji razvoj slovenske likovne umetnosti. Dejalj smo: vsaj okvirno. Kajti nikoli ne moremo z gotovostjo reči, kakšne presenetljivo nove poglede na kako umetnino bo še prinesla prihodnost in kakšno novo bogastvo bo črpala v svojem času iz bogate zakladnice tega ali onega umetnika. Toda četudi se danes zavedamo vsega tega, četudi čutimo, kaj pomeni ta material za naš kulturni patrimonij, smo prav gotovo storili vse premalo za njegovo popularizacijo in uveljavitev v svetu — za očuvanje tega dragocenega gradiva pa pravzaprav ničesar. To je neodpušljivo. Nikakor namreč ni dovolj samo priznanje tej slovenski slikarski skupini, ki je prva v naši zgodovini umetnosti nastopala strnjeno, z jasno načrtanim programom in se

tudi teoretično, z govornjo besedo in s peresom v roki, borila zanj; borba, ki so jo vodili naši impresionisti z neenakimi silami, polnimi nazadnjaškega duha in provincializma, je bila dovolj huda in dolga ter rezultat dovolj pozitiven, da nas njih napor in uspeh moralno obvezujeta, da tudi mi prispevamo svoj delež k uveljanjenju teženj mojstrov našega impresionizma. In to takoj, sicer bo prepozno. Naš delež pri tem pa je hkrati skromen in odgovoren — očuvati in obnoviti vse, kar so nam naslikane zapustili.

Znano je, da so nekatera dela naših impresionistov, posebno Jakopičeva, Groharjeva in Jamova, v tako slabem stanju, da že zdavnaj niso več uporabna — in to ne le kot eksponati naših galerijskih zbirk, katerih razstavljenе slike bi morale biti v zglednem stanju, ampak že tudi kot okras javnih in privatnih prostorov; v prenekaterem primeru so jih morali lastniki prav zaradi njih obupnega stanja umakniti s sten. Res je, da je restavratorski oddelek pri Zavodu za varstvo kulturnih spomenikov opravil v pogledu restavracije našega slikarskega materiala — posebno starejšega — marsikatero pozitivno delo, posebno pri slikah, ki so izpostavljene najrazličnejšim vremenskim neprilikom in ogromnim temperaturnim razlikam okolja, v katerem so nameščene. Morda so nam okvare teh slik, ki jih v pretežni meri nahajamo na prvotnem mestu, za katero so bile naročene in izdelane, prav zato toliko bolj pred očmi, ker ne živimo z njimi v tako neposredni bližini, če ne celo pod isto streho, kakor s propadajočimi platni naših impresionistov. Tudi dejstvo, da je minilo od nastanka najstarejših del te četvorice — in semkaj bi morali v pogledu restavriranja platen naših impresionistov pritegniti tudi Veselova kasnejša dela — komaj pol stoletja, nam nemara nekoliko zamegljuje pogled in se nam nehote dozdeva potreba po kar najodločnejšem restavratorskem in konservatorskem posegu manj nujna kot pri reševanju starejšega spomeniškega gradiva; a v našem primeru ta dokaz ne drži. Pri le nekoliko podrobnejšem ogledu slik naših impresionistov lahko opazimo okvare, ki kažejo, da je tu proces razkrajanja nevzporedljivo hitrejši in nasilnejši kot pri večini platen naših starejših mojstrov. Vzrokov za ta nenavadni pojav je več: ne dovolj temeljito pripravljanje platen (grundiranje), kjer mnogokrat dobro platno nadomešča le groba juta; uporaba slabega slikarskega materiala (barv), močni sloji barv in — slednjič, a ne nazadnje — slabo dosedanje hranjenje oziroma nameščanje teh slik.

Prav gotovo ni materialu, tako občutljivemu kot je navedeni, v korist, če je razstavljen v prostorih, ki menjajo temperaturo tako hitro in v taki meri kakor naše galerijske zbirke; primerjajmo samo povprečno temperaturo zimskih in poletnih mesecev in pri tem še upoštevajmo vlago, pa bomo takoj razumeli, kako neizmerno škodljivo vplivata prav ta dva vremenska faktorja. Za oba naša galerijska zavoda je brez dvoma nujno, da se v tej smeri vendarle že kaj ukrene in se uredi primerno ogrevanje razstavnih prostorov, ki bodo na ta način nudili slikam vsaj primeroma stalno temperaturo in jih obvarovali škode, povzročene po vlagi. Stroški, ki bi s tem nastali, niso v nobenem razmerju z nepopravljivo škodo, ki jo bo sicer utegnil utrpeti ta zgodovinsko in umetniško neprecenljivo dragoceni material.

Morda še slabše kot v razstavnih prostorih je stanje v depojih, prav na tistem mestu, ki mu današnja svetovna muzejska znanost in praksa pripisujeta največjo važnost. Problema ureditve galerij in muzejev niti zdaleč ne bomo rešili, če ne pričnemo prav pri ureditvi depojev. S tem, da smo boljše ali slabše uredili razstavne dvorane, našli primerno mesto za najzna-

Rihard Jakopič: Sipina. — Detajl. Na levi je vidna sprhnela, luknjičava, neenakomerno raztegljiva juta, kjer sta podsnova in barvna plast že povsem odpadla. Zgoraj sredi in na desni je opazno razpadanje povrhnje skorje, v sredini se vidi proces luščenja in odpadanja. (Foto MG)

čilnejša umetniška dela in omogočili kar najširšim plastem obiskovalcev vsakdanji dostop in ugled umetnin, smo s svojimi muzealnimi nalogami pravzaprav šele začeli, nikakor pa končali. Skoraj nasprotno. Kajti mnogokrat je taka zunanja ureditev lahko samo povod za samozadovoljno ocenjevanje lastnega dela, pri čemer prepuščamo tisto, česar sleherni dan ne potrebujemo in kar nam ni nenehno pred očmi, nehote mirno propadati. Če nekatere naše muzejske ustanove ob raznih prilikah prejemaajo najrazličnejše pohvale zaradi razstavljenega materiala, ki ga nudijo domačemu in tujemu obiskovalcu, in prostorov, v katerem je razstavljen, se nehote vprašamo, kakšen neki bi bil rezultat, če bi se našel obiskovalec, ki bi izrazil željo, da si ogleda posamezne depoje. Mislim, da ne trdim preveč, če pravim, da pomenijo depoji zbirke pri vseh naših muzejih in galerijah tako rekoč »obratno stran medalje«, včasih pravo sramoto, skoraj vselej pa resno oviro za nadaljnji smotrni razvoj delovanja posameznih zavodov. Vprav ti neurejeni depoji so tudi v nemajhni meri krivi današnjega stanja slik naših impresionistov. Pomanjkljiva in premajhna razstavišča so silila ta material vedno v vlažne kletne prostore, ki so bili poleg tega zaradi majhnih dimenzij in prenatrpanosti še težko dostopni za pogoste, tako nujno potrebne preglede.

Zaradi težkih okvar tega materiala je bil že večkrat močno prizadet pravilen prikaz umetniške moči teh mojstrov. Na lanskoletni reprezentančni razstavi naših impresionistov v Zagrebu (meseca aprila v tamkajšnji Moderni galeriji) so morala izostati nekatera najpomembnejša Jamova dela, kjer je proces pokanja in odpadanja sloja barv že tako napredoval, da so bila dela za vsako razstavljanje, kaj šele za transport, nesposobna. Prav v istem položaju smo se znašli zdaj še z nekaterimi Groharjevimi platni (kot na primer Snopi), ki naj bi bila razstavljena na razstavi »Petdesetih let jugoslovanskega slikarstva«, tem doslej v naši državi najširje zajetem in kar najkvalitetnejšem prikazu slikarskih vzponov in stremljenj naše sodobne likovne umetnosti. Razstava, ki daje med drugim tudi jasen pregled rasti treh najmočnejših jugoslovanskih likovnih centrov in nudi lepo priložnost za vzporejanje, posebno začetkov sodobnega jugoslovanskega slikarstva in presojo njih umetniško emocionalne in formalne izrazne moči, pač ne bi smela biti zaradi zgoraj navedenih okvar prikrajšana za nekatera najboljša in značilna dela. Dejstvo je, da ravno v takih primerih utrpimo nepopravljivo škodo, ki bi se ji mogli že v neposredni preteklosti izogniti z nekoliko sistematičnejšim in vestnejšim delom ter z nekaj večjim razumevanjem in pomočjo odgovornih činiteljev. Sorazmerno majhne investicije, ki so potrebne za najnujnejšo opremo že obstoječega restavratorskega oddelka pri Zavodu za varstvo kulturnih spomenikov, pač ne bi smele biti glavna ovira, da spravimo ta pekleči problem našega muzejskega delovanja z mrtve točke. Ni treba, da bi se ogledovali ob večjih evropskih centrih in ugotavljali, kakšno skrb posvečajo restavriranju slik. Že v Zagrebu bi mogli zaznati mnogo večjo prizadevnost in sistematičnejše delo pri vzpostavljanju tega prepotrebne oddelka v sklopu ostalih muzealnih ustanov; novopostavljeni beograjski Narodni muzej pa se ukvarja trenutno s širokopotezno akcijo, ki naj dá tej, za naše prilike obširni in tudi v specifičnost dela zasnovani ustanovi s številčno ustrezajočim kadrom ustrezno restavratorsko delavnico.

Vprašanje, ki je neločljivo povezano s tako delavnico oziroma oddelkom, je seveda vprašanje strokovnega kadra. In zdi se, da je to najkočljivejše poglavje našega celotnega restavratorskega problema, ker je tu potrebno

perspektivično reševanje, za kar je mnogokrat teže ustvariti ustrezne pogoje kakor pa za potrebe, ki dajejo rezultate takoj. Morda bi bilo dobro, če se ozremo nekoliko naokrog in ugotovimo, kako so rešili ta problem tam, kjer je restavratorstvo že tradicija. Največkrat rešujejo to vprašanje s posebnimi specialkami za restavratorstvo na akademijah za likovne umetnosti, ki so dostopne le absolventom akademije. Če bi se mogla najti taka rešitev tudi pri naši Akademiji upodabljaajočih umetnosti, bi le-ta mnogo storila za rešitev naših kulturnih spomenikov in tako nudila naši republiki v bodoče prepotreben strokovni kader, sočasno pa bi s tako rešitvijo tudi premagali dandanes že vse prevečkrat uveljavljeno mnenje, da more tovrstno delo — in to celo najbolj težke in odgovorne primere restavracije dragocenega spomeniškega gradiva — zasilno rešiti na hitro priučeni kader brez temeljitega teoretičnega poznavanja in praktičnega izkoriščanja tehničnih pridobitev in izkušenj pravilno opremljenega in sodobnim potrebam ustreznega restavratorskega laboratorija.

Navedeni vzroki so le nekateri najvidnejši od tistih mnogih, ki v močni sklenjeni vrsti ovirajo pravilno delovanje tega najmlajšega zavodovega oddelka. Toda vrnimo se k osrednjemu motivu naših razmotrivanj, k restavraciji naših impresionistov. Kaj je mōči storiti zanje takoj? Prof. Mirko Šubic, naš najvidnejši restavrator in vodja omenjenega oddelka pri Zavodu za varstvo kulturnih spomenikov, je pri nedavnem strokovno-informativnem obisku na Dunaju, in to pri prof. dr. Eigenbergerju, vodji specialke za restavratorstvo na dunajski akademiji, in pri prof. Heysineku, vodji restavratorskega oddelka pri umetnostnozgodovinskem muzeju, skupno z omenjenima strokovnjakoma posebej pretresal možnosti dobre restavracije platen naših impresionistov. Raziskovalno delo o neposrednih vzrokih okvar teh del in možnostih restavracije tega gradiva, ki mu posveča prof. Šubic že delj časa največjo skrb, je mogel v družbi z navedenima priznanima strokovnjakoma kritično pregledati in koristno dopolniti. Takole se glasi ugotovitev prof. M. Šubica:

»Pri proučevanju stanja slik naših mojstrov-impresionistov naletimo na številne primere izredno težkih in nevarnih okvar, ki tako zelo ogražajo obstoj teh umetnin, da je večini usojen v kratkem času neizogiben propad, če tega ne bo preprečila takojšnja in najskrbnejša konservatorska in restavratorska pomoč. Izsleditve raziskavanj okvar in njihovih vzrokov na teh umetninah so pokazale, da so pri večini ogroženih slik prizadete skoraj redno vse slikovne plasti.

Značaj sprememb in okvar, ki se nasploh pojavljajo na slikah zaradi učinkovanja atmosferilij, temperaturnih razlik, raznih drugih škodljivih vplivov in zaradi neprimerne gradnje slike, so odvisne od kakovosti podlage (platno, les itd.), od načina pripravljanja podsnovne plasti (grundiranja) in uporabe gradiv ter slednjič od debeline, kakovosti in števila zaporednih barvnih slojev in lakov ter njihove elastičnosti.

Že pri krakelirah (pokicah), ki jih tudi nahajamo na slikah naših impresionistov in ki so v bistvu le manjše prekinitve v kontinuiteti slikovne površine, je iskati vzrok v neenakomernem raztezanju slikovne podlage in vrhnjih plasti pod vplivom menjajočih se temperatur in zračne vlage ter končno tudi v nekakšnem starostnem slabenju. Pojavljajo se na slikah slinčno kot n. pr. na glazurah majolik. Ker vse slikovne plasti nimajo enakih razteznih koeficientov in ker lepijo ena na drugi, je gibanje posamezne plasti

po njeni specifični raztegljivosti le v izredno omejenem obsegu mogoče. Tako nastajajo tezanja, katerih posledica je pokanje manj raztegljivih plasti, nalepljenih na slojih, pri katerih obstoji večji interval med raztezanjem in krčenjem. Ker postajajo plasti sčasoma zmeraj bolj krhke, se ta, rekli bi, naravni pojav vedno bolj bohoti. Poleg tega vpliva natezanja, ki se sproščajo v krakelirah, nastaja tudi pri osušitvi oljnih slojev izguba substanc. Z debelino barvnih plasti sta sorazmerna globina in obsežnost krakelir, ki pri slikah s pastoznimi nanosi barv po videzu in značaju sličijo širše in globlje zevajočim progam, ki jim pravimo razpoke. Na naših impresionističnih slikah so zelo nevarni pojavi prav te razpoke, ki nastanejo večinoma kmalu po osušitvi in ki jih v glavnem povzročata tehnološko neprimerna gradnja slike. Takšne razpoke pomenijo prekinitev molekularne zveze in ločitev kontinuitete ene ali več slikovnih plasti v relativno razsežnih progah in povzročajo, razpredene po celi slikovni površini ali po posameznih delih, luščenje barvnih delcev ter dviganje in končno neizogibno odpadanje celih ploskev. Moment razteznosti igra še veliko odločilnejšo vlogo pri neracionalni gradnji slike in uporabi neustreznih gradiv.

Naši impresionisti so ustrezno svojim slikarsko-tehničnim intencijam in zaradi doseganja optičnih učinkov radi uporabljali za slikovno podlago groba platna. Mnogokrat so bila to, žal, slaba in redko tkana platna, često tudi sitasto luknjičava juta, ki se zaradi različnih vlaken v osnutku in votku v obeh smereh neenako raztezajo in tudi neenakomerno močijo. Na takšni podlagi se podsnova ne more trdno prijati in obdržati. Slaba stran tkanin sploh je higroskopičnost. Iz zraka vpijajo vlago in jo spet oddajajo, ko se sušijo. Tako so stalno v nekem gibanju, ki mu ne morejo slediti suhi in otrdeli sloji barve. Slabše vrste platen pa so še veliko bolj občutljive za vlago ter se v še znatno večji meri krčijo in raztezajo. Namaz s klejevo vodo, ki naj kot prvi sloj podsnove zglati in zgosti platno, je na platnih impresionistov premočan. Navidezno je utrdil platno, vlakna so nabrekli in odprtine med njimi so se zmanjšale in zapolnile, toda takšno prekomerno klejenje kmalu povzroči pokanje. Naslednji krednati sloj je nanesen v predebeli plasti, ki postane po trditvi krhka in ne more slediti raztezanju in krčenju platna. Klej sam, ki veže tudi krednati sloj, se zaradi higroskopičnosti, ki jo lahko povečajo v njem često preostale nevezane kisline ali alkalije, v vlagi napenja in tudi plesni, če ni primerno in zadostno konserviran. Tako so neizbežno morale nastati okvare že v podsnovi, ki so učinkovale tudi na barvne plasti. Slikarski tehniki impresionistov je prijala pusta podsnova, ki izdatno in hitro vsrkava vezivo iz barv. Razpoke v barvni plasti nastajajo, če se pri sušenju močno zmanjšuje volumen barvnih slojev. Vzrok temu krčenju je izginevanje veziva iz barv, zaradi česar se pojavijo močna tezanja v površinski linoksinjski kožici (pri oljih se prične proces sušenja na površini in prodira polagoma v globino). Brž ko leze še nezasmoljeno olje debelejših barvnih nanosov v srkajočo podlago, vleče vrhno trdečo se kožico, ki zaradi sprejemanja kisika ob sušenju in trdenju povečava svoj volumen. Zaradi tega tezanja se prične grbančiti, ali še česče pokati. Nadalje je vzrok nevarnih razpok na naših prizadetih slikah tudi prezgodnje nanašanje novih pastoznih barvnih slojev na le navidezno posušeno spodnjo barvno plast, ki prekomerno vsrkava vezivo vrhnjih slojev in se pri sušenju po svoje giba. Nastanek razpok je v veliki meri odvisen od količinskega razmerja med

pigmenti in vezivi, vendar nekatere barve bolj pokajo zaradi različne adhezije med posameznimi pigmenti in olji. Tudi različno sestavljena razredčila za posamezne barvne sloje, ki so zahtevala različen čas sušenja in vplivala na raztezanje in krčenje barv, so povzročale razpoke. Z dodatkom voska razredčilom so naši mojstri dosegli pomembne optične učinke, povečali so telesnost, svetlost in jasnost barv in dosegli rahlo medel videz površine. Premalo pa je bilo upoštevano dejstvo, da vosek znatno podaljša čas sušenja v globini.

Lahko si predstavljamo, kakšno razdiralno delo opravljajo pri tako težkem bolezenskem stanju teh umetnin, ki so načete, odprte in ranljive v vseh slikovnih plasteh, atmosferilije, termični vplivi, mehanični učinki, prah itd. S konserviranjem je treba pričeti takoj, nuditi pa je treba tudi vsa potrebna sodobna sredstva, s katerimi je še mogoče slike naših impresionistov konservirati in rešiti. Če navedemo le glavne reči, bi bil postopek konserviranja naslednji:

Ob zaščitenju barvne plasti je treba z utrjevalnimi emulzijami, modificiranimi ustrezno bolezenskemu stanju posameznih slik, učvrstiti slikovno podlago, utrditi in regenerirati podsnovo ter fiksirati barvne plasti. Takih utrjevalnih emulzij v hrbtno stran toplo vlikavati ni mogoče, kakor se to dela pri starih gladko slikanih slikah, temveč jih je treba vtisniti v restavratorskih stiskalnicah, pri čemer podlagamo pod lice več plasti brezhibne klobučevine. Slike morajo biti rentoilirane na platna dobre kakovosti, izbrana glede debeline, jakosti in razteznosti ustrezno stanju originala, s konserviranimi rentoilajnimi, prilagojenimi posameznim slikam. Odstopajoče posebno pastozne dele je treba posebej fiksirati z injiciranjem pričvrščevalnih emulzij. Na slikah naših impresionistov ni opaziti učinkov procesov v barvni plastiki, ki bi povzročile substancionalne spremembe (v redkih primerih so se našli majhni počrneli delci). Nekatere slike so v celoti, nekatere deloma obledele. Vzrok tiči v uporabi za svetlobo neobstoječih barvil. Kakršnokoli regeneriranje bi bilo v teh primerih brezuspešno. Pač pa se pomotnela in medla mesta morejo uspešno regenerirati, ker so nastala zaradi okvar v molekularni kontinuiteti oljne linoksinke skorje in jih zato vidimo pod učinkom motnih sredstev. Z ustreznim regeneriranjem pa se doseže optična in molekularna zveza in s tem prozornost okvarjenih površin.◀

* * *

Prav gotovo pa bi bilo nadvse koristno, če bi si novoustanovljeno Muzejsko društvo Slovenije zadalo kot eno prvih strokovnih nalog takojšnjo pomoč pri reševanju vprašanja restavracije in shrambe naših umetnin v najširšem smislu; v neštetih primerih bi to pomenilo nadvse dragocen prispevek k ohranitvi naše likovne in splošno kulturne preteklosti. In to velja za vsa v muzejih in galerijah zbrana dela, ne le za platna slovenskih impresionistov. Samo še nekaj časa glejmo njih propadanje križem rok, pa škode sploh ne bomo več v stanju popraviti. In vendar nam ne bi smela biti nobena ovira in noben napor prevelik, da rešimo priče naše kulturne zgodovine in umetniške dejavnosti naših prednikov in jih iztrgamo propadu tam, kjer so ogrožene. Zavedajmo se, da tako rešujemo ljudstvu dragocene spomenike, ki jih ni mogoče nadomestiti z ničimer in da to s polno upravičenostjo terjata od nas sodobnost in prihodnost.

Zoran Kržišnik

Rimsko grobišče v Šempetru v Savinjski dolini

(Zaščita)

Člani Kmetijske zadruga v Šempetru v Savinjski dolini so v začetku januarja 1952 kopali gramoz za nov hlev na vrtu, ki je last narodne imovine (Kat. obč. Šempeter, p. št. 731, Sl. 1). V globini 1.20 m so naleteli na apneno, skupaj zvezano gmoto, ki so jo skušali razbiti. Ker to ni bilo mogoče, so prenehali kopati v globino in so šli po gmoti v širino in nato nadaljevali izkopavanje ob njenih robovih. Ugotovili so, da gre za zid v približni izmeri 16 m². Ker gramoza tukaj niso dobili, so šli na jugovzhodni strani izkopane plošče v globino, kjer so naleteli na več marmornatih blokov in na kip sedeče žene, ki so jo imeli za boginjo Juno, ker je bilo baje v bližini Šempetra njeno svetišče.

Tajnik KLO v Šempetru tov. Zontelj je o tem obvestil še isti dan celjski muzej, predvsem ravnatelja A. Stupico, ki je obenem tudi poverjenik Zavoda za zaščito kulturnih spomenikov Slovenije. Ravnatelj Stupica, kakor tudi kustos celjskega muzeja tov. L. Bolta, so obvestili o tej najdbi merodajne forume, predvsem Zavod za zaščito kulturnih spomenikov in arheološko sekcijo Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani. Zavod za zaščito je bilo potrebno obvestiti, da ne bi tako dragocene najdbe propadle ali da jih ne bi nepoklicani faktorji uničili. Arheološko sekcijo SAZU so predvsem zanimali znanstveni rezultati in je zaradi tega poslala v Šempeter ob Savinji podpisane. Zaradi zabrane so delavci prenehali s svojim delom, pač pa je po posredovanju V. Jordana poslalo Okrajno gradbeno podjetje iz Celja štiri kvalificirane delavce, ki so pričeli previdno odkrivati površino in odkopavati marmorne bloke, katerih se je pokazalo vedno več in več. Delo je nadzoroval vsak dan večkrat tov. V. Jordan in tudi celjski muzej, ki je odposlal na mesto od časa do časa tov. L. Bolto.

Ko je dne 12. februarja prišel podpisani na teren, da si vse ogleda, je bila odkopana površina v izmeri 10 × 10 m, a do globine 2.20 m. Temelj je bil že popolnoma odkrit, a gornji deli marmornatih kosov, ki so ležali postrani, so bili 1.15 m izpod tedanje površine. Kip žene je bil brez glave in je ležal tako poševno, da je bil zgornji del telesa spodaj. Vse do tedaj izkopane komade so že izvlekli iz jame na bližnji travnik. Za bodoče je bilo določeno, da delavci spomenike samo odkopljejo in jih pustijo na mestu v jami, dokler se ne prične z velikim sistematičnim izkopavanjem, ki so ga že tedaj nameravali. Delavci Okrajnega gradbenega podjetja so kopali naprej pod kontrolo že omenjenih organov. Skoro je nastopil hud mraz z velikim snegom, pa je delo zaradi tega počivalo. Izkopani material so delavci odvažali iz jame na njeno vzhodno stran na prostor med jamo in cesto, ker takrat še ni bilo jasno, v katero smer se bodo najdbe še nadaljevale.

Ko so bila vsa začetna dela končana, je dne 15. junija pričela izkopavati na tem mestu arheološka sekcija SAZU s študenti arheologije Ljubljanske univerze kot praktikanti in znanstvenimi pomočniki pri delu. Za kopače se je priglasilo veliko število srednješolskih dijakov iz Celja, ki so delali tukaj namesto v brigadi. Po končanem obveznem enomesečnem delu jih je ostalo še precejšnje število pri izkopavanju, posebno domačinov iz šempeterske okolice. Mnogi so ostali tam do začetka šolskega leta. Število vseh

Šempeter v Savinjski dolini. Marmorni relief: Evropa na biku, sredina drugega stoletja po n. š.

pri izkopavanju zaposlenih delavcev je znašalo meseca julija in avgusta do 45 oseb.

Ker se je bilo pri tako velikem številu delavstva bati, da se zadušimo v izkopanem materialu, smo takoj v začetku izkopali od jame proti severu približno 8 m dolg, 3 do 4 m globok in 1.50 do 3 m širok poskusni jarek, ki nam je pokazal, da je zemljišče severozahodno od raziskanega prostora sterilno in da tukaj brez skrbi grmadimo izkopani material. Nekatere sonde v že preiskanem in prekopanem prostoru so pa pokazale, da leži še mnogo spomenikov globlje, kakor so ležali do tedaj že odkriti. Zato je bilo potrebno izkopano in že odkrito kamenje odstraniti iz jame.

Ko je arheološka ekipa določila položaj vseh kamnov, kar se je zgodilo s pomočjo idealne ravnine in mreže kvadratov, smo pričeli vlačiti posamezne kose iz jame. Z vitlom smo jih potegnili po poševno položenih močnih brunih na rob jame, potem smo jih razmestili jugozahodno od jame. Najtežje kose smo potegnili precej daleč na travnik soseda Jelaršiča, da so bili predvidoma iz področja izkopavanja, kjer smo hoteli postaviti zaščitno lopo. Kamenje smo pa začasno razmestili tako, da je vsak obiskovalec dobil jasno sliko tako arhitektonskih komadov kakor tudi skulptur.

Eden najvažnejših kosov, kar smo jih odkopali, je bil nedvomno baldahin (Inv. št. izkopavanja 55), katerega dolžina je 2.38 m, širina 1.89 m in višina 1.06 m. Izklesan je iz enega samega marmornatega bloka. Marmor, iz katerega so izklesani tudi vsi ostali kosi, je debelozrnati kristalinski apnec, ki so ga Rimljani lomili v Št. Vidu nad Vitanjem. Kasetirani strop

Šempeter v Savinjski dolini. Marmorni relief: Prizor, ki se nanaša na Ifigenijo na Tavridi, sredina drugega stoletja po n. š.

sta nosila dva spiralaasta stebra, zadnjo steno pa je predstavljala školjka, ki mojstrsko preide iz vodoravne ravnine v navpično ploskev. Zadnja stena je ležala na trikotnih, na notranji strani konveksnih stebrih, ki smo jih tudi našli in nam povedo višino tega baldahina. Težina tega kosa je znašala okroglo 5 ton in smo ga premikali po jami s pomočjo DES-ovega motoriziranega vitla, a iz jame so ga potegnili Šempeterčani z ročnim vitlom, kakor vse ostale spomenike.

Imeli smo veliko srečo v tem, da je bila zidana gmota (Inv. št. 14), na katero so člani zadruga najprej naleteli, temelj manjše grobnice, tako zvane edikule. Ta temeljna gmota je bila debela največ 1.10 m, dolga 4.35 m, a široka 3.70 m. Na spodnji strani je bila še odebjeljena, da je bila boljje fundirana v zemlji. Najdba je zelo važna zaradi tega, ker so nam na ta način dane dimenzije temelja te zgradbe. Iz tega in še nekaterih drugih podatkov lahko ugotovimo, da je bila stavba manjšega obsega ali večje višine. Ker smo našli tudi še mnogo arhitekturnih kosov, n. pr. dele antov, listnate kapitule, slemena itd., smo pričeli misliti na to, da bi se ta stavba dala rekonstruirati, kar je idejno na temelju najdenih elementov teoretično lahko izvedljivo, teže pa praktično. V tem primeru je imelo smisel, da smo temeljno gmoto, potem ko smo jo arheološko obdelali, konservirali in dvignili.

Pod tem temeljem je ležalo več marmornih kosov, na katere je moral temelj pasti šele kasneje. To si razložimo le tako: Savinja je v času ogromne

poplave izpodkopavala breg, na katerem so stale grobne edikule. Zaradi izpodkopanega temelja se je cela zgradba nagnila proti strugi Savinje in so najvišji delj arhitekture najprej popadali v valove deroče in silno narasle reke. Šele, ko je voda popolnoma izpodkopala temelj, je tudi ta počasi zdrknil v strugo in pokril kose, ki so že prej ležali v vodi. Temelj je ležal poševno na kosih, ležečih pod njim. Zaradi tega je bilo potrebno za eventualno rekonstrukcijo spraviti temelj najprej v vodoravni položaj in ga tudi dvigniti v višino iznad talne vode, ki ga je stalno ogrožala v najdenem položaju. Temelj je bilo treba učvrstiti in šele nad tako pojačanim kosom zgraditi više ležeče dele rekonstrukcije.

Ing. Berce od Betona iz Celja nam je naredil načrt za betonske temelje, katerih naloga je, da nosijo, a obenem tudi čuvajo antični zidani temelj, ki nikakor ni več toliko močan, da bi nosil celo rekonstrukcijo. Delo samo pa je vodil upokojeni progovni mojster Andrej Jordan.

Zaščita antičnega temelja je bila zamišljena tako, da izgradimo betonski kubus, ki bi gledal v širino še 40 cm preko antičnega temelja. Ta temelj bi počival na štirih stenah tega kubusa, na betonski srednji steni, ki bi jo vgradili, in na gramozu, s katerim bi ta kubus napolnili. Potrebno je bilo antični temelj tudi še spraviti v vodoravno lego.

Izkopani antični temelj je bil izpostavljen vsem vremenskim izpremembam od začetka izkopavanja, ker so ga najprej odkopali. Do 15. avgusta je bilo razmeroma zelo malo dežja. Takoj po prvem večjem deževju so se pokazale velike razpoke in obstajala je nevarnost, da temelj razpade. Da to preprečimo, smo ga obdali z debelimi močnimi deskami in vse skupaj zvezali z dvojnimi paličastimi 4 cm močnimi, okroglimi vezmi, ki so bile spojene z vijaki in so čvrsto stiskale stene temelja. Ko smo se tako zagurali, da temelj ne more razpasti, so pričeli delavci počasi izpod njega odkopavati material in so pod izkopani del antičnega temelja takoj položili debele plohe, kateri bi tudi sami lahko nosili tisti del temelja, ki je ležal nad njimi, v primeru, če bi stranske vezi popustile. Ko je bil izpodkopan in podložen ves antični temelj ter je tako rekoč visel v zraku, smo ga s pomočjo ameriških dvigal spravili v vodoravni položaj in še naprej dvigali kvišku (sl. 5).

Pri izkopavanju materiala pod temeljem smo našli tudi več spomenikov, in sicer št. 118 kapitel z listi, št. 159 del antov, št. 142 vogelni kamen, št. 222 vogelni profilirani kamen in št. 223, ki tvorita s številko 136 skupaj kolenčast blok s hipokampi na srednji strani. Tudi večidel reliefa Ifigenije na Tauridi je ležal pod tem temeljem (sl. 6). Vsi kosi so iz pohorskega marmorja.

Z delom pri dviganju in konserviranju antičnega temelja smo pričeli dne 25. avgusta. Dviganje in podlaganje lesenih hlodov je potekalo le počasi in to posebno zaradi tega, ker smo morali vsaj en teden čakati, da se je pozidani betonski zid na eni strani utrdil, preden smo nanj lahko zopet položili novo podlogo za antični temelj in ga ponovno dvignili. Do 20. oktobra smo ga spravili v vodoravni položaj in tako visoko, da leži nad gladino talne vode. Za zdaj ga nosijo prav zgoraj leseni vodoravni tramovi in podloženi debeli plohi, ker betonskih del zaradi velikega deževja in nastopajoče talne vode nismo mogli dokončati. Končno zavarovanje temelja bomo nadaljevali prihodnje leto.

Deževje je že med izkopavanjem zelo kvarno vplivalo na gornjo ploščo temelja. Posebno pozimi bi voda, ki bi se nabrala po raznih razpokah, zmrz-

nila, pa bi led vse skupaj lahko razgnal ali vsaj močno poškodoval površino. Zaradi tega smo zgradili nad temeljem pultasto streho iz desk, ki čuva površino pred dežjem in snegom. Podprli smo jo tudi z lesenimi vodoravnimi hlodi, da nam je ne bi sneg tako hitro zlomil. Tako je temelj zavarovan tudi pred padavinami.

Poleg tega temelja smo izkopali tudi še temelj št. II., ki leži vzhodno od prevega. Ta je bil pri svojem padcu zelo poškodovan, ker ga je že v antiki precej manjkalo. Tudi pod njim je ležalo več marmornatih blokov in spomenikov, n. pr. marmornato podnožje št. 50. Zdi se pa, kakor da se je ta temelj preobrnil za 180° že takrat, ko se je zrušil v globočino. Mogoče, da je bila tukaj vodna sila močnejša, ker pada dno nekdanje rečne struge razmeroma zelo strmo navzdol. Ker nam ta temelj št. II. ne da nobenih važnejših znanstvenih rezultatov in je bil že v antiki poškodovan, da je rekonstrukcija na osnovi preostalih dimenzij nemogoča, zato ga tudi nismo zavarovali. Prihodnje leto bomo izpod njega izkopali pod njim ležeče kose, ki izpolnjujejo inventar te druge grobne edikule.

Poleg temeljev in večjih arhitektonskih kosov, smo našli tudi mnogo skulptur in napisov, ki nam povedo, za kaj gre. Imamo ohranjenih mnogo grobnih reliefov, ki nam predstavljajo dogodke iz grške mitologije. Tako n. pr. vodi Heraklej iz podzemlja Alhesto. Našli smo še reliefe, ki predstavljajo Ifigenijo v Avlidi, Ifigenijo na Tauridi, Dioskure itd. Mnogo reliefov se nanaša na življenje pokojnikov, upodobljeni so kot lovci, ribiči itd. Tudi tri sedeče statue pokojnikov so nam ohranjene, samo so vsem trem odbite glave.

Vsega skupaj so tu tri večje grobnice, v katerih so bili postavljeni omenjeni kipi. Dva kipa sta pripadala edikulam, katerih zidane temelje smo našli. Tretji kip pa je bil nameščen v grobni kapelici, ki je imela obliko baldahina, ki smo ga tudi izkopali. Njegove dimenzije so nam znane in ohranjeno je tudi precej peščenjakovih blokov, ki so mu služili za temelje.

Iz najdenih in deloma ohranjenih napisov zvemo, da so bile omenjene grobnice postavljene članom rodbine Priscianov. C. Priscianus II. vir i. d. Cl. Celeiae. je postavil baldahinu podobno grobnico edikulo svojemu sinu C. Priscianu, ki je bil tudi kakor oče župan mesta Celja. Druga grobnica je bila postavljena ženi C. Prisciana, Iusti, kar nam tudi potrjuje neki napis. Tretjo grobnico si je postavil oče C. Priscianus, čeprav napisa nimamo ohranjenega. Pač pa je eden od kipov gotovo predstavljal njega. Poleg napisnih plošč, kjer so omenjene posamezne osebe, sta imeli obedve večji grobnici vsaka po eno večjo ploščo samo z napisom D(ii) M(anibus).

V pričetku smo bili mišljenja, da je bilo na tem mestu samo rodbinsko pokopališče Priscianov, celjskih županov in njihove rodbine. Šele kasneje, ko smo odkopali še več starejših in mlajših grobnih napisov in sarkofagov, smo lahko zaključili, da je to pokopališče od Klavdijsko-Neronovega časa pa do okrog leta 250 po n. š., ko je silna vremenska katastrofa, sigurno poplava Savinje, mogoče je bil s tem združen tudi potres, porušila vse skupaj v svojo strugo. Kasneje je vse to prekrila Savinja s svojim peskom. Kakor je Vezuv porušil Pompeje, a jih je obenem tudi ohranil poznim rodovom. tako je tudi Savinja rešila to grobišče pred popolnim uničenjem po človeški roki.

Poleg samih napisov imamo še dve nagrobni plošči, ki imata še v reliefu izklesane portrete tistih oseb, ki jih omenjajo napisi. Ena nagrobna plošča brez napisa predstavlja v reliefu celo rodbino: očeta, mater in hčerko (iz

časa Antonina Pija). Spomenik nekega edila iz Celeje ima poleg napisa na vsaki stranski plošči še njegov in ženin relief.

Vse omenjene spomenike smo spravili v barako, ki nam jo je poklonil OLO Celje okolica. Ker pa se je pokazalo, da je samo ta zgradba premajhna za vedno večje število spomenikov, arhitektonskih kosov, peščenjakovih temeljev itd., nam je dal isti OLO Celje okolica na razpolago še neko zgradbo, last ljudske imovine. To zgradbo smo priključili na prejšnjo barako, pa je sedaj večji del spomenikov na suhem pod varno streho. Preden smo dobili drugo zgradbo in ker nas je deževje in celo sneg zelo nadlegoval, smo nekaj manj vrednih spomenikov zložili skupaj in tudi pokrili z zasilno leseno streho. Tako so tudi ti spomeniki varni pred padavinami.

Kakih 20 kosov je pa ostalo v jami, ker jih zaradi talne vode nismo mogli dvigniti iz globine. Ker je pa njih večji del v zemlji, so tudi ti zavarovani.

Kronološko spadajo tri nagrobne kapelice z reliefi, kipi in napisi v dobo cesarja Antonina Pija. V tem se čudovito strinjajo epigrafski podatki s stilom in vsebino skulptur. Vse grobišče pa obsega čas od srede prvega do sredine tretjega stoletja.

Vsega skupaj z ostanki zidov je bilo do konca izkopavanja ugotovljenih 257 številčk. To izkopavanje v Šempetru ob Savinji je najbogatejše, kar se tiče rimskih skulptur v Sloveniji, in njegov pomen sega daleč preko mej naše domovine.

Jos. Klemenc

Dravčarjeva dimnica

Na predlog Zavoda za spomeniško varstvo LRS je predsednik Sveta za prosveto in kulturo VLRS odločil,¹ da se »samotni Dravčbaherjev² dom v Št. Janžu nad Dravčami h. št. 46, ki obsega hišo in gospodarsko poslopje s hlevom, kovačijo in svinjak, lep primer izginulega dimniškega in s svojo razporeditvijo na terenu gručastega tipa samotne kmetije, ki je bil zlasti udomačen na področju Pohorja in je danes eden zadnjih na jugoslovanskem ozemlju, ... zaradi svoje etnografske in kulturnozgodovinske pomembnosti kot predmet proučevanja in nazornega nauka zavaruje kot kulturni spomenik«.

Dravčarjeva kmetija je središče celega planinskega posestva (grunta) in leži v absolutni višini 680 m na travniškem prehodu iz višjih gozdov v nižje in položnejše, deloma tudi terasaste njive na severnem pobočju Pohorja. Gospodarsko ima gozdarsko-živinorejski značaj in je redilo nekdanj 12 do 14 glav goveje živine; žito, razen pšenice, ki ne uspeva, seje le za domačo rabo. Je samotna kmetija, oddaljena do sosedov 10 do 15 minut hoje. Potoček pod njivami jo prometno veže s Cerkvenco in z njo z Vuzenico.

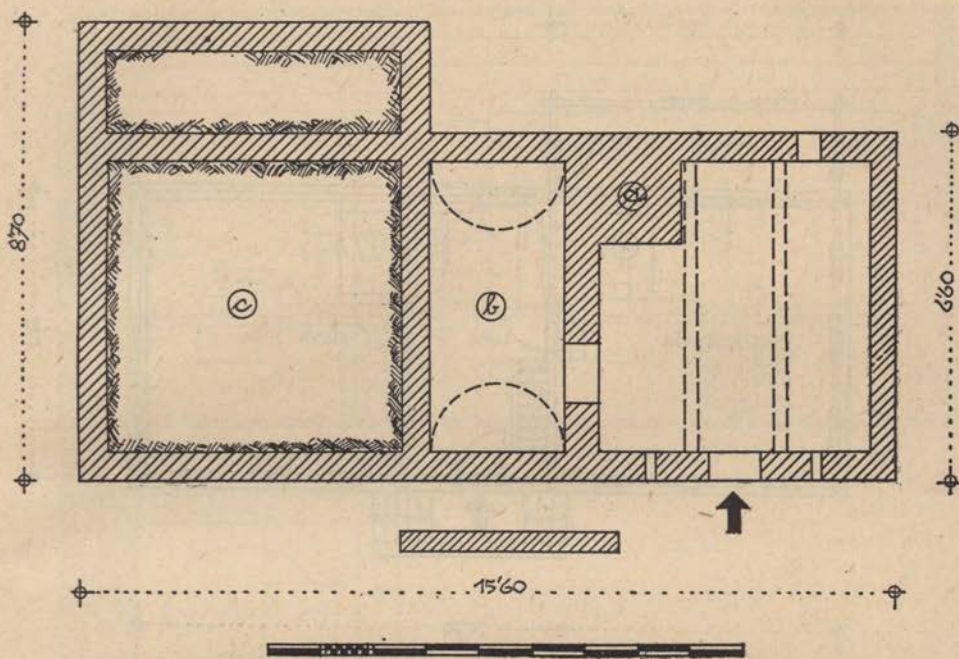
Hiša je stavba, ki varuje z ognjiščem opremljeno človeško bivališče pred vremenskimi in drugimi nepravilnostmi. Na Slovenskem poznamo iz zgo-

¹ Uradni list LRS št. 12 (46) z dne 26. aprila 1952.

² Dravčbaherju je smiselno enak Dravčar, v našem primeru priseljenec iz bližnje vasi Dravče ali pa mlinar ob potoku, ki priteče iz Dravč.

dovine³ hišo s samim ognjiščem, hišo dimnico, hišo s kaminom, hišo s črno kuhinjo in hišo s štedilnikom. Zgodovinsko najstarejšo vrsto hiše s samim ognjiščem najdemo danes le še v sezonskih naseljih pri drvarjih ali plan-

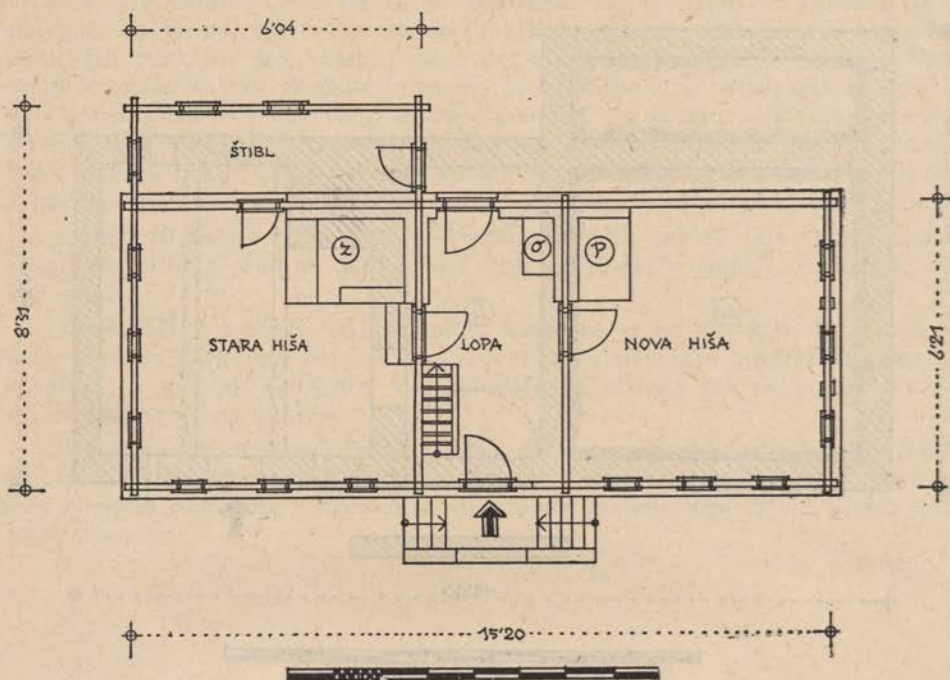
Dravčarjeva dimnica — temelji in kleti. (Risal Požauko)

šarjih; stalna naselja pa je ne poznajo že stoletja. Umaknila se je naprednejši hiši s kaminom, to je hiši z odprtim ognjiščem, ki je smotrno zvezano z dimnikom, kakor ga vidimo danes na Primorskem; drugje na Slovenskem pa dimnici ali hiši z ognjiščem in krušno pečjo, a še brez dimnika. Zgodovinsko gledano je nastanek dimnice s krušno pečjo v njenem sestavu zvezan z uvedbo kruha v prehrani, ki ga doba hiše s samim ognjiščem še v splošnem ni poznala, oziroma ki ga je v območju hiše s kaminom nadomeščala ali ga nadomešča polenta, proja in podobno. Dimnico je končal dimnik, ki je

³ Za nadaljnja izvajanja opozarjam na slovnstvo o hiši v A. Melikovi Sloveniji, Narodopisju Slovencev in B. Grafenauerjevem Ustoličenju koroskih vojvod in državi karentanskih Slovencev (455—6) ter posebej na: Baš Fr., Kobanski hram. Casopis za zgodovino in narodopisje, XXIII (1928). — Bünker J. R., Das Bauernhaus der Gegend von Köflach in Steiermark. Wörter und Sachen. I. Heidelberg 1909. — Geramb V., Der gegenwärtige Stand der Hausforschung in den Ostalpen. Mitt. d. anthrop. Ges. XXXVIII. Wien 1908. — Geramb V., Die Kulturgeschichte der Rauchstuben. Wörter und Sachen. IX. Heidelberg 1924. — Ginhart K., Kärntner Bauweise. Joanneum, Sonderband, Graz 1941. — Murko M., Zur Geschichte des volkstümlichen Bauernhauses bei den Südslaven. Mitt. d. anthrop. Ges. XXXVI. Wien 1906 (in oba referata Fr. Kotnika ter J. Lokarja). — Wutte M., Zur Geschichte der Rauchstuben. Carinthia I. Celovec 1931. — Volk und Heimat (Koren H., Vorstufen des »heimatlichen« Bauens ter Moser O., Zur Geschichte und älteren Verbreitung der Rauchstuben nm Rosental). Graz 1949. — Vzhodna Koroška. Turizem in gostinstvo. II. 1948, 217 ss.

dotedanjo prostorno skupnost ognjišča s krušno pečjo in dnevne sobe, delavnice, spalnice itd. razklal in osamosvojil dnevno sobo od kuhinje v vsaj dva samostojna in ločena prostora v hiši: v dnevno sobo s krušno pečjo

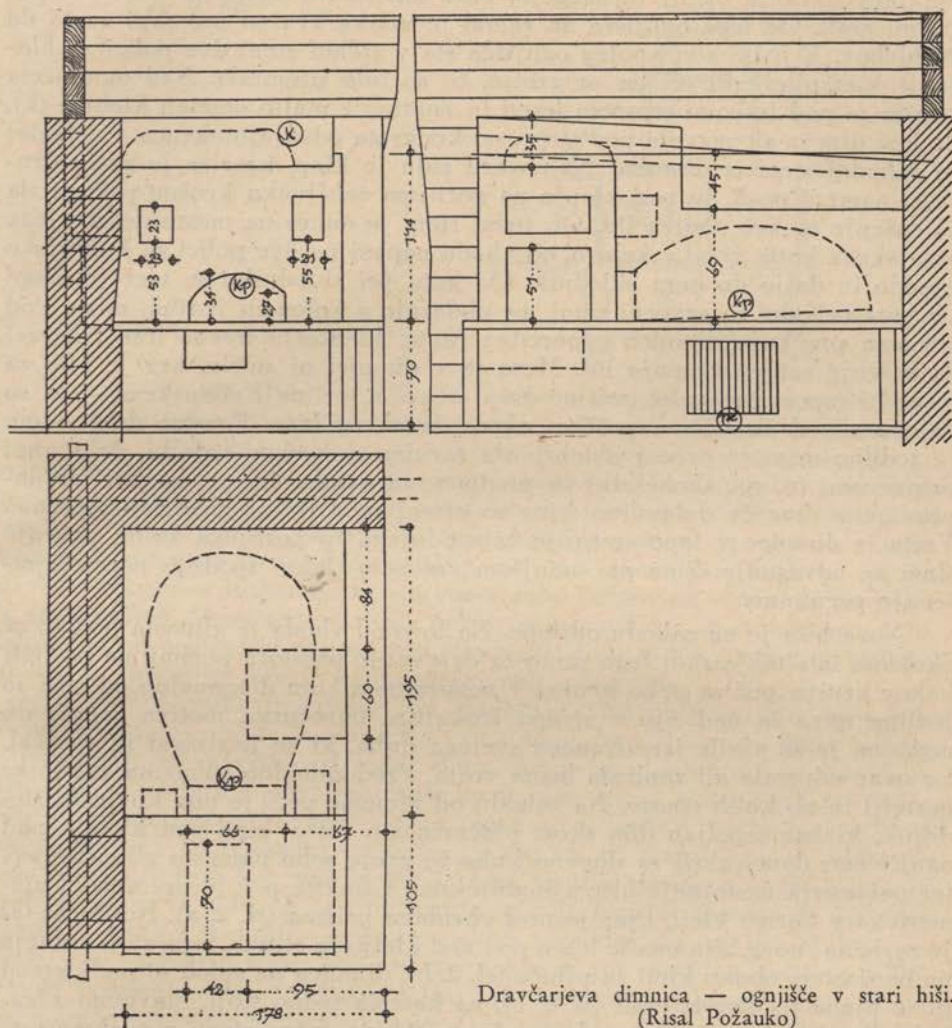
Dravčarjeva dimnica — prizemlje. (Risal Požauko)

v nekdanji dimnici ter v kuhinjo z ognjiščem in dimnikom za ognjišče in krušno peč v prostoru pred njo v lopi, ki je postala sedaj predsoba za obe, medtem ko je bila za časa dimnice predvsem vetrolov za njo. Uničujoč udarec je zadalo v 18. in v začetku 19. stoletja dimnici razsvetljenstvo, ko je fiziokratizem z borbo proti nevarnostim požarov in pospeševanjem higiene uvajal dimnik in z njim črno kuhinjo na vsem Slovenskem, razen v območju hiše s kaminom, ter dimnico omejil na redke primere v pogorjih nad Dravsko dolino. S črno kuhinjo je zvezano poimenovanje kuhinja (sestra nemške Küche in latinske coquina) za nove prostore z ognjiščem, ki je dimnica še ne pozna: tudi v tem različnem imenovanju je utemeljena starost dimnice in razvojna mladost črne kuhinje, ki ima verjetno svoj vir v naših srednjeveških mestih, v še večji meri pa v renesančnem načinu vsakdanjega življenja. Štedilniška hiša je otrok železniške dobe, ki je omejila črno kuhinjo na posamezne primere v hribovjuh daleč od prometa.

Dravčarjeva hiša ima spodaj v zemlji dvoprostorno iz kamnov zidano klet (sl. 2). V prvem vhodnem prostoru z lesenim ravnim stropom pod novo hišo je skuha s povrtnino, v drugem banjasto obokanim pod lopo pa sadjevec in sadje. Na severni strani kleti za pijačo vodi v lopo iz domačih konglomeratov zidano stopnišče.

Lopa je prečna os (sl. 3) hiše, ki ima poleg spodnjega vhoda s stopnišča še vhod od juga z brega; znotraj vodijo iz lope lesene stopnice na podstrešje. V nasprotnem voglu od teh, torej pri vratih z brega, je ognjišče (o), ki služi

tudi kot kurišče za glinasto peč (p) v novi hiši. Nad ognjiščem je klobuk (sl. 4 k), da lovi dim in ga razvaja pod stropom na podstrešje ali skozi oboje vrat na prosto, tako da je prostor pod lesenim stropom v lopi tudi prekajevalnica za meso. Ob stenah so omare in skrinje s kuhinjskimi potrebščinami, od katerih so nekatere tudi razmeščene na vseh stenah. Za zračenje lope služi manjša odprtina v višini zapaha desno pri severnih vratih (sl. 1), »okenca«. Tla pokrivajo podnice iz mehkega lesa.

Iz lope vodijo na vzhod vrata v dimnico ali staro hišo. V kotu dimnice, torej v istem položaju kot ognjišče v lopi (sl. 5), je zid (z). V temeljih zidu sta na severu in vzhodu po ena pečica ali pečka (pe), danes prostor za pe-

rutino, a po izročilu nekdaž tudi za odojke in v polpretekli dobi prostor za peko kruha podpepelnika. Nad vzhodno pečko je na zidu ognjišče z vdolbino. Nad njo se pri kuhi postavi kozica (»trimpus«) ali pa se naložijo okoli vdolbine drva za ogenj in zažgejo, tako da dobiva ogenj iz vdolbine potrebni zrak. Od tega ognjišča na zahod je velika krušna peč (kp) za 15 do 20 hlebov. V južni steni poleg ognjišča sta v zidani steni dve polici za hlajenje kuhanih jedil ali pa za gretje, če so bila premrzla. Nad ognjiščem samim je pod lesenim stropom lesen in znotraj z malto ometan klobuk (k), da lovi dim in ga razvaja pod strop, od koder ga odvajajo okenca v vzhodni in zahodni steni iz dimnice. Na severu zidu je klop, kjer se je grela družina, namreč posli, in nad klopjo na gornjem zaključku krušne peči greda za sušenje mokre obutve itd. Ob južni steni je danes na mestu nekdanjega svinjskega kotla vhod v kamro, od vhoda naprej pa dve polici za kuhinjsko posodo in dalje do kota sklednik. Od kota pri skledniku se vlečejo klopi ob vsej vzhodni in severni steni ter obdajajo s kolenom jedilno mizo. Pod stropom prečkajo dimnico vzporedne rante, ki nosijo lesene lese (»dere«) za sušenje sadja, semenja itd. Meso se v dimnici ni sušilo, ker je bilo za to pod stropom pretoplo, tudi ne drva — kot n. pr. na Kobanskem —, ki so naložena pod širokim napuščem okrog in okrog hiše. Prostor med zidom in jedilno mizo je precej izpolnjen z različnimi domačimi izdelki, delovnimi pripravami (n. pr. skobelnik) in predmeti za otroke (n. pr. kajha) ter napravi vtis domače delavnice, kjer so otroci med delom pod nadzorstvom. Vrata iz dimnice v lopo sestojijo iz spodnjega in gornjega krila; zgornje služi za odvajanje dima pri manjšem zračnem tlaku, spodnje pa za izpuščenje perutnine.

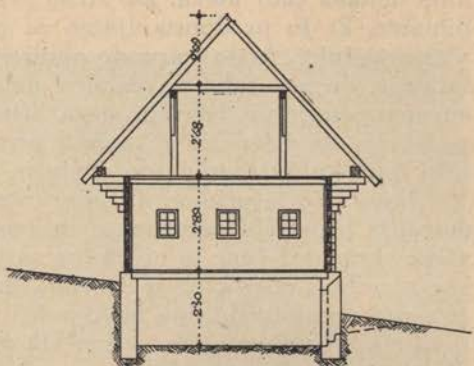
Nova hiša je na zahodu od lope. Na levo od vhoda je glinasta peč, ki ni okokana in služi zaradi tega samo za ogrevanje prostora pozimi, ne pa tudi kakor krušna peč za peko kruha. V nasprotnem kotu diagonalno od peči je jedilna miza in nad njo v stropu štukatura baročnega motiva sonca; do nedavna je še nosila izrezljanega svetega duha, ki se je dvigal in spuščal, ko so se odpirala ali zapirala hišna vrata. Pred zahodno steno sta zakonski postelji in ob kotih omare. Na zahodu od glinaste peči je nov kovinski štedilnik, ki ima izpeljan dim skozi pločevinasto cev v lopo pod klobuk nad ognjiščem; danes služi za dnevno kuho in greje sobo namesto glinaste peči ter ponazarja nastajanje hiše s štedilnikom. Glinasta peč je prvotna in utemeljena v florisu kleti, kjer jo nosi obzidana prizma (sl. 2, a). Nosilnost tal je različna: nova hiša ima le lesen pod nad kletjo za skuho, lopa stoji trdneje na banjastem oboku kleti za pijačo (sl. 2, b), dimnica pa sploh ni podkletena in so njena tla kar iz prsti (sl. 2, c), na katerih trdno stoji. Stavbeno združuje dimnico, lopo in zakonsko spalnico zidana južna stena z enakomerno višino krušne peči v dimnici in glinaste peči v zakonski spalnici na obeh straneh gornjega vhoda v lopo, od koder se v lopi nadaljuje v isti višini do vhodov v staro in novo hišo (sl. 3, ob 2, o, p). Tako ponovno dokazuje istočasni nastanek hiše v celoti.

Štibelj na jugu od dimnice pod razširjenim napuščem je bil v polpretekli dobi spalnica za dekle in je danes shramba.

Podstrešje (sl. 6) se deli v tri dele. Nad lopo je dohod in vhod v podstrešje nad staro in nad novo hišo. Nad staro hišo je žitnica s skrinjami (košti) za žito ter obenem tudi grede za perutnino; nad novo hišo pa je shramba za gospodinjske potrebščine in sušilnica.

V svoji današnji ohranjeni obliki, ki je zavarovana kot kulturni spomenik predstavlja Dravčarjeva hiša zgodovinsko dokumentarno gradivo v dimnici, lopi in zakonski spalnici, deloma pa tudi v kleti in v pritiklinah.

Dravčarjeva dimnica — presek. (Risal Požauko)

V splošnem razvoju naše hiše je Dravčarjeva dimnica primer, ki ponazarja podeželsko hišo⁴ pred črno kuhinjo v zadnji dobi dimnice. Datirana ni. Prvotna in enotno nastala je v kleti in oklepu, današnje ostrešje pa bo mlajše iz srede 19. stoletja. Banjasti obok v kleti za pijačo, pravokotnost in meščanska nedimniška velikost stanovanjskih prostorov, prehodna lopa kot os med »staro« in »novo« hišo, kopano posneti robovi na glavah prečnikov, smotrna razporeditev oken na treh stenah — medtem ko na južni manjkajo — in pomanjkanje vsake rabe železja in svedra bi govorili, da so postavili Dravčarjevo hišo nekmetski stavbarji v času proti 1750. Naknadno po postavitvi današnjega strešnega stola je bil postavljen štibelj, prostor za dekle na gornji kapni strani poleg dimnice.

Pri enotni, enkratni postavitvi današnje Dravčarjeve hiše omogoča imenovanje »stara hiša« (= dimnica vzhodno od lope) in »nova hiša« (= zakonska spalnica zahodno od lope) sklep, da je pred postavitvijo današnje hiše stala na istem mestu hiša brez nove hiše, ki je obsegala samo staro hišo. Kajti razlikovanje med »staro« in »novo« hišo v hišni stavbi je v Podravju vsaj meni doslej neznano. V navadi so izrazi kakor velika in mala hiša, hiša in hišca, hiša in boljša hiša ali tudi dimanca in hiša. Poimenovanja stara in nova hiša utemeljuje zaradi tega domnevo, da je pred današnjo stavbo obstajala samo enocelična dimnica, ki jo je ohranilo izročilo v imenovanju stare hiše. Navadno nekdanjo enolično dimnico v Podravju dokazuje tudi uradno nemško ime za kmetsko hišo Stuben, ki ga najdemo v zapiskih n. pr. marenberške gosposčine do okoli 1700. Način gradnje zida s kuriščem v stari hiši pa bi opravičeval podmeno, da je zid s kuriščem v sedanji stari hiši nadaljevanje in ostanek zida hiše, ki je na tem mestu stala pred sedanjo.

Stara hiša opravlja z ognjiščem, krušno pečjo, policami za ogrevanje ali hlajenje ter za posodo in s sklednikom vse naloge kuhinje; z jedilno

⁴ Objavljene načrte sta z vsem spomeniškim razumevanjem posnela tt. stavb. J. Požavko in arch. ing. A. Lovše v Mariboru; obema, posebej še tov. stavb. J. Požavku, ki je načrte pri vsej svoji veliki zaposlenosti rade volje narisal, lepa hvala! Građiva, ki ga je zbrala o Dravčarjevi hiši ekipa Zgodovinskega društva v Mariboru 1949, mi društvo ni moglo dati v objavo, ker se nahaja v Državnem arhivu v Mariboru.

mizo, klopami ob stenah, gredami za sušenje obutve ali obleke ter otroškimi predmeti naloge dnevne sobe; s skobelnikom in raznimi domačimi izdelki naloge delavnice; z rantami za lese pod stropom sušilnice in s pečicami za perutnino deloma tudi hleva. Da strne v svojem prostoru vse naloge enocelične dimnice, ki jo predpostavljamo za prednico današnje hiše, pogreša samo vlogo spalnice, ki jo je pa do okoli 1930 tudi vršila. V združitvi vseh nalog kuhinje, dnevne sobe z jedilnico, delavnice in deloma sušilnice ter hleva v enem prostoru predstavlja stara hiša kulturno stanovanjsko raven našega podeželja do časa, ko je začela prevladovati v območju izven kaminaste hiše črna kuhinja, to je do srede in druge polovice 18. stoletja.

Nova hiša je primer, ki kaže uresničenje naprednega renesančnega pojmovanja o potrebi samostojne zakonske spalnice. Na mesto nekdanje spalniške skupnosti žene in otrok ter moških se je rodila skupnost obeh zakoncev z malimi otroki, ki je stavbno izražena v novi hiši poleg lope, kjer se je z njo osredotočilo tudi novo pohištvo. Dimnica, ki je do tedaj združevala rodbino in družino — razen moških poslov, ki so spali v hlevih —, je ostala zveza med rodbino in družino predvsem pri jedi in domačih obrtnih delih (štera, preja itd.) pozimi; spalnica pa za odraščajoče otroke in prevžitkarje, v kolikor se niso preselili v koče ali v kamre, kakor so se v štibelj preselile pri Dravčarju dekle. Kmet, ki je bil v skupnosti življenja v dimnici hišni oče, je postal z novo hišo oče svoje rodbine, za družino, to je za stare in za posle, pa gospodar. Poleg izključne smotrnosti opreme v dimnici, ki je zadostila samo svojim nalogam, kot n. pr. klop ob steni, maloštevilne tesarске postelje za nočno ležišče ali sajasta krušna peč, se je začelo v novi hiši kultiviranje opreme, ko je namesto domačega izdelka v dimnici za novo hišo izdelal n. pr. postelj mizar od stroke ali postavil namesto zidarske krušne peči v dimnici pečar v novi hiši peč za ogrevanje iz polkrogelnih barvanih pečnic. Za to je pripravila nova hiša z lesenim tlom, belim pleskanim ometom in potrebno svetlobo iz zadostnih oken tudi ustrezno okolje in okvir, ki ga sirove lesene in okajene stene, preslaba osvetljava zaradi premajhnih oken, dima in sopare ter zbitih prstenih tal v dimnici niso zmogle. Vzporedna ohranitev stare in nove hiše pri Dravčarju tako dokumentarno ponazarja dve kulturi v zgodovini naše kmetske hiše: starejšo kulturo dimnice s pretežno smotrnostjo in poudarjeno samopreskrbo v gradnji, opremi ter življenju in mlajšo črno kuhinjo, ki uveljavlja življenjske poglede iz mesta na podeželje, ali določneje, ko se uveljavijo na podeželju stavbni pogledi, ki so sodobni in naprednejši od izročila domačega obrtnika, ko ga v gradnji kmetskega doma nadomesti organizirani, prav gotovo cehovski obrtnik, da z novo stavbo vpelje njenega posestnika v kulturno in življenjsko okolje mesta. Gospodarsko je omogočil nakazani razvoj dimnice v črno kuhinjo merkantilizem, ko je v prvi polovici 18. stoletja zgradil ob Dravi koroško cesto Celovec—Maribor in razvil na Dravi splavarstvo, ki je imelo eno svojih središč vprav v bližnji Vuzenici, nato pa razsvetljuješke agrarne reforme v drugi polovici 18. stoletja, torej razvoj, ki je gospodarsko dvignil severno Pohorje vprav v času nastanka Dravčarjeve hiše.

Črna kuhinja je pri Dravčarju samo nakazana z novo hišo in lopo. Bistvo črne kuhinje je poleg uvedbe dimnika⁵ v ločitvi stanovanjskih pro-

⁵ Pohorska hiša, dimnica iz okolice Vuzenice (Melik A., Slovenija I/2, Ljubljana 1936, podoba 18), je hiša s črno kuhinjo, kar dokazuje dimnik, ki ga dimnica vprav zaradi svojega bistva ne more imeti.

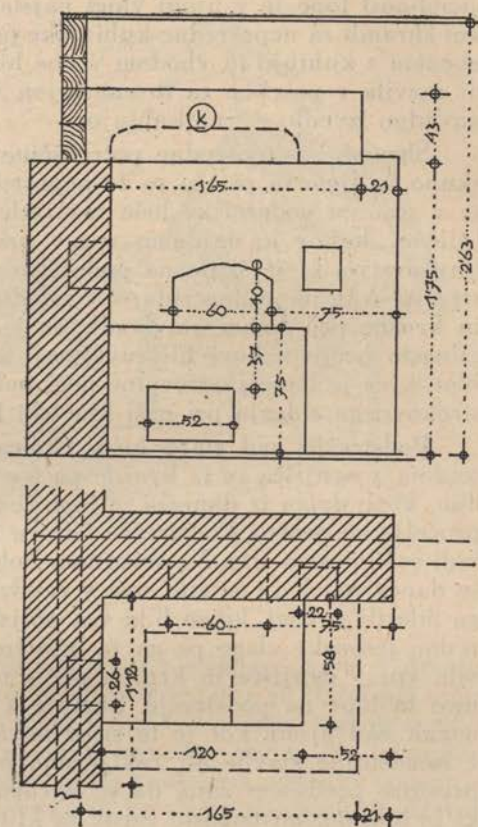
Matija Jama: Vrbe (olja, platno) — Po celi površini slike so razpredene razpoke, med katerimi se dvigajo barvne ploskve in se ločujejo od podlage. Grebeni pastoznih prog so še posebej povprek razpokani. (Foto MG)

storov od kuhinjskih, od koder se stanovanje samo kuri in tako ogreva. Navadno se je to doseglo s preložitvijo ognjišča izpred krušne peči v dimnici pred steno ob krušni peči v lopo. S tem se je pričela kuriti krušna peč iz

Dravčarjeva dimnica — ognjišče v lopi. (Risal Požauko)

lope ter je bil iz dimnice odstranjen dim, da je mogla postati brezdimna dnevna soba ali »hiša«. Da je dimnik bolje vlekel, je bilo treba oddeliti lopo z ognjiščem po novi steni od ostale lope, nakar sta nastala dva prostora: samostojna nova kuhinja z ognjiščem in samostojna manjša lopa kot vhod v celotno hišo in nadalje tudi kot vhod v kuhinjo, dnevno sobo in malo hišo. Ta precej splošni vzhodno-alpski razvoj od dimnice do črne kuhinje pa pri Dravčarju ni bil izveden, ampak samo nakazan ter je Dravčarjeva hiša vprav zaradi tega še posebno pomembna. Ognjišče v lopi ni bilo povezano s krušno pečjo v dimnici, temveč z ogrevalno pečjo v novi hiši in tako je mogla dimnica ostati kot stara hiša; kajti pri tem ognjišče v lopi ni dobilo dimnika, temveč klobuk in se brez dimnika ni moglo ločiti kot kuhinja od ostale lope, ker bi v tem primeru zaradi dima postalo neuporabno. Ognjišče v lopi in ognjišče na zidu v dimnici sta si v posameznih letnih časih delila vlogo kuhinje in zaradi tega ni postalo vprašanje dimnice tako pereče kakor drugod, kjer je bilo na razpolago samo ognjišče v dimnici; prav zato ste se mogli do danes samostojno obdržati dimnica in lopa z ognjiščem. Temu

etnografsko in sploh kulturnozgodovinsko srečnemu naključju se moramo zahvaliti, da je ostala ohranjena stara Dravčarjeva hiša istočasno z ognjiščem in klobukom v lopi, da nam tako danes nazorno razkriva prvi korak k ukinitvi dimnice in k nastanku črne kuhinje. Nadaljnja zgodovinska pomembnost lope je v njeni vlogi najstarejšega prostora za skrinje in omare kot shramb za neposredne kuhinjske potrebščine. S tem je Dravčarjeva lopa obenem s kuhinjo in vhodom v obe hiši tudi shramba za živila, ko se ta še ni razvila v poseben za to namenjen samostojen prostor, kar se je pri nas navadno izvedlo s črno kuhinjo.

Shrambe za posredne potrebščine kuhe so kleti in podstrešje. Kleti s skuho, sadjem in pijačo so že neposredni predhodniki današnje kleti in so se v sestavu podeželske hiše razvijale z rastjo enocelične dimniške v večcelično, kakor jo najdemo vprav pri Dravčarju. Razvilo jih je baročno stavbarstvo, ki je širilo na podeželju poleg od tedaj prevladujočega tesarstva novo in napredno zidarstvo. Medtem ko je n. pr. v dimnici postavil zid in krušno peč domač stavbenik, se je v novi obokani kleti in z ogrevalno glinasto pečjo v novi hiši uveljavil strokovni obrtniški zidar, tako da je klet, kjer je temelj ogrevalne peči tudi glasnik prvih prijemov obrtniškega strokovnega zidarja pri naši kmetijski hiši.

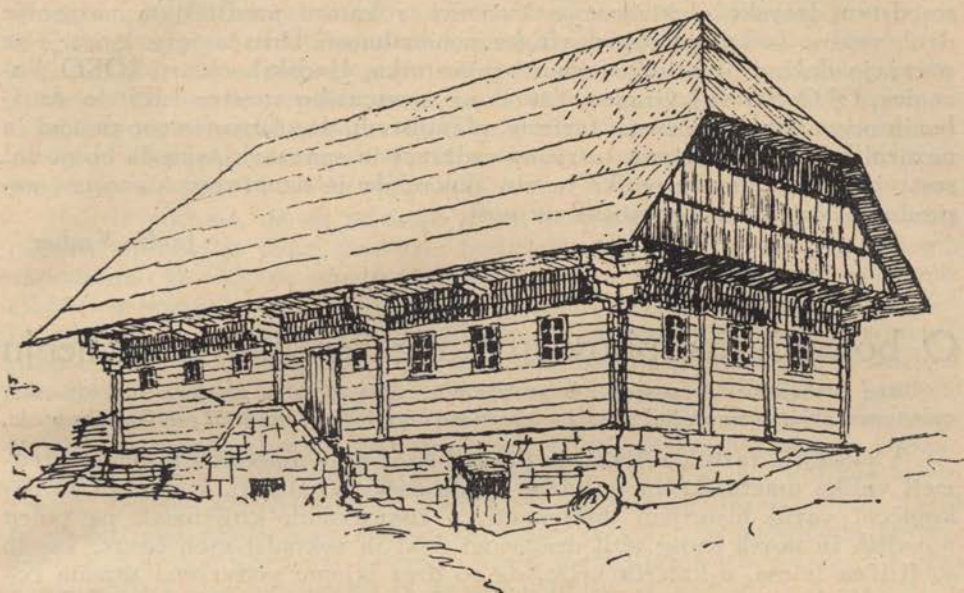
Podstrešje nad staro hišo, žitnica, hrani skrinje za žito. Ogrevana toplota z ognjišča in iz krušne peči v dimnici skozi lesen strop, deloma pa dim, ki se dviga iz dimnice in lope čez vzhodno podstrešje in močno odprto pročelje na prosto. Podstrešna žitnica ni tako samo shramba za žito, temveč tudi sušilnica za žito. Na severnem Pohorju smo na ozemlju, kjer je kozolec še danes redek in se žito suši v ostrvah. Še v drugi polovici 19. stoletja so ga mlatili pozimi, ko so bila vsa poljska in travniška dela končana. Zaradi redne jesenske vlage pa ga je bilo treba po mlačvi še sušiti, kar sta opravila vprav ognjišče in krušna peč s toploto in dimom, ki se dviga iz dimnice in lope na podstrešje. Skrinje z žitom slonijo prav na tleh in ne na nogah nad njimi, kot je to sicer navadno v naših kaštah, ki so se razvile v samostojne stavbe ali zaključene in od kuhinjske toplote v hiši ločene prostore predvsem zato, da se zavaruje žito pred dimom in pred toploto, ki je bila pozimi pogosto vzrok za klitje žita, ter v zvezi s toploto tudi pred golaznijo. Tako je tudi podstrešje z žitnico nad dimnico zgodovinska podoba dimniške žitne sušilnice, ki razlaga potrebo po nastanku samostojnih žitniških stavb, oziroma smotrnejših žitnic v sestavu hiše s črno kuhinjo ali štedilnikom.

Podstrešje nad novo hišo je ločeno s steno iz desk od ostalega, z dimom navadno izpolnjenega podstrešja ter je shramba za predmete, ki niso več v rabi, in jesenska sušilnica semenja. Ker je njegovo pročelje obrnjeno proti zahodu (sl. 1), od koder prihaja največ dežja in vetra, je, obratno od vzhodnega pročelja, njegova stena pod šopom zadelana z deskami.

Kamra za dekle pod podaljšanim napuščem je nastala pozneje od ostale hiše in kaže na potrebo po razširjenju stavbe, ko je s posplošenjem postelje v baroku namesto klopi za nočno spanje postala stara hiša premajhna; zahodno podstrešje pa je bilo zaradi mraza za spalnico uporabno samo poleti. Podobno se je izločila iz dimnice svinjska kuhinja in se razvila v samostojno zidano poslopje. Verjetno zelo zgodaj in pred tem se je stavbno osamosvojila tudi domača delavnica, ki je za obrtna dela nastala na jugovzhodu nad hišo. Od prometa in organizirane obrti oddaljeni pohorski kmet

v preteklosti namreč ni bil samo kmet, temveč hkrati tudi obrtnik, zlasti kovač, mizar, kolar, ki je opravljal večino za posestvo potrebnih obrtnih del. Po gozdarskem značaju posestva je vsak pohorski kmet zrastel v tesarja.

Dravčarjeva dimnica — pogled (Risal Požauko)

Za naslednika oziroma dediča določeni sin je že v mladosti odšel v dolino, da se je izučil v obrti, ki je ni znal oče; očetovo obrt pa se je izučil pri njem doma. Tako je znal nekdanji pohorski kmet redno troje obrti: tesarsko, tisto, ki se je je naučil doma, in tisto, ki se je je naučil v dolini. Na to močno avtarktično življenje na nekdanjem pohorskem kmetskem posestvu spominja samostojna stavba za kovačnico, v mlinarstvu pa stope za proso in ječmen pod napuščem na severni zunanji steni dimnice (sl. 1, prečni ročaj na zunanji steni stare hiše), medtem ko nedanjega mlina ob potoku pod posestvom ni več. Samostojna kovačnica je tako ogledalo nekdanje dimniške precej avtarktične pohorske kmetije.

V podrobno ponazorilo razvoja od dimniške hiše do hiše s črno kuhinjo je ohranjena pri Dravčarju vrsta domačega orodja in domačih priprav (kozice, pomešnik, kajha za otroke itd.), ki ga bo vzel v razvid muzej v Mariboru ali muzej v Ravnah.

Gospodarsko poslopje leži nad hišo in je orientirano s slemenom v smeri zahod-vzhod, tako da ga varujejo — enako kot hišo — lesena, z deskami izdelana pročelja pred najpogostejšimi vetrovi. Pritlični hlevi so bili nekoč spalnice za hlapce. V prvem nadstropju, ki ima pred vetrovi in zlasti pred snegom z deskami zavarovan hodnik, je krma in pod za mlačev s cepmi. Novi vitelj za mlačev na konjski pogon je prostorno razširil gospodarsko poslopje na vzhod in kaže v polpreteklo dobo, ko je bila modernizacija kmetskega obrata zvezana z razširjanjem prostorov, dokler ni tega zaustavila elektrika, ki Dravčarja še ni zajela. Tako je gospodarsko poslopje zgodovinsko na razvojni stopnji svoje največje razsežnosti.

Spomeniško zavarovanje Dravčarjeve kmetije hrani v njenih sestavinah nazorne podobe o naši vzhodnokoroški podeželski hišni kulturi v njenem razvoju od davnin dimniške hiše do naše današnjosti pred elektrifikacijo. Še posebno je poudarjena ta nazornost Dravčarjeve kmetije v pokrajinskem sosedstvu dravske elektrarne v Vuzenici, s katero predstajata nasprotje dveh vekov. Iz kulturnozgodovinske pomembnosti Dravčarjeve kmetije se porajajo dolžnosti in odgovornosti posestnika, ljudskih oblasti (OKO Vuzenica, OLO Slovenj Gradec, Zavod za spomeniško varstvo LRS) in družbenih organizacij (prosveta, turizem, planinstvo), da se znanstveno poučni in nazorni kulturni spomenik ustrezno vzdržuje in spoznava, tako da bo postal sestavina naše ljudske omike in nov dokaz, da je današnjost s svojimi naprednimi stremljenji razvojna nujnost.

Janko Vrabec

O boleznih rokopisov in knjig ter njih zdravljenju

Ker je literatura o zavarovanju papirja zelo redka in še ta za nas v največji meri nedostopna, objavljamo prednje poročilo, čeprav je knjiga izšla že leta 1932. — Opomba uredn.

V muzejih, raznih zbirkah in drugod so zbrane umetnine in drugi predmeti velike umetniške in kulturno-zgodovinske vrednosti, v arhivih so nakopičeni važni historični dokumenti, v znanstvenih knjižnicah pa poleg novejših in novih knjig tudi dragoceni tiski in rokopisi vseh časov. Vse to so fizična telesa, o katerih velja, da so brez izjeme podvržena raznim boleznim, in če v primeru, ko je takšen predmet napaden po tej ali oni bolezni, ne poseže vmes večša roka, je nujno, da bo predmet prej ali slej propadel. To je tako kakor z obolelim živim organizmom, bodisi rastlinskim bodisi živalskim.

Da so problemi higiene tiskov in rokopisov ter njih restavriranja vsak dan bolj pereči, to bo moral — rad ali nerad — priznati vsakdo, ki ima vpogled v stanje knjižnih in rokopisnih zbirk po naših znanstvenih bibliotekah. Koliko skrbi povzročajo vestnemu bibliotekarju ugotovitve, da magacinirane dragocenosti razpadajo, da so jih napadli razni zajedalci, da na rokopisih izginjajo stare pisave, da se pergament ali papir barva z raznimi madeži, da prhni redka knjiga, ki je bila po sreči rešena iz ruševin ali gorečega poslopja. Kaj naj stori, da bo ohranil prihodnjim rodovom, kar mu je sodobna družba zaupala v varstvo? Kako naj pred svojo vestjo in pred zgodovino opraviči očitek, da je bil brezvesten, malomaren, nevešč in da mu je manjkal čut odgovornosti? In kdo naj popravi škodo, ki jo je povzročil bibliotekar z nevednostjo ali opustitvijo dolžnosti, da okvare prepreči?

Samo nevednež bi utegnil ta dejstva omalovaževati ali jih celó zanikati, češ, odkar je tisk ali rokopis v biblioteki, se zanj ni treba več bati. Večkrat je v resnici žal narobe. Prej zdrava knjiga pride v inficirano okolje pa se sama okuži. Dolgo iskano in težko pridobljeno knjigo uvrstimo med zdrave knjige in jih z njo okužimo, ker nismo opazili, da je bila pridobitev bolna. Dragocen, zdrav rokopis je predmet vsestranskega zanimanja in gre iz roke v roko, krasno knjigo, ki je prej morda sto let varno ležala med sebi enakimi, razkazujemo dan na dan raznim obiskovalcem, toda rokopis in knjiga izgubljata bolj in bolj prvotni videz, najsi še tako pazljivo ravnamo z njimi.

Mar se ne vprašujemo vsak dan znova, kakšna usoda čaka v bližnji bodočnosti naše časnike, tiskane na časopisnem papirju, najslabšem med vsemi vrstami papirja?

Da, pred temi dejstvi ne kaže vtikati glave v pesek in se tolažiti z modrostjo: saj tudi drugod ni kdove kako drugače. Kdor tako misli, je v zmoti. In kakor velja v zdravilstvu, da mazač bolj bolniku škoduje, kakor mu koristi, tako utegne nevednost in diletantizem pri reševanju problemov biblioteške higijene ter restavriranja in konzerviranja poškodovanih tiskov in rokopisov upropastiti nenadomestljive dragocenosti. Žalostnih zgledov, ki jih nudi v tem pogledu zgodovina domačega in tujega bibliotekarstva, je na pretek in zato jih ni treba naštevati.

Glede potrebe, da se rešujejo n. pr. poškodovane freske, vsakovrstne podobe, plastike in drugi muzejski predmeti, smo si na jasnem. Na mnogih akademijah za likovno umetnost je restavracija učni predmet in bodoči mojstri se seznanjajo z ohranjanjem in obnavljanjem umetniških stvaritev in izdelkov umetne obrti. Da se tudi pri nas zavedamo eksistence podobnih problemov na področju bibliotekarstva, dokazujejo ne samo sklepi, storjeni na bibliotekarskih konferencah in kongresih, marveč tudi izpitni predpisi za nameščence znanstvenih in ljudskih knjižnic, saj določajo, da mora knjižničar vsaj v glavnih obrisih poznati problematiko biblioteške higijene in restavriranja tiskov in rokopisov. Na tem področju pa, kolikor mi je znano, nimamo nobene domače literature,¹ pa tudi laboratorijev² ni, da bi se mogli tako predavatelji kakor kandidati seznaniti s praktičnim restavratorskim delom. Ker bomo morali čimprej razmišljati o teh vprašanjih, bom v naslednjem poročal o skrbi za knjigo v Italiji.

Italija je klasična dežela restavracije. To ne velja le za likovne spomenike, marveč tudi za arhivalije, tiske in rokopise. Za Italijo se vrstijo Anglija, Francija, Nemčija, Amerika itd. Pripominjam pa, da mi ni bila dana prilika spoznati italijanske laboratorije in institute, ki se ukvarjajo s temi problemi, marveč povzemam podatke le iz literature,³ ki mi je o tem predmetu na razpolago. Dolgoletne izkušnje, ki so si jih pridobili tam in ki o njih poročajo v strokovnih glasilih in knjigah, bodo vsekakor koristile nam, ko bomo začeli resno reševati ta neodložljiva vprašanja.

Zgodovina restavracije na biblioteškem področju sega v Italiji še v srednji vek. Na starih pergamentnih kodeksih je tuptatam opaziti sledove vložkov, ojačene zgibe in obreze. Zaradi primitivne tehnike so ti restavratorski posegi večkrat škodovali knjigi: debela plast lepila in robovi vstavljenih krp so često prekrili pisavo in jo napravili nečitljivo. V dobi humanizma sta dala povečano zanimanje za stare tekste in vzcvetelo knjigo-trštvo nove pobude restavratorski spretnosti. Stari rokopisi, ki so šli skozi roke humanističnih učenjakov, kažejo sledove smiselnega in celó umetniškega restavriranja platnic in pismenega materiala, zlasti dragocenih miniaturn. Toda vse do razmaha prirodoslovnih ved, do 18. stoletja, je bila

¹ Edina jugoslovanska publikacija, ki se bavi s temi vprašanji v zvezi z arhivistiko, je litografirana knjiga: dr. Josip Buturac, Arhivska čitanka. Izd. Državni arhiv v Zagrebu. 1951.

² Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani ima domačo knjigovoznico, kjer so bila v zadnjih letih izvršena nekatera uspela restavratorska dela.

³ Alfonso Gallo, *Le Malattie del libro*, le cure ed i restauri, Milano 1935. — Mario Morgana, *Restauro dei libri antichi*, Milano 1932.

restavratorska tehnika empirična, se pravi — restavratorji niso poznali pravega učinka sredstev, ki so jih uporabljali. Uporaba raznih skrivnih receptov za odpravljanje madežev na pergamentu ali papirju, za oživiljanje obledele pisave — s takšnimi posli so se ukvarjali knjigovezi in slikarji miniatur — so navadno knjigi bolj škodovali kakor koristili.

Eden pionirjev, ki je začel uporabljati izsledke kemije za restavriranje knjig, namreč reagent za odstranitev madežev, je bil Francoz Jean Chaptal (1756—1801), kemik in minister pod Napoleonom I. Svoje metode je predložil 1787 v odobritev pariški Akademiji znanosti. Te so se kmalu izkazale kot neuporabne in zato jih je skušal izpopolniti Florentinec Fabroni, kustos muzeja in knjižnice, a ne z mnogo večjim uspehom. Zanimivi so njegovi poskusi, kako zatreti knjižne zajedalce — knjigam je hotel dati nekakšen oklep, da ga ne bi predrle škodljive žuželke, tako da je vlepljal v platnice štanjol — ali pa skrb za poškodovane miniature. Toda vsi ti posegi so tako spreminjali prvotno podobo knjige, da so jih začeli odklanjati. Še danes pa se s pridom uporablja njegov način krpanja pergamenta in papirja. Da ne bom našteval vseh nadaljnjih korakov v razvoju restavratorstva knjige, omenim le, da so nekateri pomembni dogodki v zgodovini italijanskega bibliotekstva pospešili iskanje novih metod. Tako so n. pr. najdbe papirov v Herculaneumu, ko so se restavratorji trudili, da bi razvili zoglenele in sprižete zvitke, požar v torinski univerzitetni biblioteki, potres v Messini, vdor termitov v sicilske in sardinske knjižnice ter vojni dogodki, ki jih je spremljal napredek kemije, fizike in biologije, utrli pot znanstvenemu reševanju vprašanj bibliotekške higijene in restavriranju knjig. Velike naloge so slednjič prisilile državo in zasebnike, da so jeli ustanavljati pri bibliotekah in arhivih posebne restavratorske laboratorije (n. pr. v državnem arhivu v Napoliju, v Vatikani, Ambroziani, v Torinu, v arhivih v Rimu in Pisi itd.). Toda vsi ti laboratoriji so delovali ločeno in so le redko izmenjavali skušnje, ki so si jih pridobili. Nastala je torej potreba po tesnejšem medsebojnem sodelovanju, zlasti pa je bilo treba kritično pretresti vse dotlej znane metode, saj je začela država vedno bolj posegati v restavratorske probleme. Leta 1928 so predpisali obvezne norme za restavriranje rokopisov in tiskov, da bi vsaj na področju državnih knjižnic in arhivov napravili konec diletantizmu.

Te norme⁴ obravnavajo v 16 členih pravzaprav le dva problema iz področja restavriranja tiskov in rokopisov. Gre za določila o vezavi oziroma prevezavi pergamentnih in papirnih kodeksov, inkunabul, paleotipov in drugih dragocenih tiskov ter za razkuževanje posameznih knjig. Ne govorijo pa nič o papirusih, o poživiljanju pisave, odstranjevanju madežev, o pranju, krpanju in jačanju pergamenta in papirja, o desinfekciji in desinsekciji celih knjižnic in podobnem. Marsikatero teh določil bi kazalo uporabiti tudi pri nas, kakor tudi tiste norme, ki predpisujejo varnostne mere⁵ glede na razsvetlavo in ogrevanje za zgradbe narodnih spomenikov, muzejev, galerij, bibliotek, arhivov ali za prostore, kjer so nameščene razne zbirke. Ti predpisi določajo v 82 členih, kakšna bodi centralna kurjava,

⁴ Norme per il restauro e la legatura dei codici e delle antiche edizioni; o. c. stran 187—193.

⁵ Misure di sicurezza da osservarsi nell'impianto e nell'esercizio dell'illuminazione e del riscaldamento dei monumenti nazionali, musei, gallerie, biblioteche, archivi e locali di collezioni di proprietà od alla dipendenza dello Stato; o. c. str. 194—205.

električni motorji, akumulatorji in transformatorji, dvigala in druge transportne naprave, električni vodi, stikala, razsvetljava s svetilnim plinom in acetilenom in kako bodi urejeno nočno nadzorstvo.

Omenili smo, da italijanske norme o higieni in restavriranju tiskov in rokopisov še dolgo ne vsebujejo vsega, kar zadeva celotno problematiko tega področja. To si razlagam tako, da se pač mnogi posegi še niso dali spraviti v predpise, ker je treba še preskušati razne metode in najti tiste, ki se bodo najbolj obnesle in jih bosta potrdili tako praksa kakor teorija. Da bi to dosegli, so v Italiji ustanovili 1929. leta poseben državni zavod, ki ima nalogo, ukvarjati se izključno s temi problemi ter posredovati pridobljene izkušnje. Ta Institut za patologijo knjige je torej ne le prvi te vrste v Italiji, marveč tudi na svetu, in tej svojevrstni kliniki za knjige načeluje njen ustanovitelj Alfonso Gallo, »prvi knjižni zdravnik«.

Naj v naslednjem nekoliko opišem ta zavod po podatkih, ki jih imam iz časa njega otvoritve (1938) in prvih let po njej. Po spoznanju, da tako važnih in zapletenih nalog, ki se nanašajo na reševanje poškodovanih biblioteških dragotin, ne more rešiti še tako vsestransko razgledan bibliotekar, in da je raziskovalno delo v številnih laboratorijih neekonomsko, saj je treba neprestano klicati na pomoč strokovnjake z raznih področij, so se odločili, organizirati delo tako, da bo stalen krog znanstvenikov in tehnikov pod enotnim vodstvom izvrševal znanstvene preiskave in praktično preizkušal dobljene izsledke, se pravi: po kritični in eksperimentalni poti ugotavljal razne bolezenske pojave na knjižnem materialu, hkrati pa iskal učinkovita sredstva zoper nje. Sprva je bil inštitut nameščen v zasilnih prostorih samostana Grottaferrata, pozneje pa mu je rimska univerza odstopila tri poslopja — nekdanji botanični in biološki inštitut — s pripadajočim vrtom. Začelo se je intenzivno delo smotrne opreme laboratorijev in drugih oddelkov, medtem pa se je razvijalo strokovno delo dalje v označenih smereh.

Ob otvoritvi, dne 4. junija 1938, je bil Inštitut za patologijo knjige v Rimu urejen takole:

V prvo zgradbo so namestili upravo inštituta, knjižnico, fototeko, muzej, laboratorij za grafiko ter zbirko biblioteške opreme. Knjižnica zbira, kolikor le more, vso strokovno literaturo, ki zadeva inštitutove naloge. V fototeki hranijo fotografske negative, kopije, povečave in diapozitive; vse to služi dokumentaciji, muzejskim namenom in kot gradivo za študij in popularizacijo. Razen gradiva, ki ga pošiljajo semkaj domači laboratoriji, so zbrani tukaj posnetki najdragocenejših rokopisov in tiskov iz vseh italijanskih bibliotek, pa še fotografije zunanjsčine in notranjosti vseh pomembnih domačih in svetovnih knjižnic. Svojevrstna zanimivost je muzej, rekli bi: nekakšen anatomski muzej. Tu so v mnogih vitrinah stalno razstavljeni zgledi vseh možnih knjižnih in rokopisnih bolezni in poškodb ter njih povzročitelji, a prikazan je tudi način njih zdravljenja. Po mrčesu razjedene knjige, po plesnih in bacilih pigmentiran ali uničen papir, papirusi iz Herculanuma in od drugod, iz ognja in ruševin rešeni ostanki knjig, preparirani knjižni zajedalci, na vse načine popravljene vezave, zakrpan in z raznimi sredstvi preplečen pergament in papir itd., vse to je tu pregledno razvrščeno in nudi obiskovalcu šele pravo sliko o tem, kako mnogovrstne in odgovorne so restavratorjeve naloge in koliko truda so že vložili v reševanje knjižnih dragocenosti. Zbirka biblioteške opreme obsega vse od raznih tipov knjižnih

police, omar, klasifikatorjev, arhivskega mobiljara pa do varnostnih aparatov zoper požar in vlom ter celice za plinsko razkuževanje.

Drugo poslopje — srednjeveški stolp — je predelano v papirnico in tiskarno. Zavodska papirnica izdeluje namreč sama po starih vzorcih najrazličnejše vrste papirja, ki ga uporabljajo v restavratorskem laboratoriju za krpanje poškodovanih listov, in to večidel iz surovin, pridelanih na poskusnem polju, kjer gojijo vse mogoče vrste rastlin, uporabnih za izdelavo papirja. Tudi rekonstrukcija srednjeveške papirnice, model Gutenbergove tiskarne in druge stare papirničarske in tiskarske priprave so tu stalno na ogled.

V tretjem posloppju so znanstveni kabineti in laboratoriji, opremljeni z ustreznimi pripomočki, kakor oddelek za mikrobiologijo, tehnologijo papirja ter kemični, fizikalni in fotografski laboratorij. Znanstveno in praktično delo je posvečeno raziskavanjem papirnih vzorcev, izdelanih od 15. stoletja do danes, poskusom izdelave posnetkov starih filigranov, cepitvi, oblaganju in beljenju papirju, izdelavi posebnega fotografskega papirja za reprodukcijo, preizkušnji fotografskih barvnih sit (filtrov) v zvezi z razbiranjem zbledele pisave, palimpsestov itd., izdelavi knjigoveškega papirja, sistematičnemu preiskovanju bibliotške mikroflore in favne ter načina, kako jih zatreti, preiskovanju barv, črnin in lošcev, grafometrični analizi ponarejenih pisav, sistematičnemu fotografiranju starih kodeksov itd. Razen tega daje zavod razna strokovna mnenja, vodi desinfekcijo knjižnic, prireja posebne in splošne tečaje ter izdaja strokovno glasilo⁶.

Kako ravna jo v tem zavodu z obolelo knjigo? Prvo je, da jo natanko popišejo. Nato jo fotografirajo od vseh strani, da fiksirajo patološke spremembe na njej pred začetkom zdravljenja. Zatem gre knjiga v vsestransko preiskavo in mora skozi roke specialista za kemijo, biologijo in fiziko, da se dožene točna diagnoza in predpiše primerna terapija. Knjigo je treba najprej razkužiti, v tem primeru razstaviti, umiti, zakrpati, zlikati in jo prevezati, v onem pa obsevati z rentgenskimi, ultravijoličnimi ali infrardečimi žarki. Med tem mora večkrat vnovič pred fotografsko kamero, da ugotavljajo posamezne faze zdravljenja in njega uspeh. Včasih se pa tudi zgodi, da so uslužbenci zavoda postavljeni pred izredno težko nalogo. V popravilo pride hudo poškodovana knjiga, ki predstavlja nenadomestljivo umetniško ali zgodovinsko vrednost. Če ni mogoče z vso gotovostjo prerokovati, da bo končen uspeh zdravljenja pozitiven, se sestane poseben posvetovalni sosvet, pri katerem sodelujejo tudi strokovnjaki iz drugih institucij, in ta potem odloči, ali naj se zdravljenje sploh začne ali pa naj samo faksimile ohrani bodočnosti bolnikovo podobo, preden bo zapadel smrti.

Kakor je videti, je torej organizacija tega zavoda smotrna in doseženi uspehi vsekakor opravičujejo izdatke in napore, vložene vanj.

Ravnatelj tega zavoda, prof. Gallo, se je že zgodaj posvetil restavratorskim problemom in je objavil v reviji *Accademie e biblioteche* več razprav s tega področja. Ko je prevzel še vodstvo inštituta Grottaferrati, je izdal 1935 priročnik *Bolezni knjig*, njih zdravljenje in restavriranje (točni naslov glej v opombi 3), ki je edinstveno delo te vrste. Kot zdravnikov sin je res vnesel v metodologijo svojega predmeta nove poglede: poškodovana knjiga mu je bolnik, ki potrebuje zdravljenja, zdrava knjiga pa je organizem, iz-

⁶ Bolletino dell'Istituto di Patalogia del Libro. Roma. I (1939—X(1951)).

postavljen raznim boleznim, in je zato treba uporabljati sredstva, da jo ohranimo pri zdravju. Na več kot 200 straneh obravnava Gallo vsa sem spadajoča vprašanja in, kar je najbolj pomembno, svoja izvajanja primerja z dognanji drugih, se pravi: k obravnavi priteza vso znano mu literaturo, in sicer domačo, angleško, francosko, nemško in švedsko.

Naj ob kratkem navedem vsebino te knjige, ki bi jo moral poznati vsak, kdor se poklicno ukvarja z bibliotekarstvom ali z arhivistiko. Knjiga je razdeljena na pet delov. V prvem so sistematično podane vse možne bolezni in poškodbe knjig in rokopisov, in to v naslednjem redu: bolezni, ki izvirajo iz klime in okolja, torej tiste, ki jih povzroča preobrazba materiala, potem parazitarne bolezni — njih povzročitelji so bakterije, plesni in žuželke —, in slednjič poškodbe, ki so posledica raznih nezgod, kakor poplav, potresov, požarov in vojni dogodkov. V drugem delu, ki predstavlja jedro knjige, avtor prikazuje in kritično analizira vse doslej znane restavratorske metode in sisteme, kakor so se vrstili časovno. Tu je govora o najstarejših restavratorskih posegih, razvijanju herkulanejskih papirov, poživiljanju obledele pisave, začetkih modernega restavratorstva, Marinovi in Ehrlejevi metodi ter sklepih mednarodne konference bibliotekarjev v Sankt Gallenu, o torinskih po požaru uničenih knjigah, preiskavi želatine in celuloznih sestavin (zapon, cellit), o krepelinu, »kitu« in neozaponu, razcepljanju papirja, o fizikalnih metodah (fotografija in razni žarki), o dezinfekciji knjižnic s klorom, formalinom, ogljikovim žveplecem, tetraclorurum in cianovodikovo kislino, o poskusih Voltere, Morgana, Lettija, Faradaya Innesa ter o organizaciji italijanskega restavratorstva. Šele po tem vsestranskem pretresu znanih restavratorskih metod je bilo mogoče priti do splošno uporabnih navodil, ki se obravnavajo v četrtem delu knjige, medtem ko je tretji posvečen knjižnični stavbi in njeni notranji ureditvi s posebnim ozirom na bibliotečno higieno. O restavratorskih posežkih govorijo naslednja poglavja: kako pripraviti knjigo za restavriranje, kako jo razdereš, umiješ, zlikaš liste, jih zakrpaš, prevlečeš in slednjič knjigo prevežeš. Dodatek vsebuje že omenjene norme o restavriranju in varnostnih napravah, na koncu pa je še zbirka receptov, kako odpravljamo razne madeže. Že iz tako po vrhu podane vsebine je videti, kako temeljito je zasnovana ta knjiga in kako je avtorja vodila resna skrb, kako bi rešil poškodovano knjigo ali rokopis. Bralec ima res občutek, da bere svojevrstno medicinsko knjigo, ki jo je napisal vesten zdravnik, kateremu je *salus aegroti suprema lex*.

Alfonz Gspan

Poročilo o delu Zavoda v letih 1951—1952

I. Referat za spomenike NOB

Bolnica Franja: V letu 1951 je bila bolnica Franja do kraja obnovljena. Zadnja dela je po direktivah investitorja izvršila delovna ekipa okrajnega gradbenega podjetja Zidgrad iz Idrije. Postavila je na novo električno centralo in namestila vanjo namesto prvotne turbine in generatorja, ki ju ni bilo mogoče dobiti, enaka modela iz lesa. Za pritok vode v turbino je postavila nekaj metrov levo za elektrarno rezervoar iz debelih hrastovih plohov. Na svojem prvotnem mestu v bregu je bil zgrajen še drugi, betonski

rezervoar, sredi glavnega prostora med spomeniškiimi objekti pa vodomet, ki dobiva vodo iz tega zbiralnika. Vzporedno s temi restavracijskimi deli so bile dokončno zgrajene na vseh izpostavljenih mestih strme tesni močne pregrade, da ščitijo bolniške objekte Franje pred snežnimi plazovi, kamenjem in gruščem.

Delavci gradbenega podjetja Zidgrad so še pred zimo 1951 uspešno zaključili navedena dela in druga manjša popravila in pri tem uporabljali enako gradivo ter isto tehniko, kakor so jo imeli naši partizani ob nastanku tega objekta, ki je med našimi največjimi spomeniki narodnoosvobodilne borbe. Izredne množine snega februarja 1952, ki so povzročile v Sloveniji, zlasti na Primorskem, mnogo škode, niso prizanesle tudi bolnici Franji. Ogromni snežni plazovi z obeh strani strmega pobočja so zdrseli preko

Tiskarna »Slovenija« na Vojskem

pregrad in napolnili ozko sotesko. Tedaj sta bili zaradi svojega položaja najbolj prizadeti baraka za žarke in invalidnica. Prvo je dobesedno zmečkal, medtem ko je bilo ogrodje druge barake zelo nalomljeno. Od ostalih objektov so bili močno poškodovani dohodni mostovi, zlasti dvizni most in železne ograje. Ograje so bile potrgane ali skrivljene.

Takoj po katastrofi se je očiščevalnih in drugih zasilnih del lotil novi čuvaj bolnice Franja tov. Bevk s svojo družino in kasneje s pritegnitvijo delovne ekipe, s čimer je preprečil nadaljnjo škodo, ki bi jo utegnil povzročiti pritisk snežnih gnot na lesene barake. Kakor hitro je sneg skopnel, je poveril Zavod za spomeniško varstvo restavracijska dela na prizadetih

objektih Obnovitveni zadrugi v Cerknem, ki je povsem zadovoljivo še spomladi 1952. leta rekonstruirala barako za žarke in invalidnico ter popravila škodo na vseh ostalih objektih bolnice Franje.

Ob tej katastrofi se je izkazalo, da ob večjih snežnih padavinah zaradi strmih bregov in deloma previsnih sten pregrade same ne varujejo Franje zadosti pred plazovi. Po mnenju strokovnjakov, ki so si večkrat ogledali teren, bi najbrž najučinkoviteje preprečevali trganje plazov gosti nasadi akacij in podobnega rastlinja. Na podlagi strokovnih nasvetov bo Zavod vnovič proučil vprašanje zaščite bolnice Franje pred snežnimi plazovi in napravil potrebne zaščitne ukrepe.

Tiskarna Slovenija na Vojskem: Tudi to je doletela v minuli hudi zimi dokajšnja nezgoda. Velik snežni plaz je podrl največjo barako-stavnico in le takojšnji pomoči krajevne organizacije Zveze borcev NOV z Vojskega

Tiskarna »Slovenija« na Vojskem

se moramo zahvaliti, da je rešila dragoceni spomeniški material, ki ga je bila stavnica polna, ter tako preprečila še večjo škodo. Ker bi bilo treba za nadaljnje vzdrževanje tiskarne Slovenije poleg rekonstrukcije stavnice izvršiti na tiskarniških objektih še raznotera druga popravila (na novo pozidati škarpe, na katerih slone barake, zamenjati trhle nosilne tramove i. dr.) in ker je zaradi težkega dostopa tiskarna slabo obiskana, se je pojavilo vprašanje prenosa tiskarskih strojev in vsega drugega inventarja v idrijski muzej NOB. Tej zamisli sta ugovarjali organizaciji Zveze borcev NOB na Vojskem in v Idriji ter sklenili udarniško obnoviti stavnico in odstraniti vso ostalo škodo, kar pa se doslej ni zgodilo.

Žirovnikov graben — bunker CKKPS

Bunker CK V Žirovnikovem grabnu: Delovna zadruga na Dobrovi pri Ljubljani je v letu 1950 obnovila ostrešje na hiši v Žirovnikovem grabnu pod Osredkom, v kateri je bil v letih 1942—43 bunker CK. Ker za izvajanje nadaljnjih obnovitvenih del zadruga ni pokazala interesa, ja Zavod za spomeniško varstvo oddal 1952. leta vsa ostala dela remontnemu gradbenemu podjetju Ljubljana-Moste, ki jih je končalo meseca novembra 1952 po navodilih Zavoda in tov. Poldeta Mačka, ki je pri urejanju tega skrivališča v času narodnoosvobodilne borbe sodeloval. Delavci remontnega podjetja so v hiši pod vežo po navodilih spomeniškega varstva restavrirali bunker, v katerem so prebivali od jeseni 1942 do spomladi 1943 člani CK ter v desnem zadnjem prostoru obnovili še dva shrambna bunkerja, enega ob notranjem zidu s provizorno steno, in drugega, talnega, ob glavni steni na-

sproti. Pri obnavljanju drugih prostorov in stavbe same se stroge dokumentacije nismo mogli dosledno držati, ker je bila hiša v Žirovnikovem grabnu, ki nosi sledove starega mlina, tik pred drugo svetovno vojno povečana in ne še popolnoma urejena. S sedanjo opremo vseh notranjih prostorov, z ureditvijo sanitarnih naprav ter z drenažo ob pročelni strani stavbe, ki ščiti zidove pred vlago — ta namreč pritiska s strmega pobočja — se je napravilo povsem zdravo in udobno družinsko stanovanje. Vanj se je sporazumno med Zavodom za spomeniško varstvo in okrajnim odborom Zveze borcev NOV Ljubljana-okolica vselila s svojo družino čuvajka tega dragocenega spomenika narodnoosvobodilne borbe, tovarišica Marija Oblakova, kmečka delavka.

Bolnica Krvavice v Iškem Vintgarju: Ta bolnica, imenovana tudi Bercetova bolnica, je bila ustanovljena 28. VIII. v grapi Krvavice pod vasjo Ustje. Njo, kakor tudi njeno provizorično šotorno predhodnico, bolnico pod Smrekovcem (ustanovljeno maja 1942), je postavil in upravljal France Bercet. Imela je kuhinjo za bolnike, ambulanto in devet slamnatih šotorov, naslonjenih ob navpično, deloma previsno pečino. Bercetova bolnica je lahko sprejela 15, v sili tudi več ranjencev. Žal so jo kmalu zaradi domačega izdajstva Italijani napadli in požgali.

Na pobudo Glavnega odbora Zveze borcev NOV Slovenije, ki je nosil materialne stroške, in Zavoda za spomeniško varstvo, je bila bolnica Krvavice za njeno 10-letnico obnovljena. Vsa restavratorska dela so pod vodstvom nekdanjega upravnika Franceta Berceta in njegovega namestnika, nekdanjega njenega komisarja Alojzija Kusalta-Vasilija iz Iške, udarniško opravili vojaki Vojno-geografskega inštituta, delavci kovinske in mizarske delavnice z Iga ter člani Zveze borcev in mladina z Iga in Iške vasi. Kljub temu, da je bilo delo opravljeno v dobrem mesecu in v težkih pogojih, je zadosti dokumentarno in ima obiskovalec vtis neposredne resničnosti.

Obnovljeno bolnico Krvavice upravlja upravitelj hotela Iški Vintgar, ki hrani spominsko knjigo in pečat.

V bolnico peljeta dve dobro markirani poti: ena od iškega hotela (tri četrte ure), in druga, približno enako dolga, iz Zgornjega Iga skozi Kačjo dolino.

Tehnika »Krn« — C 32. Na spomlad 1943 ustanovljena partizanska tehnika »Krn« na Tolminskem se je v decembru 1943 po sovražnem napadu na Tolminski Laz preselila in si je v snegu in mrazu zgradila iz slame postojanko v globoki grapi »Kašani« ob potočku Zadlaščici pod previsno skaljo. Ta tehnika je s propagandnim materialom zakladala celo Primorsko tja v Furlanijo ter slovensko Koroško in del Gorenjske. Delovala je vse do osvoboditve, ko je bil spominski material prenesen v Tolmin. Ko je bila tehnika že v slabem stanju, jo je v juliju 1951 okrajni odbor Zveze borcev NOV ob sodelovanju muzejskega odbora v Tolminu obnovil. Obnovitvena dela sta izvršila Kavčič Bogomil, ki je bil do osvoboditve vodja te tehnike, in Rutar Stanko. Oba sta natančno poznala stanje postojanke.

Tiskarna Podmornica: Ker je bunker v zemlji in vdira vanj talna voda in voda iz bližnje greznice, je treba vodo neprestano odstranjevati. Zato so se stroji in tiskarski material kvarili. Stroje in inventar so lani odstranili in napravili načrt za izsušitev bunkerja. Potrebna je dobra izolacija. Dela bo nadzoroval Rudolf Ganziti, graditelj tega bunkerja.

Stroj ciklostilne tehnike Ljubljani
iz leta 1941

Bunker CK pod Toškimi čelom: Lastnik hiše, v kateri je ta bunker, povečuje hišo. Z deli bo končal letos. Bunker je ohranjen v prvotnem stanju.

Bolnici Zgornji Hrastnik in Jelendol: Poleti 1952 sta bili ponovno temeljito popravljena in oskrbljena z notranjo opremo. Predvsem so bile popravljene nekatere strehe, ki so prepuščale.

✓ **Baza 20:** Baza se vzdržuje z manjšimi popravili, ki so potrebna na objektih.

Uprava SCVPB v Komarni vasi: Leta 1951 je zavod stavbo prekril in napravil nova vrata in okna. V zadnjem času se je vanjo vselil lovski čuvaj Uprave gojitvenih lovišč.

Referat NOB pri Zavodu za spomeniško varstvo je doslej evidentiral nad 546 spomenikov NOB.

Edo Turnher

II. Referat za spomenike velikih Slovencev

Simon Gregorčič. Na pobudo Muzejskega društva za Tolminsko je bila v pesnikovi rojstni hiši na Vrsnem številka 17 pri Kobaridu urejena spominska soba. Pri ureditvi je z nasveti sodeloval Zavod, na predlog katerega je bila Gregorčičeva rojstna hiša tudi uradno proglašena za kulturni spomenik (Ur. list LRS 36/51). Spominske svečanosti so bile 29. julija 1951.

Janko Kersnik. V počastitev stoletnice pisateljevega rojstva je posebni odbor priredil dne 16. septembra 1952 na Brdu pri Lukovici lepo proslavo. Na fasadni strani južnega stolpa brdskega gradu, ki se je v njem rodil Kersnik in je bil med vojno požgan, je bila pri tej priliki vzdana spominska plošča z vdelanim bronastim reliefom. Ta relief je krasil ploščo, ki je bila leta 1940 nameščena ob grajskem portalu, a je bila kasneje sneta. V zvezi s proslavo je bila v bližnjem šolskem poslopju prirejena tudi razstava Kersnikovih objavljenih del, rokopisov, fotografij in drobnih družinskih spominčkov. Razstavo je organizirala Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani in jo potem ponovila v svoji razstavni dvorani, pridružujoč ji še dela pisatelja Frana Maslja-Podlimbarskega, tudi stoletnika in Kersnikovega bližnjega rojaka.

Dr. Francè Mesesnel. Skupaj z Umetnostnozgodovinskim društvom je Zavod počastil spomin konservatorja dr. Franceta Mesesnela z odkritjem spominske plošče na hiši v Vipavi, v kateri je preživel mladost in kamor se je vedno znova rad vračal. Plošča je bila izdelana po načrtu arhitekta Bitenca v obliki profilirane police iz črnega marmorja in je bila nameščena pod oknom nad hišnim portalom. Spominska svečanost je bila 23. septembra 1951.

Miklošičev spomenik v Ljutomeru. Ptujski muzej je oskrbel njegovo zopetno postavitev na prvotnem mestu med obema baročnima portaloma, ki vodita k cerkvi. Spomenik so leta 1941 odstranili Nemci in je bil pri tem poškodovan. Manjkajoči deli so bili ob postavitvi nadomeščeni.

Matiji Murku je na rojstni hiši v Drstelji pri Ptuju Muzejsko društvo v Ptuju odkrilo spominsko ploščo.

Prešernovo rojstno hišo v Vrbi Zavod redno oskrbuje. Zadnjo pomlad so bili obnovljeni leseni deli na zunanjščini in prepleskane kovinaste oken-ske mreže.

Ivan Prijatelj. V Vinicah pri Sodražici je na Kouparjevem domu, rojstni hiši dr. Ivana Prijatelja (1875—1937), zaslužnega slovenskega literarnega zgodovinarja in vzgojitelja lepega števila slavistov, odkrilo Slavistično društvo lepo spominsko ploščo. Izdelali so jo po načrtu mojstra Plečnika. Poleg predstavnikov naših najvišjih kulturnih inštitucij se je prisrčne proslave udeležilo veliko število domačinov in zlasti mnogo Prijateljelih slušateljev.

Simon Rutar. Z vzdavajo spominske plošče na rojtni hiši v vasi Krn nad Vrsnim pri Kobaridu, je Zavod skupaj z Muzejskim društvom v Tolminu in Zgodovinskim društvom za Slovenijo počastil stoletnico rojstva slovenskega zgodovinarja in geografa, ki je v svojih delih prikazal zgodovinski razvoj in geografski položaj Tolminske, Goriške in Beneške Slovenije. Slovesnost je bila 26. avgusta 1951.

Primož Trubar. V leto 1951 je padla 400-letnica izida prve slovenske knjige. Za dostojno proslavo tega velikega našega kulturnega jubileja je bil ustanovljen poseben republiški odbor, ki je imel na skrbi celo vrsto prireditvev. Razen številnih akademij, razstave slovenske knjige od začetka do 1951 v Moderni galeriji in razstave našega protestantskega tiska v Narodni in univerzitetni knjižnici je priredil odbor z Ljudsko prosveto Slovenije dne 9. septembra 1951 v Velikih Laščah množičen kulturni festival. Isti dan je bil položen temeljni kamen za mogočen spomenik Primožu Trubarju na Raščici. Spomenik je zasnoval ing. arch. Vinko Glanz, bronasti Trubarjev relief pa je izdelal akad. kipar Vladko Stoviček. Slavnostno so spomenik odkrili dne 8. junija 1952.

Stanko Vraz. Ob stoletnici smrti hrvatsko-slovenskega pesnika je bila na pobudo hrvatskih znanstvenih ustanov in društev in ob sodelovanju Mariborskega zgodovinskega društva na pesnikovi rojtni hiši v Cerovcu pri Ljutomeru vzdana in 27. maja 1951 slovesno odkrita spominska plošča. V ta namen je bil s subvencijami Zavoda obnovljen pesnikov rojstni dom, hkrati pa proglašen za kulturni spomenik (Ur. list LRS šte. 5/52).

Oton Župančič. Da se uredi pesnikova zapuščina in primerno odlikuje njegova rojstna hiša v Vinici, so kulturni delavci v Beli krajini začeli s pripravami za ureditev pesnikovega muzejčka, ki naj bi bil dostopen javnosti. Postavili so mu tudi spomenik. Prizadevanja lokalnih činiteljev so se pozneje povezala z delom Republiškega odbora za ureditev Župančičeve zapuščine. Slovesnosti so bile v Vinici 17. junija 1951, ko sta bili odprti dve sobi, poleg rojstne hiše pa odkrit kip, delo akademskega kiparja Jakoba Savinška. Pesnikova rojstna hiša v Vinici, spomenik ob njej ter delovna soba in knjižnica v Ljubljani so bili na predlog Zavoda proglašeni za kulturne spomenike (Ur. l. LRS št. 36/52).

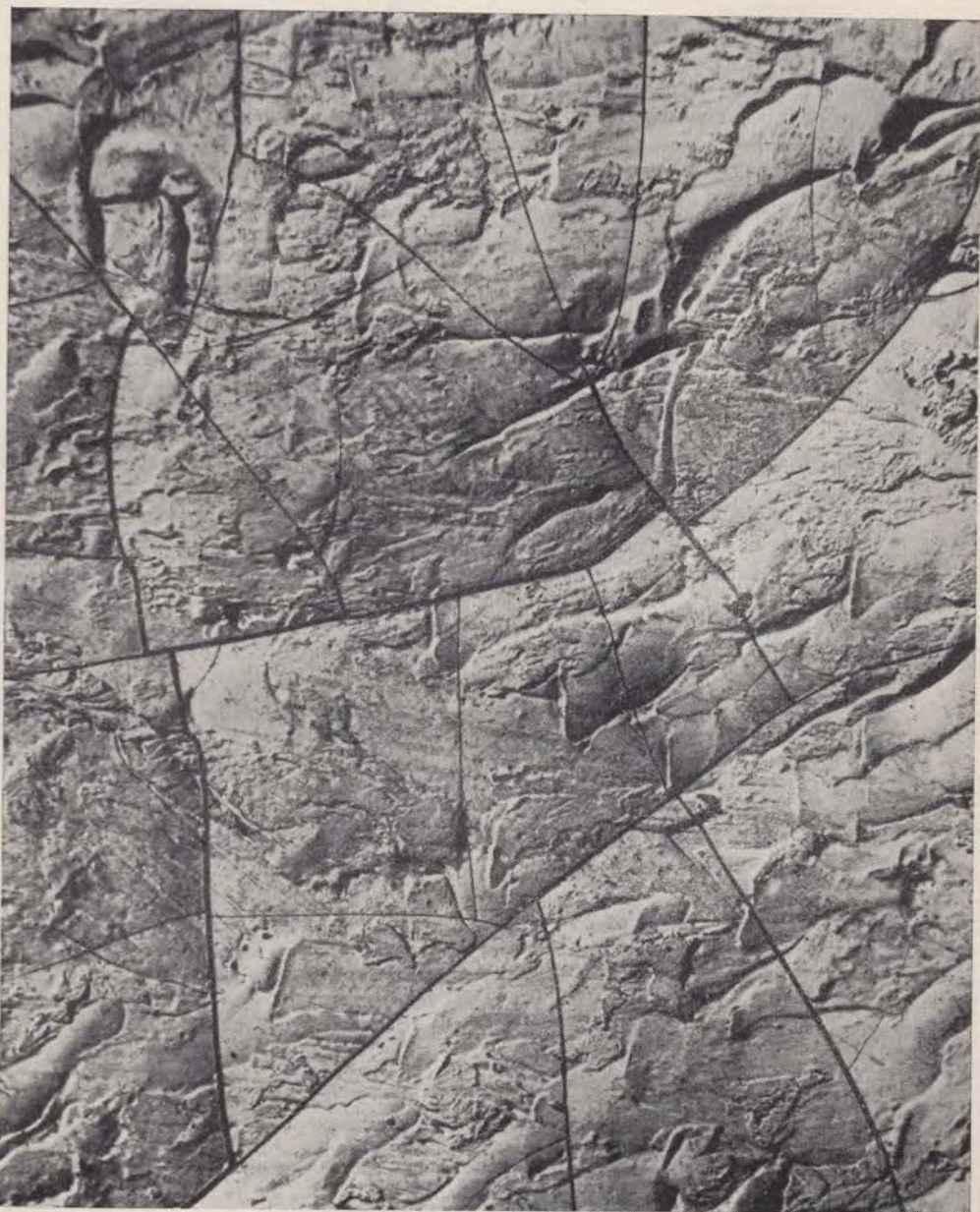
Zadnikar Marijan

III. Referat za umetnostne spomenike.

Adergas — p. c. sv. Marjete. Baročna zvonikova streha je bila obnovljena v prvotni obliki in prekrita s pločevino.

Bezuljak — p. c. Marijinega Vnebovzetja. Zvonik je imel po vzoru župne cerkve psevdogotsko pločevinasto streho, ki jo je leta 1942 razkril vihar. Vaščani so se zavzemali za njeno obnovo v dotedanji obliki, ki pa stilno ni ustrezala. Zato je Zavod predlagal, naj se na zvoniku, ki je bil osem let le zasilno prekrit z deskami, napravi streha v obliki enakostranične piramide, ki naj se pokrije z bobrovci. Ta oblika se tudi dobro sklada z značajem tal in arhitekture, ki je tu na prehodu v kraško in primorsko območje že močno plastično in kubično občutena. Ker je bila leta 1950 nabava opeke še vezana na nakaznice, je Zavod poskrbel nakazila zanjo, vsa ostala dela pa so leta 1951 izvršili vaščani sami in je zvonik spet dokončno pokrit.

Matija Jama: Vrbe — Zgornji detajl. (Foto MG)

Bled — poročilo o ureditvi otoka in delih na gradu glej v posebnem sestavku.

Brežice — p. c. sv. Roka. V poznobaročni stavbi pokriva ravni vzhodni zaključek prezbiterija v vsej višini freska Marijinega Vnebovzetja, delo štajerskega slikarja Matije Schifferja iz Gradca (1744—1827), ki je podobno poslikal tudi steno za velikim oltarjem v Marijini cerkvi v Celju. Delo se je omejilo v glavnem na popravilo dveh večjih navpičnih razpok, nastalih ob velikem potresu leta 1895 in lokalnem leta 1917. Razpoki sta bili grobo plombirani s cementom in z mavcem ter okolica močno preslikana. Freska je bila že dvakrat čiščena, in sicer prvič kmalu po velikem potresu, drugič pa jo je leta 1923 čistil Kleinert, ki je tudi popraviljal z oljnimi barvami razpoke, a lokalnih tonov ni zadel. Po odstranitvi cementnih plomb in oljnih doslikav ter po ponovnem plombiranju razpok s sorodnim apnenim ometom, je restavrador P. Železnik izvršil najne retuše v secco a fresco tehniki. Freska trpi do višine 130 cm zaradi talne vlage in bi bilo treba izvršiti v višini 90 cm, to je na robu podstavka, vodoravno izolacijo. Fresko omet je srednje kvaliteten, kompozicija pa razgibana in kolorit živahen. Da bi restavrirana freska bolje zaživela in dobila primerno okolje, je bil toniran ves prezbiterij v dveh svetlih toplih barvah, prilagojenih koloritu freske, ki v cerkvi dominira nad prostorom in skromnim inventarjem. Tako je povprečna notranjščina mnogo pridobila in je postala prijeten baročen prostor.

V zvezi z gradnjo kulturnega doma v Brežicah se pojavlja misel, da se cerkev, ki predstavlja krajevni kulturni spomenik, podre. Zavod za spomeniško varstvo LRS poudarja, da je v vsakem takem primeru treba napraviti regulacijske načrte za celotno krajinsko področje. Na tej osnovi je šele mogoče odločiti, ali je umestno in potrebno rušenje starejših arhitektur, ki imajo predvsem domačijski in kot take torej tudi spomeniški pomen.

Celje — **Stari grad**. Znanе razvaline nad mestom, ki so bile zavarovane že pred desetletji in je to eden prvih primerov spomeniške zaščite gradu v tej obliki pri nas, so začele propadati. Za delno popravilo je poskrbel zavod ob sodelovanju celjskega turističnega in olepševalnega društva.

Draga Zgornja — p. c. sv. Martina. Cerkvico, ki je po svoji romanski arhitekturi s polkrožno apsido in romanskim obokom tudi v ladji med vsemi stavbami tega tipa pri nas najbolj znana, bo Zavod po načelih spomeniškega varstva restavriral. V prvi fazi teh del je bila z uporabo starih bobrovecev na novo prekrita streha na ladji in pospravljeno podstrešje.

Dravograd — p. c. sv. Vida je eden najlepših primerov romanske cerkve z vzhodnim zvonikom pri nas. Za zunanjščino je značilna razmeroma nizka in široka ladja, ki ima na vzhodu masiven zvonik s štiristrano piramidasto streho, zvoniku pa sledi majhen pravokoten prostor v funkciji apsida. Prvotno je imela ladja raven strop, prostor pod zvonikom in apsida pa sta bila obokana z vzdolžnima banjama. Sedanji obok v ladji ne ustreza, ker prostor pritiska k tlom in bi ga ob restavraciji brez škode lahko nadomestili z ravnim lesenim stropom v prvotni obliki.

Zavedajoč se umetnostno-zgodovinske pomembnosti objekta, je župni urad poskrbel za popravilo zanemarjene arhitekture (streha, okna itd.) in vso zunanjščino novo toniral. Pri tem pa je bil žal izbran neustrezen siv ton, tako da se stavba ne sklada z okoljem in moti urbanistično ubranost starega trga. V toplem tonu bi se bolje ubrala z okolico in tudi arhitektura sama bi pridobila na izraznosti.

Dvor pri Polhovem Gradcu — p. c. sv. Petra. Velika dvokapna streha na tem važnem spomeniku (poznogotska triladijska arhitektura, slovenski napis iz 16. stoletja na ravnem lesenem in poslikanem stropu, kamnoseško okrašen in signiran glavni portal, notranja arhitektura in oprema, stenske slikarije) je na severni strani krita s škrikljem, na južni pa s škodlami, ki so popolnoma preperete. Letos je bil ta del strehe za silo popravljen, da ne bi pozimi zaradi zamakanja trpel leseni strop, prihodnje leto pa bodo škodle tudi na južni strani zamenjane s škrikljem, da bo tako stavba enotno prekrita in za desetletja zaščitena pred padavinami.

Dvor pri Žužemberku. V okviru odstranjevanja posledic vojne so bile podrte ruševine cerkve sv. Jurija. Stari del cerkve, ki je bila obrnjena proti jugovzhodu, je obsegal poligonalno zaključen in baročno obokan prezbiterij brez podzidka, pravokotno ladjo in sredi zahodne fasade postavljen kvadratičen zvonik, ki je v zgornjem delu prehajal v oktogon. Ta stavba je bila leta 1941 povečana tako, da so podrli južno steno ladje in pravokotno nanjo pozidali novo cerkev, stara pa je ostala v celoti kot nekako preddvorje. Od stare stavbe je bil še po vojni ohranjen obok v prezbiteriju, ladja je bila brez strehe in stropa, zvonik pa zasilno pokrit. Prezbiterij je bil iz pogotske dobe, ladja pa je kazala kamnito zidavo iz površno obdelanih kamnov s težnjo po plastenju. Če bi bil to znak nastanka v romanski dobi, za kar pa ni bilo drugega dokaza, bi bila stavba identična s cerkvijo sv. Jurija ob Krki, ki jo Fr. Kos v »Gradivu« domnevno išče na Dvoru pri Žužemberku, ker je kot taka dokumentarno izpričana, a ne ožje lokalizirana.

Fram — znamenje na križišču cest Celje—Maribor in Fram—Rače. Avgusta je bil Zavod obveščen, da znamenje propada. Bilo je zidano in je imelo na štirih straneh niše, pokrito pa je bilo s škrikljasto piramidasto streho s širokim napuščem. Obnovljena letnica 1568 naj bi označevala leto nastanka, ponovno pa je bilo popravljen v letih 1678, 1868 in zadnjič leta 1922. Poslikano je bilo s freskami v več plasteh. Streha je bila v zadnjem času že zelo slaba in se je pričel en ogel podirati. Prometnim potrebam se je moralo znamenje umakniti, ne da bi bil Zavod o tem obveščen. Njegova spomeniška vrednost je bila v tem, da je bilo eno redkih ohranjenih znamenj v obliki »vedrilnih križev« pri nas, ki leže sredi polja in se k njim zatekajo kmetje ob nevihtah (od tod velik napušč), v nišah pa hranijo živila, da jih obvarujejo sonca in moče. Tako je bilo znamenje funkcionalno povezano s poljedelskimi opravili našega človeka, ki mu je nudilo zavetje v vročih in nevihtnih dneh. Poleg tega pa je bilo značilna krajinska arhitektura, ki se je lepo skladala z okolico, v čemer je bil tudi spomeniški pomen odstranjenega znamenja.

Gabrška gora — p. c. sv. Primoža. Arhitektura, ki je pa svojem tipu s kvadratnim prezbiterijem še romanska, je dobila namesto škodlaste strehe novo opečno, čeprav bi bilo želeti, da bi iz spomeniških razlogov obdržala stari način kritja.

Gornji grad — ž. c. Stavba, ki je ena najambicioznejših poznobaročnih arhitektur pri nas in hrani v oltarjih ciklus šest slik Joh. Mart. Kremser-Schmidta, je bila nujno potrebna popravila. Župni urad je oskrbel popravilo strehe in žlebov ter zasteklitev oken v kupoli.

Gostče — p. c. sv. Andreja. Po posredovanju Zavoda je bila baročna kapa zvonika na novo prepleskana. Na južni strani se kažejo v ladijski steni vedno večje vzbokline, ki ogrožajo že obstoj stavbe, ki je po svoji

Fram — vedrilni križ. (Foto dr. Mesesnel)

zgodnjegotski arhitekturi z motivom vzhodnega zvonika odmev stare župne cerkve v Stari Loki, s svojimi freskami in lesenim renesančnim svodom v ladji pa eden najučinkovitejših cerkvenih interierjev pri nas.

Gracarjev turn. Grad je bil dokončno prekrit tudi v severnem traktu in severozahodnem ogelnem stolpu. Pri tem je bilo sleme strehe, ki se naslanja na osrednji stolp, v primeri s prejšnjo višino nekoliko povišano in je streha tako nehote dobila obliko, kakršno je imela v Valvazorjevem času. V stolpu bo urejena Trdinova spominska soba.

Hrastovlje — p. c. sv. Trojice. O pomenu spomenika in odkrivanju fresk v notranjščini glej poseben sestavek.

Idrija — p. c. sv. Trojice. Restavrator P. Železnik je obnovil notranjščino te poznogotske cerkve. Pri tem so bila podrobno preiskana vsa svodna in stenska polja v ladji in v prezbiteriju zaradi morebitnih figuralnih slikarij pod beležem. Pokazalo se je, da teh ni bilo, pač pa so bila barvana le rebra v prezbiteriju in slavalok. Rebra in rozetni sklepniki so iz močno poroznega lahnjaka in so bili že ob dograditvi prevlečeni s tanko plastjo finega

Gracarjev turn pred pokritjem leta 1949 — in po pokritju leta 1952. (Foto Zadnikar-Komelj)

apnenega ometa ter takoj nato v mokro tonirani s svetlo žgano sieno, ki posnema barvo lehnjaka. Rebra so bila nato razdeljena s temno obrobljeno širšo belo črto na domnevnih stikališčih v posamezno enake dele. Na isti način je s črtami razdeljen tudi slavolok, ki pa je grajen iz konglomerata. Kakih 30 cm nad njegovim vrhom je po stenah v ladji potekal 40 cm širok vodoraven pas z motivi deteljic in trilstov v tonu žgane siene tik pod prvotnim lesenim stropom. Na notranji strani slavoloka je bila odkrita letnica 1629, na južni steni prezbiterija ob slavoloku pa ista letnica z mojstrskim znakom in napis: »Mastter Anntton Chnnes hat dise Coppellen mit Gottes gnad und Im Namen der H. Dreifaltigkeit gearbaith + der 20. Julij Anno 1629 Jar.« Tako imamo sporočeno graditeljevo ime in obenem dokaz, da so bile gotske oblike še na začetku 17. stoletja pri nas ponekod žive. Že po imenu stavbenika smemo sklepati na slovenskega mojstra, ki je v svojem delu daleč od naprednih tokov ohranjal srednjeveško stavbarsko tradicijo. Na severni steni prezbiterija je ob oknu sled prvotnega posvetilnega križa, ostali pa so bili uničeni ob barokizaciji oken in ladje, ko so tudi vse stene oblekli z novim apnenim ometom. Edino ohranjeno krogovičje v oknu za glavnim oltarjem je tudi iz lehnjaka in je bilo podobno barvano kakor rebra, pravtako pa tudi okensko ostenje.

Zaradi pomanjkanja vsakršnih figuralnih slikarij ni bilo vredno v vsej notranjščini odstranjevati baročnega ometa in so bila zato rebra in slavolok obarvana po prvotno ugotovljenem načinu z delilnimi črtami. Svodna polja so bila tonirana v svetlo slonokoščeni, skoraj beli barvi, stene pa v svetlem mirnem sivem tonu, ki je po primerjanju edino prišel v poštev in se dobro sklada z zlatim oltarjem, dobro oltarno sliko in s polihromacijo v gotski tradiciji izvedenega prezbiterija.

Jezersko — stara cerkev sv. Ožbolta. Leta 1943 je neki Jakob Zaplotnik iz Železne kape, sedaj stanujoč na Jezerskem, z apnenimi barvami v celoti preslikal vse gotske freske iz konca 15. stoletja in je pri tem ohranil le ikonografski sestav in kompozicijo, vse ostalo pa je po svoje diletantsko

predelal. Že samo dejstvo je v ostrem nasprotju z načeli spomeniškega varstva in izraz skrajno slabega naročnikovega okusa, pa tudi prevzemnika del, ki je ljudskemu okusu žrtvoval važen spomenik srednjeveškega stenskega slikarstva pri nas ne glede na to, da je rezultat njegovega dela umetniško povsem nezadovoljiv. Istočasno je bil preslikan z oljnimi barvami tudi križev pot iz 19. stoletja s slovenskimi napisi. Odstranitev preslikav s fresk bo ena važnih prihodnjih nalog restavratorskega oddelka Zavoda.

V letu 1952 je bila popravljena škodlasta streha na ladji in na zvoniku in je Zavod odklonil namero, da se srednji del baročne zvonikove kape — tako imenovana čebula — obleče s pločevino namesto pokrije s škodlami, kakor vsa ostala streha in tudi kapa na zvoniku, ker gre za spomeniški objekt, ki naj obdrži stari način kritine, ki je značilna za gorske gozdne predele Gorenjske in Koroške.

Kamen vrh — p. c. sv. Petra. Podružnica, ki je znamenita po svojih freskah v prezbiteriju, delu Janeza Ljubljanskega iz leta 1459, je bila na zunanjsčini poškodovana zaradi vojnih dogodkov, streha zvonika pa je bila nagnjena zaradi strele, kateri je cerkev zelo izpostavljena. V sodelovanju s KLO Ambrus je Zavod izvršil vsa potrebna popravila. Naravnani je bil vrh zvonikove strehe in opremljen s strelovodom, popravljena škodlasta streha na ladji ter vsa zunanjsčina z zvonikom vred po opravljenih zidarskih delih na novo prebeljena. V notranjsčini je bilo popravljenega ca 6 m² zaradi zamakanja uničenega lesenega stropa, medtem ko so freske v prezbiteriju zelo dobro ohranjene in nepoškodovane. Le na nekaterih mestih, zlasti na slavoloku, so nastali velikj mehurji na odstopajočem ometu, ki jih bo moral restavrator o priliki odpraviti.

Kostanjevica — bivši samostan. Kljub stalnemu povojnemu prizadevanju Zavoda, da ohrani ruševine cerkve in požgane ter delno porušene arkadne trakte okrog dvorišča, je šele v zadnjih dveh letih uspelo v celoti prekriti ohranjene dele samostana z definitivno streho. Tako je bil na novo pokrit ves južni trakt in je Zavod zdaj pred novo nalogo: pozidati zrušeni del južnega trakta ob stiku z vzhodnim in veliko vrzel v zahodnem traktu, ki je bila že po vojni minirana, ter tako arhitekturno zaključiti razsežno arkadno dvorišče, katerega spomeniška pomembnost sega precej preko meja naše ožje domovine. Poleg tega pa bo treba čimprej misliti na dokončno ureditev ruševin samostanske cerkve, ki je s svojo zgodnjegotsko arhitekturo iz 13. stoletja nesporno najpomembnejši spomenik te vrste iz tega časa pri nas, ki pa z lesenimi strešicami vrh sten le zasilno zaščiten ne bo mogel več dolgo kljubovati vremenu in času. Zato mora biti Kostanjevica še naprej ena prvenstvenih skrbi Zavoda.

Sv. Lenart v Slovenskih goricah — ž. c. Enotno poznogotsko stavbo iz let 1516—1531, ki je v celoti gotško obokana, je župni urad popolnoma prekril, ker je stara streha na več mestih že močno zamakala.

Leskovec pri Krškem — ž. c. Stavba, ki v svoji arhitekturi še kaže srednjeveško tradicijo cerkvene triladijske dvorane, je z izredno bogato baročno opremo in edinstvenim oltarjem iz 17. stoletja zelo zanimiva. Obnova njene zunanjsčine je bila na splošno zadovoljivo izvršena, na nepravilnosti (barvanje podzidka s cementno barvo in prebeljenje dveh marmornih rimskih reliefov) pa je bil župni urad opozorjen in bo napako popravil v smislu danih navodil.

Log v Poljanski dolini — p. c. sv. Volbenka. Dvostolpna baročna arhitektura je ne samo krajinsko, marveč tudi arhitekturno pomembna; posebno važna pa je tudi zaradi opreme (baročni oltarji, Šubici). Notranjščina je bila leta 1951 v svetlem okru z belimi arhitekturnimi členi ustrezno obnovljena.

Log pri Sevnici. Na južni zunanjščini podružnice so bile ugotovljene in delno odkrite doslej neznane stenske slikarije, ki so posebno s prizorom »Kümmernis« ikonografsko zelo zanimive. Dalje je bilo ugotovljeno zazidano polkrožno okno v južni ladijski steni. Po odstranitvi zazidave se je pokazalo, da gre za poznogotsko okno s profilom, in je z njim ter s slikarijami stavba, ki kaže sicer baročne oblike, pomaknjena v srednji vek.

Sv. Lovrenc nad Polhovim Gradcem. Po zavodovi intervenciji je bila obnovljena zvonikova streha, ki je zaradi strele pogorela.

Loka pri Zidanem mostu. Župna cerkev sv. Helene, katere nastanek se po tradiciji veže na letnico 1208 in na vojvodo Leopolda VI. ter spada v skupino poznoromanske arhitekture, ki je iz Štajerske vplivala tudi na bližnjo Dolenjsko (kvadratni prezbiteriji s križnimi oboki z rebri kvadratičnega prereza) je bila v notranjščini z novim toniranjem zadovoljivo obnovljena. Istočasno so bili dobro obnovljeni tudi leseni baročni oltarji.

Maribor — magistrat. Poročilo o obnovitvenih delih glej v posebnem sestavku.

Mekinje — bivša samostanska cerkev. Streha zvonika, ki ji je polpretekla doba dala psevdogotsko obliko, je potrebna obnove. Ob tej priložnosti je Zavod kljub ljudskemu okusu, ki se mu je sedanja oblika strehe na moč priljubila, predlagal poenostavljeno obliko in je zanjo tudi oskrbel načrte.

Mirna. Grad, ki je bil eden naših najbolj zanimivih srednjeveških gradov, se po uničenju v zadnji vojni spreminja v brezoblično ruševino, ker kljub posebni prepovedi njegove dele rušijo in uporabljajo za gradbeni material.

Mokrice. Razmeroma dobro ohranjeni grad je primer utrdbene grajske arhitekture 16. stoletja s kasnejšimi baročnimi prezidavami. Posebno ga odlikujejo okrogli ogelni stolpi in arkadno dvorišče. Razvrstitev notranjih prostorov je rezultat nenehnih prezidav, ki so posebno v 19. stoletju v marsičem zabrisale prvotni grajski značaj, medtem ko so nestrokovnjaško izvedene sanitarne naprave tudi na zunaj pokvarile njegov monumentalni videz. Poleg baročne štukirane kapele in štirih kamnitih plastik »letnih časov« se odlikuje grad še z vrsto rimskih epitafov, ki so vzdani na dvoriščni strani in v podporne zidove pri kapeli. Poleg neustreznih prezidav v 2. polovici 19. stoletja je vidnejše novotarije, ki niso v skladu s spomeniškim značajem gradu, vnesla tudi novejša doba. Med okupacijo je dobila severozahodna fasada nekaj novih oken, ko je bil grad 1941 preurejen za mladinski deški dom v strmljenju, da se mu da čimbolj starinski grajski značaj. Okupatorjev namen, dati gradu na zunaj podobo nekega nedognanega grajskega sloga s poudarjeno prvotnostjo, v stanovanjskih prostorih pa vojaško resnost idealiziranih viteških bivališč, je privedel do številnih posegov (omet, plesk, razsvetljava, združevanje in razdeljevanje prostorov), ki so konservatorsko ponesrečeni in so se močno približali restavracijam v duhu srede 19. stoletja. Po osvoboditvi je postal grad gostišče in ga je treba za to ustrezno obnoviti, urediti in opremiti. Ker stavi vsako

današnje gostišče in izletišče zahteve, ki niso zlasti v opremi prostorov za restavracije, kavarne itd. vedno v skladu s spomeniškiimi težnjami, je postala obnova mokriškega gradu primer, pri katerem bosta morala sodelovati konservator in arhitekt z zavestno odgovornostjo, znanstveno temeljitostjo in doživetim lepotnim občutjem, da bosta na eni strani zadostila potrebam gostinstva, po drugi pa tudi vsestransko ohranila stavbi spomeniški značaj. S spomeniškega vidika postavljamo za temelj tega sodelovanja načelo, da sta grad in okoliški park nedeljiva enota, ki se lepотно sklada s celotno pokrajino na prehodu Gorjancev v nižine ob Savi. Ohranjeni kakovostni deli arhitekture, n. pr. okrogli ogelni stolpi, morajo obdržati svojo prvotno podobo in biti izhodišče za obnovo neposredne okolice, kjer pristnost in stilne oblike manjkajo. V tem primeru je dopustno, da se obnova izvede sodobneje. Skladna prilagoditev nove opreme zgodovinskim arhitekturnim elementom z nevtralnostjo in plemenitostjo materiala je danes splošno pravilo za obnove in opreme zgodovinskih stavb, ki bi ga bilo treba uporabiti glede na spomeniške in praktične potrebe tudi v Mokricah. Morda bi se samostojno stoječa kapela sredi parka z lepim štukiranim stropom lahko okusno muzejsko uredila in bi tudi kipi »letnih časov« po ureditvi parka dobili ustrežnejše in učinkovitejše mesto. Seveda pa je vsa usoda gradu odvisna od bodočega uporabnika, kar pa je trenutno še nerešeno vprašanje.

Naklo — ž. c. Župni urad se je obrnil na Zavod s prošnjo, da bi smel povečati zidani pevski kor z leseno konstrukcijo v obliki polkrožnega pomola, pri čemer bi podrli sedanjo zidano korno ograjo. Ker bi taka povečava močno posegla v prostor in bi bil s tem zakrit pogled po cerkvi ob prihodu skozi glavni vhod, je Zavod odsvetoval nameravano povečavo in predlagal namesto nje prestavitev velikih orgelskih omar iz leta 1882, s čimer bi pridobili na koru precej prostora in bi tako odpadla potreba, da se kor poveča.

Ormož — grad. Zavod je dosegel spremembo lastništva, ker je bil grad v dosedanji upravi zanemarjen. Sedanji lastnik, mestni ljudski odbor, pa se je zavezal, da bo skrbel za redno vzdrževanje. V istem smislu je bila sprememba lastništva dosežena tudi za grad v **Veliki Nedelji**, ki je nujno potrebna popravila.

Osojnik nad Škofjo Loko — p. c. sv. Mohorja in Fortunata. Cerkev, ki je z nekonstruktivno grebenasto mrežo na oboku prezbiterija zanimiv primer zadnjih gotskih odmevov, je bila na novo prekrita, zvonik in deloma ladja pa tudi na novo ometana. Ne ravno posrečeno je bil v prevladujočih sivih tonih obnovljen tudi glavni oltar iz druge polovice 18. stoletja.

Polhov Gradec — vodnjak. Poročilo o obnovitvenih delih in ureditvi okolice glej v posebnem sestavku.

Ptuj — **minoriti**. Leta 1950 začeta dela za ohranitev in ureditev ruševin samostanske cerkve so se nadaljevala in v okviru začasnega obsega tudi zaključila. Do enotne višine so bile izravnane in zaplombirane ladijske stene in kapela ob fasadi, kar je bilo doseženo tudi z delno pozidavo, kapela na severni strani pa je bila odstranjena. Vsa notranjščina je bila očiščena, plombirane so bile porušene stene okrog podrttega slavoloka in urejene stranske oltarne menze. Za estetski vtis najvažnejša je bila delna pozidava spodnjega zaključka do višine polic nakazanih gotskih oken (baročna niso bila upoštevana), s čimer je prezbiterij pridobil na trdnosti in je za pogled proti vzhodu bolj urejeno zaključen.

Ptuj — proštijška cerkev. Konzola iz
13. stoletja v zapadni empori.
(Foto Zadnikar)

Sv. Jurij (Loka pri Zidanem mostu). Gorska
Pietà iz konca 14. stoletja v vaški kapelici.
(Foto Zadnikar)

Ptuj — proštijška cerkev. Stavba, ki je po svoji romanski in gotski arhitekturi v Sloveniji edinstven spomenik, je bila v celoti na novo prekrita. Po odstranitvi vsega nepotrebnega materiala s podstrešja in po očiščenju obokov so se pokazali novi momenti stavbnega razvoja in bo Zavod nadaljeval z že začetim proučevanjem stavbne zgodovine.

Ptujska gora. Z odločbo Šveta za prosveto in kulturo (Uradni list LRS št. 14—60-53 z dne 22. V. 1952) je bila župna cerkev proglašena za kulturni spomenik. Njena dotedanja funkcija je bila zamenjana s funkcijo muzeja in varstvo nad spomenikom poverjeno Zavodu. Ker so se komaj dobro leto po tem, ko je bila stavba v notranjščini obnovljena, pokazale posebno na severni ladijski steni velike rjave vlažne lise in je bilo ugotovljeno, da je vzrok temu zamakanje na tistih mestih, kjer so k steni prislonjeni zunanji oporniki, je bilo treba odstraniti ves vlažen omet in stene dobro presušiti. Ob teh delih je bila z zunanjščine odstranjena vsa debela plast ometa od zadnje restavracije, ki je bila spomeniško neustrezna in je v plasteh odstopala od stene. Po osušitvi bo prihodnje leto vsa zunanjščina na novo ometana s tankim ometom, ki bo sledil površini stene in ne bo izstopal iz ploskve, ki jo tvorijo iz obdelanega kamna, zidani ogli stavbe in opornikov. Da se prepreči nadaljnje zamakanje, bodo strešice na opornikih prekrите s strešno lepenko in povrhu z bakreno pločevino z rahlim napuščem.

Sopotnica — p. c. sv. Florjana. Težnja, ki jo vsa zadnja desetletja opažamo posebno na deželi, ki hoče biti »sodobna«, da namreč namesto starih kritin celo na spomeniških objektih izpodrivajo zarezna ali pa celo cementna

opeka in eternit stare tehnike prekrivanja, bodisi škrilj, škodle ali bobrovec, se naglo širi. Tako so tudi ta spomenik, ki je znan po svoji zgodnjegotski arhitekturi in posebno po freskah, na novo prekrili z zarezno opeko, pa čeprav bi bile škodle v tej pokrajini bolj na mestu in nič manj »napredne«.

Slovenj Gradec — ž. c. sv. Elizabete. Gotska stavba z odlično baročno opremo je pokrita še s skalicami, ki ji dajejo kot kritina prav v tem delu Slovenije svojevrsten značaj. Zaradi spomeniške pomembnosti objekta je Zavod predlagal, da se kljub težjemu vzdrževanju dosedanji način kritja na vsak način ohrani in so se v tem smislu že izvršila popravila močno poškodovane strehe.

Studenice — bivši samostan Magdalenk. Ves kompleks bivšega samostana, ki je bil ustanovljen sredi 13. stoletja, je po svoji legi ob vzhodju temnozelenega Boča izredno intimen. Posebno velja to za samostansko dvorišče z lipami in zajeznim studencem, ki je bil menda znan že Rimljanom in je po njem samostanska naselbina v srednjem veku dobila ime Fons gratiae. Uprava zdravilišča Rogaška Slatina pa je pri iskanju vrelca za okrepitev zdraviliškega vodovoda razkopala velik del dvorišča, uničila stari, iz opeke grajeni bazen in posekala eno od treh lepih lip. S tem je močno prizadet videz okolja. Uprava zdravilišča je bila opozorjena na to in na potrebo, da se da morebitnemu novemu rezervoarju na dvorišču primerna oblika, vendar ni še ničesar ukrenila, da bi uredila opustošeno dvorišče. — V odkopanem materialu je bil ugotovljen del kamnitega portala, ki s svojim paličastim profilom, kot ga poznamo tudi iz Stične in Ptuja, govori za 15. stoletje, in je torej iz prve gradbene dobe studeniškega samostana.

Stara Loka — Gosarjevo znamenje. Na poti od Stare Loke v smeri proti Crngrobu stoji ne daleč pred tako imenovanim Groharjevim znamenjem skoraj tik ob cesti plitvo znamenje z Gosarjevo fresko »Beg v Egipt«. Freska je bila še v zadnjem času razmeroma dobro ohranjena. Fresko omet je bil trden in barve so se dobro držale. Opaziti je bilo več manjših poškodb mehničnega izvora. Površina freske pa je bila pač močno zaprašena in umazana. Lastnica zemljišča, na katerem znamenje stoji, Ivana Porenta iz Stare Loke, je spomladi 1952 dala znamenje preslikati. Preslikavo je izvršil neki pleskar, ki je tedaj pri okoliških prebivalcih iskal razna »slikarska« naročila. Naslikal je po svoje ponovno »Beg v Egipt« v načinu in barvah, da mora žaliti slehernega človeka. Zato je nujno, da se ta neokusna preslikava Gosarjeve freske, nahajajoča se na ličnem in tako lepo v krajino se prilagajočem znamenju, ki stoji ob poti do umetnostno-zgodovinsko tako visoko pomembnega kraja, kot je Crngrob, tudi iz tujske prometnih ozirnov odstrani. Pri strokovnem ogledu oktobra meseca se je s poskusom ugotovilo, da je preslikava (celotne površine je ca. 3.50 m²) odstranljiva s topili, ki ne škodujejo originalni freski. To delo pa se zaradi poznega letnega časa in neprestanega deževja ni moglo več izvršiti. Nujno pa je, da se delo izvede v prihodnji pomladi, ker bi se zaradi vplivov kondezne vode v zidu in zaradi površine, pokrite z oljnato barvo, originalna freska uničila. Ugotovljeno je bilo tudi, da je streha na znamenju slaba in da jo je zaradi ohranitve freske in celote nujno treba popraviti.

Svibno — ž. c. Župni urad je obnovil cerkveno notranjščino, vendar močno neokusno in brez slehernega upoštevanja arhitekture. Šlopi, ki ločujejo obe ladji, so preslikani v imitaciji marmorja v strupeno zelenih in

Škale pri Velenju — poševni zvonik pred porušenjem. (Foto Zadnikar)

rjavih tonih. Obnova je bila izvršena brez vednosti Zavoda in je v tej obliki na spomeniškem objektu, kakor jo predstavlja poznoromanska arhitektura, popolnoma nedopustna in neustrezna.

Šinkov turn. Dvonadstropno stavbo z izbočeno glavno fasado in dvema stolpičema na ogljih, ki je nastala bržkone še v času turških vpadov, sistematično rušijo. Gradivo uporabljajo za nove gradnje. Ker grad nima posebne spomeniške vrednosti, Zavod ne more vztrajati na njegovi ohranitvi.

Škale pri Velenju — ž. c. sv. Jurija. Zaradi rudnika se je griček, na katerem je stala cerkev, deloma udrl, tako da je meja zemeljskega vdora potekala prav preko cerkve. Na svojem mestu je ostala le njena severna kapela, vse ostalo pa se je z zvonikom vred pogreznilo za ca 4 m. Seveda ni bilo mogoče misliti na to, da bi cerkev ohranili, saj je bila popolnoma razrušena in se je zvonik zelo močno nagnil. Pri tem se je izkazalo, da je bila barokizirana stavba v osnovi gotška, ker se je v vzhodni steni prezbitერიja pokazalo poznogotsko okno iz lehnjaka z močnim žlebastim profilom. Tudi zvonik na vzhodni strani se je lepo ločil od cerkve, ker je bil še le v 17. stoletju pozidan in prislonjen k prezbitერიju.

Škofja Loka — Puštalski grad. Na dvoriščnem zidanem loku, ki vodi na vrt, je Zavod oskrbel novo streho in zidarska popravila. Dražgoški oltarji so bili iz različnih hrabrenih prostorov preneseni v muzejske shrambe in bodo postopoma restavrirani.

Šmarje pri Jelšah — kapele pri Sv. Roku. Na baročnih kapelah križevga pota so se zaradi talne vlage pojavile večje okvare in tudi močno ekspresivna baročna lesena plastika v njih je bila na tem, da popolnoma propade. Posebno je bila ogrožena tako imenovana »Ječa«, ki je vsa v zemlji pod stopniščno ploščadjo in so njene lesene plastike že skoraj popolnoma strohnele. Pred leti začeto popravilo je bilo zaradi nestrokovnega vodstva nepravilno zasnovano. Dela v letu 1951 so imela namen, zavarovati posamezne objekte pred vlago, ki pritiska zaradi močne strmine v hrbtne strani v breg postavljenih kapelic. Potrebna so bila večja zemeljska dela, tako naprava odtočnih jarkov in utrditev poti, ki se vije po hribu od kapele do kapele, in slednjič restavriranje samih plastik. Dela so se začela meseca maja, in sicer najprej pri »Ječi«, ki so jo morali popolnoma podreti, ker so bili stranski zidovi močno usločeni in deloma že tudi porušeni. Zaradi izolacije je bilo treba odkopati v višini 2 m na vseh straneh 70 cm širok jarek. Na dnu je bila zaradi vertikalne izolacije napravljena betonska plošča, krog in krog pa na treh straneh korito za odtok vode. Po izolaciji temeljev je bila pozidana »Ječa« v prvotni obliki s kamnitim obokom. Na novo je bil postavljen tudi zid ob dvojnem stopnišču. Prva spodnja kapela je bila znova ometana. S peščenčastih portalov in oken je bil odstranjen belež, tako da danes svet kamen živi v svojem naravnem tonu. Pri novem toniranju zunanjščine ni bila upoštevana barva ostalih kapelic in je bil izbran zelenkast ton. Zelo živo so bile prebarvane tudi restavrirane lesene plastike. Žal pa zavod teh del ni zadosti nadzoroval.

Šmarna gora. Streha na zvoniku in na cerkvi je bila po Zavodovi intervenciji temeljito popravljena, ker so bile zaradi zamakanja ogrožene znane Langusove freske v obeh kupolah.

Šoštanj. Iz prometnih razlogov je bila brez vednosti Zavoda odstranjena baročna kapela ob cesti Šoštanj—Velenje.

Špitalič pri Konjicah. Cerkev, ki je nekdaj spadala kot cerkev za goste k žičkemu samostanu, je eden najpomembnejših spomenikov poznoromanske arhitekture pri nas. Ker so se zaradi gibanja terena na obokih pojavile razpoke in se je začela južna stena ladje posedati, je župni urad oskrbel za ojačenje temeljev pri južnih opornikih, na severni strani pa izvršil drenažo.

Sv. Trojica v Slovenskih goricah — ž. c. Za popravilo pločevinastih delov strehe in zvonikov na cerkvi, ki je pomembna kot baročna arhitektura in s slikovito skupino treh zvonikov tudi krajinski spomenik, je Zavod oskrbel potrebni material.

Tupaliče pri Preddvoru. V podružnici sv. Klemena so bile ugotovljene in delno odkrite srednjeveške stenske slikarije. Zdi se, da bo od cerkve najstarejša ladja, ki je brez podzidka, medtem ko sta bila zvonik in sedanji prezbiterij, ki je negotskih oblik, verjetno postavljena v 17. stoletju. Na južni zunanjščini ladje sta dve plasti stenske slikarije, od katerih je spodnja tako malo vidna, da ni pobliže določljiva, medtem ko kaže zgornja plast na pozneje nanesenem fresko ometu z drobnim gubanjem draperije —

gre nedvomno za figuro sv. Krištofa — na čas prav zadnje gotike. V notranjščini se kažejo slikarije izpod beleža na obeh stranskih stenah ladje. Barve so dobro ohranjene, ikonografsko pa bo freska fragmentarna, ker so v obeh stenah prebita nova velika okna. Slikarije bodo še iz prve polovice 15. stoletja.

Turjak. V sklopu gradu, ki je v sedanji obliki iz 16. stoletja in predstavlja tudi važen spomenik NOB, je v starem jedru ohranjena tudi pozno-romanska kapela s polkrožno apsido, ki je znana pod imenom »Lutrovska kapela«. Leta 1945 je bil na tem mestu po predhodnem obstreljevanju izvršen vdor v grad in je tri tem posebno omenjena kapela močno trpela. Deloma je porušena apsida in šilasta obočna banja iz lehnjaka, ki je bila v 15. stoletju vsa poslikana s freskami, komaj še kljubuje talni vlagi in ruševinam, ki grme nanjo ob postopnem rušenju obdajajočih jo zidov. Ker gre pri kapeli za dvojce spomeniških vrednot: za romansko arhitekturo in za gotske slikarije, ki nezadržno propadajo, je bila pred leti nad njo napravljena in leta 1951 ponovno obnovljena zasilna lesena streha, ki pa ne more varovati oboka pred stalnim rušenjem gradbenega materiala zgornjih nadstropij. Vse kaže, da kapele ne bo mogoče več dolgo reševati sredi propadajočih ruševin in je njena usoda ozko povezana z usodo celotnega gradu, ki je, čeprav nezaščiten, kljub 9-letnemu propadanju še vedno sposoben za obnovo.

Valtarski vrh v Poljanski dolini. S podporo OLO Kranj je soseska popolnoma obnovila skodlasto streho na podružnici Sv. Filipa in Jakoba.

Sv. Vid nad Brežicami. Romanska stavba s polkrožno apsido je popolnoma opustošena. Leta 1947 je bila streha še cela, sedaj pa je v razsulu in v zidovje močno zamaka. Ker je kraj zelo obiskovana izletna točka, bi se dalo primerno urejeno spomeniško arhitekturo uporabiti za turistične namene.

Vipava. Park z baročnimi vrtnimi plastikami je bil po vojni popolnoma zanemarjen in plastike razmetane. Mestna občina ga je deloma uredila in plastike postavila spet na kamnite podstavke.

Vipolže v Brdih. Stari grad je dobil novo streho, ker je stara pred leti pogorela. Zunanjščina je zelo zanemarjena in potrebna temeljite obnove, notranjščina pa je že tako vsa predelana.

Vurberk. — Grad nezadržno propada. Stene so bile leta 1945 ob bombardiranju tako razmajane, da se, nezaščitene, posebno v okvirnem delu gradu druga za drugo rušijo. Tako ni mogoče več ohranjevati niti osrednjega dvorišča, okrog katerega so bili hodniki leta 1950 sicer prekriti. Zaradi kritičnega stanja ruševin tudi ni bilo več mogoče sneti gotskih fresk iz druge polovice 15. stoletja, ki so se pokazale v drugem nadstropju zahodnega trakta na zunanji steni. Ta stena se je medtem že zrušila. Predstavljale so fragmentarno ohranjen prizor zadnje večerje.

Z arkadnega dvorišča je bil prepeljan v Ptuj na Muzejski trg kamnit vodnjak, prav tako pa bo ob bivši dominikanski cerkvi postavljena tudi velika konstrukcija drugega vurberškega vodnjaka z lesenim kolesom.

Zalog pri Moravčah — grad. Iz baročnega gradu, ki je bil v vojni porušen, je Zavod v prvih povojnih letih snel večje ploskve Jelovškovih stenskih slikarij, zidovi pa so bili za silo prekriti. V zimi 1951-52 se je zrušila provizorna streha, ki je varovala še obstoječe dele gradu in posebno še baročno stopnišče. Lastnik razvalin uporablja ruševine za gradbeni material pri zidavi nove stavbe ob gradu, ki ga v sedanjem stanju ne kaže več obnav-

ljati, nitj ga, kakršen je, zaščiti. Pri tem pa je lastnik kljub Zavodovi pismeni prepovedi uporabil kamnoseško obdelane dele baročnega portala za temelje nove stanovanjske hiše.

Žeželj pri Vinici — p. c. Devica Marije. Župni urad je oskrbel prekritje med vojno poškodovane in poprej s pločevino krite stavbe z novo opeko. Napravljeno je bilo tudi novo ostrešje iz hrastovega lesa.

Kremser-Schmidt — fotografiranje. Ob 150-letnici smrti enega najpomembnejših avstrijskih poznobaročnih slikarjev, Joh. Mart. Schmidta (1718-1801), imenovanega na splošno Kremser-Schmidt, je bila prirejena v restavrirani minoritski cerkvi v Steinu na Donavi v Avstriji spominska razstava njegovih izbranih del. V zvezi s tem se je zaradi priprav, študija in sestave kataloga obrnil na Zavod dunajski zvezni spomeniški urad s prošnjo, naj bi oskrbeli fotografiranje vseh slikarjevih del v Sloveniji, ki jih je ustvaril ob svojem bivanju v naših krajih v desetletju 1770—1780. V tem času je namreč nastal ciklus slik za samostansko cerkev v Velesovem pri Kranju (sedem), za Gornji grad (šest), stenske slike v kapelici Virantove palače v Ljubljani (osem) in posamezne oltarne slike za Kranj, Slovensko Bistrico, Vojnik in Dol pri Ljubljani, poleg teh pa še nekatere slike, ki jih hranijo Narodna galerija in zasebniki. Skupaj je doslej znanih v Sloveniji 36 njegovih del. Ob sistematičnem fotografiranju, ki ga je izvršil Zavod zaradi izdelave fotografskih povečav za prireditelje razstave, je bilo ugotovljeno tudi stanje naših slik. Tako so velesovske, ki so bile pred prvo svetovno vojno restavrirane na Dunaju, na splošno v dobrem stanju, le retuše se deloma luščijo in je na vseh slikah v spodnjem delu firnež posivel. Mnogo slabše so ohranjene slike v Gornjem gradu, ki so zaradi sprememb na laku in firnežu postale motne in na videz obledele ter jih je Zavod že prepeljal v svojo restavratorsko delavnico, kjer bodo temeljito popravljene. Slika sv. Jerneja v Vojniku je razen svetnikovega telesa vsa grobo preslikana. Sliko priprošnjikov zoper kugo na Pungertu v Kranju je pred zadnjo vojno restavriral Sternen, pri čemer je bila tudi rentoalirana in je v dobrem stanju. Ostale slike in skice so, razen stenskih v Virantovi palači, potrebne manjših popravil in jih bo Zavod postopoma restavriral, saj gre za dela slikarja, ki je bil eden vodilnih mojstrov svojega časa v tem delu Evrope in ki je za nas pomemben posebno zaradi vpliva, ki ga je imel na umetniški razvoj našega Layerja.

Gajšnikova topografija nadžupnije Laško. V nadžupnijskem arhivu v Laškem se je iz 18. stoletja ohranil važen zgodovinski vir: topografija župnij Laško in Loka pri Zidanem mostu. V rokopisu so opisane in v risbi prikazane poleg župnih cerkev tudi vse podružnice, kar zanima posebno umetnostnega zgodovinarja. Zemljiški in gospodarski podatki pa so poleg slovenskih krajevnih imen in priimkov zanimivi tudi za splošno kulturno in za gospodarsko zgodovino. Delo je v več letih spisal laški kaplan J. B. Gajšnik in ga zaključil leta 1747 kot loški župnik. Za svoj čas je koncept zelo napreden in bo dobro služil pri topografski obdelavi navedenih dveh župnij. Rokopis, ki je vezan v knjigo velikega formata, je bil med vojno zaradi neprimerne hranjenja — skrit je bil v nekem sodu — od vlage močno poškodovan in so spodnji deli knjige uničeni. Na predlog Zavoda, ki si je oskrbel prepis celotnega latinskega besedila in reprodukcije pomembnejših risb, je bila knjiga v knjigovoznici Narodne in univerzitetne knjižnice strokovnjaško popravljena in jo sedaj hrani mariborski škofijski arhiv.

Poročilo o delu restavratorskega oddelka

Zavod za spomeniško varstvo LRS je v drugi polovici leta 1950 ustanovil svoj restavratorski oddelek, ki je pričel po potrebnih pripravah in ureditvah z večjimi restavratorskimi deli v začetku leta 1951. Zamišljen je kot centralni republiški laboratorij za konservatorsko-restavratorska arziskovanja. V njegovih delavnicah za restavriranje slik in plastik bi se restavrirale naše najpomembnejše umetnine, hkrati pa bi oddelek vodil restavratorska dela v delavnicah centralnih in provincialnih galerij in muzejev.

Anton Karinger: Boka Kotorska (olje, platno). Po ugotovitvi barvne plasti in podsnove in po izvršeni rentoilazi delno odstranjene preslikave in močno potemneli ter neenakomerno nanešeli lak

Od ustanovitve pa do konca leta 1951 je bilo v do tedaj še edini delavnici, ki si jo je bil oddelek uredil, restavriranih oziroma konserviranih 132, v samem letu 1951 pa 97 slik. Posebno važno in obsežno delo je oddelek takoj v prvem letu opravil s tem, da je restavriral 70 slik slovenskega baročnega slikarja Fortunata Berganta, čigar veliko kolektivno razstavo je ob 250-letnici slikarjevega rojstva priredila Narodna galerija v Ljubljani, 51 pa jih je strokovno temeljito pregledal. Isledki raziskavanj okvar in njihovih vzrokov so pri vsaki posamezni sliki narekovali postopke in sredstva za konservacijo, omogočili pa so tudi zanimive in važne ugotovitve o slikarjevem načinu gradnje slike, o njegovi tehniki in uporabljenem materialu. Podrobnejši strokovni oris teh ugotovitev bi presegal okvir tega

poročila, zato naj bo v glavnem navedeno le naslednje. Bergantove slike so grajene logično na podlagi temeljitega poznavanja in strogo zakonitega uporabljanja gradiv. Njegova solidna platna so skrbno klejena in imajo oljnato barvno podsnovo mrzlih ali toplih tonov, ki so često modificirani še s kontrastnimi lazurami. Na tako pripravljenih podsnovah je z barvami motnih sredstev dosegel v sencah in senčnih prehodih — predvsem v inkarnatu — tople in mrzle optične sivine. Njegove barve so zelo dobro ohranjene, le na nekaterih slikah na draperijah uporabljena karminskovioletna je obledela. Težje in težke okvare na Bergantovih slikah so povzročile meha-

Anton Karinger: Boka Kotorska — detajl sredine slike. Barvna plast in podsnova odstopata od podlage in se luščita (pred utrditvijo in rentoilazo)

nične poškodbe, vplivi atmosferilij ter učinki temperaturnih razlik, dalje preslikave, kasnejši trdi in krhki oljnati laki ali celo laneni firnež, nestrokovno čiščenje in restavriranje. Veliko od konserviranih Bergantovih slik je bilo treba rentoilirati, med njimi tudi več velikih formatov. Lepila so bila vselej modificirana glede na bolezensko saanje slik, prav tako tudi sredstva za regeneriranje barvne plasti. V nekaterih primerih je bilo treba sneti dokaj razsežne preslikave, v drugih močno potemneli in zelo odporni laneni firnež, ki zelo spremeni barve in tonske vrednote (n. pr. modra postane zelenkasta, zelena rjavozelena, rdeča postane rjava, bela umazanorumeni itd.). Odstranitev takih starih oljnatih firnežev, ki postanejo skoraj neprozorni, je bilo težavna in nevarna za tanke, nežne lazure in za barvno plast sploh.

Med ostalimi v tem razdobju bonserviranimi slikami je treba posebej omeniti Metzingerjevo oltarno sliko »Sv. Ludvik Tuluški« (Kamnik, Frančiškanski samostan). Tehnična restavracija težko poškodovane, večkrat pretrgane in močno zgubane slike je bila zelo zahtevna. Odstranjene so bile tudi preslikave, ki so močno prizadele lepoto prvotne slike. Presenetljiv je bil n. pr. tudi rezultat snemanja močno porjavelega laka na Langusovem portretu starega moža (NG) in na Cetinovičevem portretu starejše žene (NG). Barvne in tonske vrednote ter podrobnosti in tančine v risbi in formi so bile tolikanj spremenjene oziroma zabrisane, da n. pr. pri prvi sploh ni bilo videti, da gre za podobo starega sivolasega moža, Obe sliki sta zgovorna primera, da je pač treba ločiti patino od porjavelega, skoraj neprozornega firneža, ki sliko iznakazi in ki ga je treba zato odstraniti. »Veneranda rubrigo« je zavedla že dosti »poznavalcev« do napačnih sodb in trditev. Strokovna restavracija pa je dvignila že marsikje kopreno dvomov in negotovosti ter je pripomogla k spoznavanju, presojanju, k lepoti in pristnosti.

V letu 1952 je bilo v restavratorskem oddelku obravnavanih 158 slik, od teh jih je bilo restavriranih 89 za muzej na Blejskem otoku. Med njimi so dela pomembnejših domačih slikarjev: Metzinger (5), Bergant (2), Layer (6), Jelovškova šola (1), od tujih znamenitih mojstrov pa: Martin Altomonte (2), Zick (2), Luca Giordano ? (1), Francesco Albani (1), Onofrio Avellino (1). V tem letu je pričela poslovati tudi delavnica za restavriranje plastik. Za muzej na Blejskem otoku je bilo konserviranih 80 plastik (restavriranih 53) in 15 rezbarij. Konservirane so bile 4 kamnite plastike polhograjskega baročnega vodnjaka, peta, razpadla, pa je bila kopirana v kararskem marmorju.

Poleg vseh teh obsežnih in zahtevnih del je bila v lanskem poletju tudi restavrirana velika Tintorettova slika »Sv. Nikolaj« (420 × 205 cm) v Novem mestu. Ta slika je bila med drugo svetovno vojno po zaslugi pok. dr. Frana Mesesnela prepeljana na varno v Ljubljano. Ker je bila sneta s podokvira in zvita, nezadostno zavarovana ter daljšo dobo shranjena v zaklonišču, so se na njej pojavile razne okvare. Staro, mestoma defektno in preluknjano platno je otrdelo in barvna plast je bila resno ogrožena. Po vojni je bilo poverjeno restavriranje te umetnine pok. prof. Mateju Sternenu, ki je sliko rentoiliral. Rentoilžno smolnato lepilo (kolofonija in terpentini) je bilo prepustno in neenakomerno nanoseno ter premalo vlikano. Lepilo je kmalu pulferiziralo. Rentoilžno platno je bilo sestavljeno iz več nesešitih kosov platna različne kakovosti. Staro platno je začelo grozeče odstopati in se povešati. Ker je bil tudi podokvir znatno prešibak, so se pojavile preko vse slikovne površine v podolžni in diagonalni smeri široke močno vzbokle gube, ki so pričele trditi in so nevarno ogrožale barvno plast. Zavarovati je bilo treba barvno plast, odstraniti podlepljeno platno in izvršiti novo rentoilžo nanovo, skrbno pripravljeno platno s primernejšim lepilom, montirati na nov močan podokvir ter odpadla mesta vkitati in punktirati. Vsa ta dela so se izvršila v Novem mestu, ker se slika ni smela več zvijati in prevažati. Po tej restavraciji se je pričela prva faza odkrivanja srednjeveških fresk v romanski cerkvi v Hrastovlju (Istra) To delo je bilo začasno zaključeno jeseni.

V zimskih mesecih minulega leta so se pričele priprave za restavriranje znamenitih oltarnih slik J. Martina Kremser-Schmidta iz cerkve v Gornjem gradu: »Zadnja večerja« (515 × 270 cm), »Rojstvo« (515 × 270 cm). »Vstajenje« (473 × 239 cm), »Vnebohod« (473 × 239 cm), »Sv. Apolinarij« (oval 159 × 121 cm),

Matija Jama: Vrbe — Spodnji detajl. (Foto MG)

»Sv. Janez Nepomuk« (oval 159×121 cm) in Metzingerjeve slike »Sv. Tomaž« (306×148 cm) iz pogorelega gornjegrajskega gradu.

Vse Kremser-Schmidtove slike so močno razpokane in barva se skledičasto dviga s slikovne podlage. Izvršiti bo treba temeljite utrjevalne operacije in ustrezne rentoiláže. Regeneriranje barvne plasti je težak problem, ker je treba neprosojno plast sprhnelega, silno odpornega oljnatega laka mehčati po Pettenkoferjevem regeneracijskem postopku z alkoholnimi hlapi, po drugi strani pa so postali zaradi saponifikacije olj tanjši barvni sloji prozorni, tako da proseva bolus podsnove. Vendar so se že v prvi fazi regeneriranje pokazali povsem pozitivni uspehi.

Prav posebno je treba omeniti še dobro uspelo restavratorstvo Groharjevo »Sv. družino« (last Mestnega muzeja), ki se je pričela lani in je bila pred kratkim končana. Bolezensko stanje te slike je bilo izredno težko, skorajda brezupno. Drobnost razpokana barvna plast se je v nešteti majhnih luskicah dvigala in odpadala ter se je le še na redkih mestih držala podlage, pastozno slikano ozadje pa se je luščilo v večjih ploskvicah. Te okvare so nastale v glavnem zaradi nepravilno pripravljene slikovne podlage. Na platnu, ki je bilo prevlečeno samo z zelo redko klejevo vodo, ni bilo nobene druge podsnove. Z dobro pripravljeno podsnovo dobimo namreč na slikovni podlagi vmesni sloj, ki zapolni luknjice, zagladi hrapavo površino, prepreči premočno vsrkavanje barvnih veziv, izravna pa tudi različna močna tezanja slikovne podlage in barvnih slojev. Neprimerno pripravljena slikovna podlaga je vsrkala preveč veziva iz barv, zaradi česar je morala občutno trpeti molekularna zveza med barvnimi delci, različna tezanja podlage in barvnih slojev pa so še pospešila odpadanje. Fiksiranje barvne plasti z vlikanjem likalnih emulzij ni bilo mogoče zaradi pastoznega nanosa barv, ki bi se pri takšni operaciji sploščil in bi zaradi neenakomerne površine tudi še razpokal. Zato se je bilo treba odločiti za impregniranje in ustrezno rentoilážo. Ko je bila barvna plast po dolgotrajnem ponovnem izredno previdnem impregniranju primerno učvrščena, je bila slika rentoilirana na skrbno preparirano novo platno s pomočjo lepila, modificiranega z ingrediencami, ki so prodrle skozi originalno platno v barvno plast in prilepile tudi barvne sloje. Tu spet običajno toplo likanje, ki je potrebno, da se staro in novo platno dobro sprimeta, ni bilo izvedljivo zaradi pastozne tehnike slike. Poslužiti se je bilo treba furnirske stiskalnice, pri čemer je bilo licu podloženih več plasti gladke klobučevine. Platni in barvni sloji so se trdno sprijeli, površina barvne plasti pa je ostala tako na tanjše kakor tudi na pastozno slikanih mestih nepoškodovana. Pri lepilih in emulzijah se je zelo uspešno uporabljala umetna smola alkidal.

Tako so bila v kratki dobi obstoja restavratorskega oddelka izvršena številna obsežna, važna in odgovorna dela. Vendar pa se je treba spričo neodložljivega in izredno nujnega dela pri reševanju naših številnih težko ogroženih umetnin boriti še z velikimi težavami. Forsiranega dela v delavnicah in na terenu je za celo vrsto let, šele na to pa bi se moglo pričeti redno restavratorsko delo, kakršno je potrebno na področju spomeniškega varstva kakor tudi pri vseh galerijah in zbirkah. Restavratorski oddelek ima sedaj v delavnici za restavriranje slik dva stalno nameščena preparatorja, enega honorarnega restavratorja in dve honorarni delovni moči za pomožna dela, v delavnici za restavriranje plastik pa enega stalno nameščenega preparatorja. S tako maloštevilnim strokovnim kadrom ne bo mogoče zmagovati

ogromnih nalog. Tudi vprašanje materiala, ki ga je treba večidel nabavljati v inozemstvu, ne bo smelo več ovirati restavratorske dejavnosti. Nujno bo treba dobiti primerne in zadostne prostore ter potrebno opremo za delavnice, predvsem tudi veliko moderno stiskalnico za rentoilaze. V doglednem času pa bo treba urediti fotografsko delavnico (sedaj se morajo umetnine v raznih fazah dela prenašati zaradi fotografiranja z dokumentacijo v Moderno galerijo), kemijski in fizikalni laboratorij z rentgenskim aparatom, ultravijoličastimi in infrardečimi svetili, s specialnimi rumenimi in sodium žarnicami, skratka z napravami in pripomočki, s kakršnimi so opremljeni vsi napredni konservatorsko-restavratorski instituti v Evropi, če naj opravljajo svoje posle po sodobnih znanstvenih metodah.

M. Šubic

Poročilo laboratorija Zavoda za dobo od jeseni 1950 do pomladi 1953

Jeseni leta 1950 se je osnoval pri Zavodu za spomeniško varstvo restavratorsko-preparatorski oddelek, ki je dobil poleg delavnice za restavriranje likovnih umetnin, tudi laboratorij. Ta naj bi deloval v različnih smereh. Predvsem naj bi pomagal restavratorski delavnici Zavoda in preparatorskim delavnicam posameznih muzejev s tem, da bi pripravljajal zanje potrošni material, preiskoval material obdelovanih predmetov in pripravljajal oziroma preučeval sodobne delovne postopke. Zlasti slednje je važna naloga, ker preparatorske prakse pri nas niso napredovale vzporedno z napredki na tehnološkem področju in tudi niso več kos vsem zahtevam sodobne muzeologije. Nadalje naj bi ta laboratorij doprinašal svoj delež pri šolanju muzejsko-tehničnega kadra z neposrednim šolanjem, oskrboval sodobno strokovno literaturo in dajal navodila za delo. Končno naj bi se bavil tudi s tistimi primeri s področja konserviranja, katerim posamezni muzeji iz materialnih ali tehničnih razlogov niso kos.

Laboratorij je pričel delovati na področju konserviranja kovin, ker je za to področje bil že od vsega začetka na razpolago strokovni sodelavec. Pri tem je doslej tudi ostalo, ker ni bilo mogoče namestiti analitskega kemika ali kemičnega tehnologa, niti ni bilo mogoče razširiti laboratorijske opreme oziroma razpoložljivega prostora na tisto mero, ki je potrebna za preizkušanje postopkov za konserviranje kovin. Sedanja oprema laboratorija je deloma last Zavoda za spomeniško varstvo, deloma last Narodnega muzeja, deloma pa privatna last. S to opremo je bilo mogoče doprinesti znaten prispevek k modernizaciji postopkov za konserviranje kovin.

Dosedanji uspehi so zbrani v strokovnem poročilu, ki vsebuje štiri članke in bo objavljeno drugje.

Laboratorij je jeseni leta 1951 oskrbel pregled vsega kovinskega inventarja po slovenskih muzejih. Službeno poročilo o tem pregledu daje sledečo sliko stanja in potrebnih vzdrževalnih del.

Stanje kovinskega inventarja v muzejih je v celoti zadovoljivo in se le počasi, a stalno slabša. V res kritičnem stanju je vsega skupaj dobrih deset prazgodovinskih predmetov in 22 oziroma 32 zgodnjerednjeveških na ptuj-skem gradu, torej skupno približno 30 do 40 kosov, samih arheoloških

predmetov. Tisti del predmetov, ki čaka na prepariranje, tvori nekoliko manj kot polovični del celotnega kovinskega inventarja. Ta le počasi ali pa sploh še ne prehaja v kritično stanje, čeprav je tak razvoj brez konserviranja neogiben. Tako n. pr. le majhna sprememba v ventilaciji lahko spremini stanje teh predmetov iz znosnega v kritično. — Obstoj te nekonservirane kategorije predmetov ima svoj razlog samo v pomanjkanju osebja. V Ptujju sicer neprepariranih predmetov praktično sploh ni, a poslednjo partijo je prepariral dr. Bratanič, ki je kustos in ne preparator; sedaj sta v Ptujju dva preparatorja, ki jedva dohajata tekoča dela. — Kategorija že prepariranih predmetov potrebuje stalnega nadzorstva in rednih negovalnih posegov, za kar pa manjka osebja. — Posamezni muzeji so dobili po en izvod tega poročila, podrobna navodila s splošno veljavnostjo, pa tudi posebna navodila za postopanje z materialom. Posluževati se jih morejo seveda samo v okviru, ki ga dovoljuje njihovo osebje in njihova tehnična oprema. — V posebnem položaju najdemo Narodni muzej v Ljubljani. Ta ima več zadevnega materiala kakor vsi ostali muzeji skupaj. Razen tega se vanj steka material že mnogo dalj časa kakor v druge muzeje. Zato je tu tudi mnogo več predmetov, ki so sicer preparirani, a po postopkih, ki so se tekom časa izkazali kot zgrešeni. Pri tem ta zavod ni nikdar imel več kot enega preparatorja. Sedaj je ta muzej nadpovprečno obremenjen s slabo ohranjenimi predmeti iz dotoka in s posledicami zgrešenega konserviranja. Vse to je dediščina razmeroma velikega muzeja s progresivno prenatrpanostjo in z akutnim pomanjkanjem osebja. Zato je tudi stanje obravnavanega materiala tu slabše kot drugje.

Nadalje poročilo pokaže tudi pot, po kateri bi se opisano stanje dalo sanirati in kakšne naloge naj bi pri tem pripadle laboratoriju Zavoda.

V prvih štirih mesecih leta 1951 je laboratorij deloval izključno za potrebe zveznega preparatorskega tečaja, ki se je tačas vršil v Ljubljani.

Zaradi pomanjkanja prostora v razdobju od poletja 1951 do jeseni 1952 laboratorij ni deloval. Sedaj ima svoj prostor v stavbi Narodnega muzeja in je tam doslej izkoriščal svoja izkustva v prid ptujskega, dolenskega, belokranjskega, koprškega in Narodnega muzeja (arheološki oddelek in numizmatični kabinet). Kapaciteta laboratorija se ni bistveno povečala, ker so materialne možnosti še vedno praktično iste kakor leta 1951 spomladi.

V novopridobljenem prostoru v palači Narodnega muzeja so bili prvega marca 1953 obdelani 204 železni predmeti in 134 srebrnih novcev. Postopki, ki so pri tem v rabi, so deloma že objavljeni v »Varstvu spomenikov« (številka 1—2, 1949), deloma pa so pripravljeni za objavo.

Trenutno laboratorij torej ne deluje več kot usmerjajoč tehnični center, temveč zgolj kot preparatorska delavnica, ki rešuje kritične situacije oziroma obdeluje težavnejše primere.

Rudolf Berce

Delo referata za varstvo prirode v letih 1951 in 1952

Referat za varstvo prirode ima — kakor je že znano iz prejšnjih publikacij spomeniškega varstva — nalogo, da proučuje našo domovino Slovenijo v pogledu zaščite prirodnih spomenikov, da beleži predloge drugih na tem problemu zainteresiranih oseb in ustanov, da zbira podatke o teh spomenikih

in izdelava osnutek za zaščitno odločbo. Mnogo objektov je moral referat zaščititi samo zato, da se preprečijo nadaljnje poškodbe, da se omejijo opustošenja, da se doseže boljše negovanje spomenika ali da se spomenik tudi obnovi.

Največ pobud za zaščito dobi referat od ljubiteljev prirode, ki so iz večine ali gozdarski strokovnjaki ali planinci ali pa prirodoslovni znanstveniki. Četudi je tu in tam stimulans za zaščitni predlog neka romantična sentimentalnost, ki se je ne moreš obraniti, ko gledaš in uživaš lepi domači svet, izdelava referat osnutek za zaščito vendarle samo za tiste predlagane prirodne spomenike, ki jih je (pred kritičnim očesom Sveta za prosveto in kulturo in pred strogim zakonodajnim odborom) mogoče zagovarjati iz lepotnih, zgodovinskih, često za našo stvarnost praktičnih in pa znanstvenih razlogov. Zaščito nekaterih prirodnih spomenikov je bilo mogoče podpreti kar z vsemi navedenimi kriteriji.

Koliko veličastnih prizorov in nepozabnih pokrajinskih slik nudi naša mala domovina, o tem so nas še bolj poučili in prepričali pogosti vzkliki turistov in letoviščarjev iz drugih držav: »Da, če bi mi kaj takega imeli!«

Toda referat gleda pri zaščiti ne samo na izredno lepoto ali znamenitost objekta, pač pa često tudi na njegovo praktičnost. Zato je tudi predlagal zakonito zavarovanje parkov okoli graščin, v katerih so stara tuja drevesa, eksotika, ki so se našim podnebnim prilikam popolnoma prilagodila. Semena teh eksotikov so za naša novodobna gospodarstva velikega pomena. Potreba po novih parkih in nasadih po osvoboditvi ob modernizaciji mest, trgov in vasi iz zdravstveno-higienskih in estetskih ozirov raste iz dneva v dan in z njo potreba po lepotnem drevju in grmičevju. Koliko dragih deviz bi bilo treba, če bi te vrste rastlinja ne gojili doma in bi ga morali nabavljati iz tujine! Iz semen teh eksotikov vzgaja nadalje gozdno gospodarstvo v svojih drevnicah tudi sadike za svoje poskusne nasade, da po nekaj letih lahko ugotovi, katera drevesa so za to ali ono podlago, za ta ali oni predel Slovenije, posebno še za pogozdovanje Krasa najbolj priporočljiva.

Iz zgodovinskih, deloma tudi znanstvenih razlogov je v načrtu zaščita ne samo nekaj starih ali sicer pomembnih dreves, lip, tis in drugih, marveč tudi nekaterih naših nižinskih in gorskih barij. V barjih, v njihovih zaporednih, druga na drugi ležečih plasteh je na čisto poseben način zapisano, kako so si drevesne vrste sledile na naših tleh v času po ledeni dobi. V barjih se je namreč leto za letom, stoletje za stoletjem in skozi tisoče let lovil in kopicil cvetni prah, posebno cvetni prah takrat živečih dreves. V barjih se je cvetni prah ohranil do danes; kemijske prilike v barju so ga konservirale. Po obliki tega fosilnega cvetnega prahu in po drugih njegovih značilnostih je s pomočjo posebnih metod mogoče določiti rod, često tudi vrsto nekdanj okoli barja rastočega drevja. Pri nas barja v tem pogledu še niso proučena, zato je treba, da jih vsaj nekaj ohranimo za bodoča znanstvena raziskavanja. Barij je v kulturnih državah vedno manj, izsuševanja napredujejo vsepovsod, ker to zahtevajo gospodarske, posebno kmetijske potrebe. Ljubljansko barje so iz teh razlogov spremenili v zelnike in žitna polja.

Iz znanstvenih vidikov smo predlagali tudi zaščito mešanih pragozdnih sestojev na Kočevskem, mešanega pragozda nad Šumikom na Pohorju in bukov pragozd na Gorjancih. Pragozdovi so zelo redki prirodni spomeniki, imamo samo še ostanke nekdanjih strujenih gostih gozdov, ki so vsenaokoli pokrivali tudi našo slovensko zemljo. Napredne države imajo zaščito teh

malenkostnih ostankov z vsem rastlinstvom in živalstvom v njih za svojo kulturno dolžnost. In pragozdovi niso samo zaščite potrebna velika redkost v Evropi, ampak so tudi ogromnega znanstvenega pomena. Kje naj bi gozdarski strokovnjaki uspešno proučevali naravne pogoje za gozdno rast, kje naj bi botaniki in zoologi dobili prave pojme o rastlinskih združbah in biocenozah, če ne v nespremenjenih razmerah pragozdov?

In je še mnogo drugih detajlov v prirodi, ki jim samo zakonska zaščita lahko zagamči trajnost in obstoj, in so zopet problemi, ki se pojavljajo z napredkom znanosti. Rastlinsko-sociološko kartiranje našega ozemlja bo zastavilo referatu nove naloge, ko bo dalo pobudo za zavarovanje vegetacijsko posebno značilnih terenov. Tako rastejo dolžnosti referata za varstvo prirode vzporedno z nesluteno hitrim razvojem prirodoznanstvenih panog.

Biologija se stoletja ni bavila z raziskovanjem v živi prirodi. Glavno njeno zanimanje je bilo dolgo vrsto let vse kaj drugega: celica, fiziologija, dednost, razvojna mehanika. Vse to je bilo v ospredju splošne pozornosti, druge prirodoslovne discipline pa so bile potisnjene v ozadje. Varstvo prirode se takrat v resnici ni zdelo niti zanimivo, niti potrebno. Kako pa je prav ta panoga naravoznanstva važna, o tem bi vedel marsikaj povedati Beograd, ki zdaj s težkimi milijoni zasaja drevesa na mestih, kjer jih je pred leti sam uničil in ni bilo zakona, ki bi bil to zabranil.

Kakor zaščita umetnostnih predmetov, tako — in dostikrat še bolj — je zaščita prirode življenjski izraz našega naroda, neposredni izraz, ki ga ugotavljaš ob vsakem koraku, ob vsakem sprehodu in izletu. Kako znamo ceniti to, kar nam narava tako radodarno in v tolikem izobilju nudi in kar nam je v naravi zasnoval človek s svojo stvariteljsko silo pomembnega, tudi po tem nas sodijo drugi narodi in nas uvrščajo v nižji ali višji razred kulturnosti.

Ob vsesplošnem razumevanju pomena, ki ga ima danes varstvo prirode in ob zadostni pomoči in uvidevnosti od strani ljudstva in merodajnih činiteljev se bomo glede zaščite skušali približevati uspehom Švice, Švedske, Finske in Zedinjenih držav Amerike, ne da bi si za zdaj drznili misliti, da bi jih s svojimi skromnimi sredstvi in še skromnejšim aparatom kmalu dosegli.

Kljub raznim zaprekam, pičlim sredstvom in brez stalnega uslužbenca je naš referat vendar tudi v letih 1951 in 1952 izvršil mnogo dela, izdelal lepo število osnutkov za zaščito pomembnih prirodnih spomenikov in je nekaj odločb o zaščiti tudi bilo že objavljenih v Uradnem listu LRS.

V naslednjem podajam na kratko delo referata v minulih dveh letih.

I

V Ur. listu (v oklepaju je številka Uradnega lista) so bile razglašene zaščitne odločbe za naslednje objekte:

1951

1. Alpinet v Trenti, alpinet pod Kuklo, arboret Trenta, obsežen gozdni predel Mlinarica—Razor in soteska Mlinarica—Korita (21/115)
2. Barski gozd na Ljubljanskem barju (24/129)
3. Cemprinov nasad na Kladjeku na Pohorju (15/81)
4. Devetero domačih orjaških kostanjev v bližini vasi Hudo pri Kovorju (29/146)

5. Drevesni park Šenek pri Polzeli (39/181)
6. Drevesni park Tišina v Prekmurju (21/117)
7. Drevesni park Turnišče v Ptuju (21/116)
8. Drevesni park v Mokricah na Dolenjskem (25/154)
9. Drevoredi in parkovni predeli na Brdu pri Lukovici 37/176)
10. Iгла v Solčavi (20/100)
11. Kačja smreka na Koševniku (25/126)
12. Mala Pišenca pri Kranjski gori (21/114)
13. Mariborski otok (13/69)
14. Park v Sežani pri dvorcu št. 1 (26/140)
15. Park v Sežani pri hiši šte. 145 (24/130)
16. Redka fauna (29/114)
17. Sršenov log pri Ljutomeru (25/135)
18. Tisa v Solčavi (17/91)
19. Tisa v Štranjah pod Nanosom (17/114)
20. Vrtni park v Komnu na Krasu (40/186; popr. 9/36 — 1952)
21. Vrtni park v Štanjelu (23/25)

1952

22. Drevesni in cvetlični park na Rafutu ob dvorcu št. 69 A (5/19)
23. Drevesni in cvetlični park na Rafutu ob hiši št. 67 (7/26)
24. Drevesni park in lipov drevored na posestvu Pohorski dvor (5/20)
25. Drevesni park v Viltušu ob Dravi (14/59)
26. Grad Rihemberk z okoljem (14/61)
27. Parki, parkovni gozdi in drevoredi v območju zdravilišča Rogaška Slatina (29/167)
28. Star hrastov sestoj v Krakovem pri Kostanjevici (12/47)
29. Vrtni, drevesni in gozdni park v Češeniku (8/30)
30. Znamenita eksotika na Ipavčevem v Pivoli (20/108)

II

Na potrditev po Svetu za prosveto in kulturo oz. zakonodajnega odbora čakajo:

1. Blejski grad z bližnjim okoljem.
2. Graščina s parkom na Kromberku pri Gorici.
3. Pokrajinski predel ob Krki — od cerkve sv. Petra do vključno graščine »Struga«.
4. Pokrajinski predel ob Temenici v okolju Luknje — od izvira Temenice do mostu, po katerem pelje cesta v Prečno.
5. Bohinjska kotlina naj se ohrani v svoji prirodni lepoti. To velja prav posebno za obrežja Bohinjskega jezera in njegove bližnje okolice. Preprečiti je treba breznačrtno zidavo okoli jezera; sečnje naj so le zmerne; taborjenje naj bo dovoljeno le na določenih mestih; tudi čolnarne naj se gradijo le na odkazanih mestih.
6. Naravni drevesni park na Straži nad Blejskim jezerom.

Osnutki za zaščito Zrkovskih logov ob Dravi, Mariborskega mestnega parka, gozdnega zaledja mariborskega mesta, ki ga tvorijo Kalvarija, Badlov vrh, Grajski log in Piramida kakor tudi osnutek za zaščito Prežihovega vrha pri Kofljah so nam bili aprila 1952 vrnjeni, ker zakonodajni odbor vlade LRS ni pristal na zaščito teh objektov.

III

Za naslednje objekte so zaščitni osnutki izdelani, vendar še niso potrjeni zaradi nekaterih pomanjkljivosti:

Okrešelj in Logarska dolina. Tu gre v glavnem le še za zemljeknjižne podatke.

Park ob zdravilišču v Rimskih Toplicah. Zaščitni osnutek ni bil odobren, ker še ni določen upravni organ vseh v zaščito prevzetih zemljiških parcel, ki so splošno ljudsko premoženje.

Osnutek za zaščito **Tivolskega gozdnega parka in Širšega zelenega pasu okrog glavnega mesta Ljubljane** nam je Svet za prosveto in kulturo vrnil zaradi izpremenjenih razmer in zakonitih predpisov. — Na intervencijo referata je bil pri predsedstvu MLO Ljubljana poseben posvet, na katerem so sodelovali zastopniki raznih oblastev in ustanov. Sklenjeno je bilo, da naj se ti objekti ne zavarujejo po zakonu o varstvu kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti, temveč da je treba sestaviti in izdati republiško okvirno uredbo, po kateri bodo mogli MLO oz. OLO izdati v zavarovanje posameznih objektov ali skupin detajlirane gospodarske predpise.

IV

Za naslednje objekte so zaščitne odločbe že davno izdelane, vendar jih referat še ni mogel predložiti Svetu za prosveto in kulturo v potrditev, ker se še niso odpravile nekatere pomanjkljivosti, ki ovirajo uspešno zaščito.

1. **Alpski park pri Triglavskih jezerih.** Ta park je bil zaščiten od leta 1924 do 1944. Da bi se zaščita obnovila, temu nasprotuje samo paša živine v tem predelu Triglavskega pogorja. Po osvoboditvi so začeli tu pasti Bohinjci in tudi Trentarji, ki prej na tem ozemlju nikoli niso pasli. Komisija za ureditev zemljišč je leta 1951 obljubila, da bo pašo z melioracijo drugih planin uredila. Vendar do te ureditve še do danes ni prišlo.

2. **Drevesni park ob Ormoški graščini.** Že pred več leti izdelani osnutek bo referat vnovič poslal v izjavo MLO v Ormožu, kakor hitro bodo zemljiške parcele, ki so vzete v zaščito, v zemljiški knjigi prepisane na MLO, ki bo novi upravni organ.

3. **Drevesni oz. angleški park na Ravnah na Koroškem.** Dokler MLO Ravne ne bo izdal primernih ukrepov, s katerimi bo prepovedal hojo in razne fizkulture vaje v parku samem, se objekt ne more uspešno zaščititi in obvarovati pred poškodbami.

4. **Drevoredi in park na Rocnem pod Šmarno goro.** Koristnik tega posestva nam na prošnjo, da bi pristal na besedilo osnutka za zaščitno odločbo, še do danes ni odgovoril.

5. **Okolica Predjame.** Za to zaščito nam manjkajo katastrski podatki, ki jih pričakujemo od podjetja »Kraške jame Slovenije«, upravnika Predjame.

6. **Panovec pri Gorici (400 ha)** smo predložili v pregled Gospodarskemu svetu LRS in ga prosili, da odredi korekturo v zemljiški knjigi.

7. **Postojnska jama in petero z njo povezanih jam.** Osnutek za zavarovanje jam in zemljišč okoli vhodov v te jame je že gotov. Potrebna je samo še obravnava z vsemi prizadetimi posestniki zemljišč. Terenski obhod pa se še ni mogel izvršiti.

9. **Prastari hrasti in druga stara drevesa v bližini Dvorca v Grimšicah pri Rečici (Blejska okolica).** V zaščito je privzetih 63 dreves. Na drevesih smo

pritrtili tablice z zaporednimi številkami. Leta 1952 smo dosegli geodetsko razmejitev med zemljišči, ki jih upravlja bivši lastnik, in onimi, ki so prešla v upravo Ekonomije Bled, ki pa je zdaj opuščena.

10. **Snežniška graščina z drevesnim parkom.** Zaščitni osnutek je izdelan, vendar upravni organ (Predsedstvo vlade LRS) v zemljiški knjigi še ni zaznamovan.

11. **Škocjanska jama pri Divači.** Za okolje te jame nimamo katastrskih podatkov, ker sta zemljiški kataster in zemljiška knjiga še v Trstu.

12. **Vaške lipe in druga drevesa posebnih dimenzij ali zgodovinskega pomena** (ki stoje izven gozdov). Osnutek za zaščito nad 400 dreves smo na zahtevo Sveta za prosveto in kulturo predložili meseca maja 1952 zakonodajnemu odboru v pregled. Po njegovih navodilih smo besedilo preuredili.

13. **Zadnji Kraj Cerkniškega jezera.** Čeprav je pričakovati, da bo sčasoma uspelo osušiti v interesu kmetijstva velik del ali celo vso jezersko površino, je bilo vendar na posvetih pri referatu sklenjeno, da se dotlej, dokler izsušitev ne bo realizirana, zavaruje Zadnji kraj jezera, ker je prav ta del znan zaradi preleta ptic ob selitvah. Zato prizadeti posestniki ne bi smeli v Zadnjem kraju izkoriščati trstja in bi morali opustiti vsak lov. S tem ukrepom se prizadeti posestniki iz vasi v območju občine Cerknica ne strinjajo in tudi še niso dali pristanka za predvideno zaščito.

V

Referat zbira podatke za sestavo zaščitnih odločb za naslednje, zavarovanja potrebne objekte:

1. **Babji ložič v bližini Ljutomeru.**

2. **Iški Vintgar.** V območju Iške se nahajajo spomeniki iz osvobodilnih bojev. Potrebna je tudi lokacija za postavitev poletnih hiše idr.

3. **Lipica pri Sežani.** Izražena je bila želja, da se poslopja konjarne, ustanovljena leta 1850, drevoredi in stara drevesa zaščitijo.

VI

Predlagana je zaščita nekaterih objektov, ki si jih mora referat šele ogledati:

1. Drevesne skupine v okolju porušene graščine Hasberg na Notranjskem.

2. Gorska barja na Pokljuki, Jelovici in na Pohorju.

3. Hudičev boršt ali Babji vrt na Zaplati.

4. Park pri Mokronoški graščini.

5. Park v Loki pri Zidanem mostu.

6. Predeli potoka Mostnice in planine Voje v Bohinju.

7. Stare skupine eksotičnega drevja v Jelšingradu blizu Šmarja pri Jelšah.

8. Drevesne skupine pri Šrajbarskem Turnu na Dolenjskem.

VII

Predlagali smo večjo skrb za zaščitene objekte:

1. **Fazanerija pri Murski Soboti.** Zaradi uspešnejše oskrbe zaščitenege predela je MLO Murska Sobota po našem predlogu postavil poseben odbor,

ki bo skrbel za Fazanarijo: dva zastopnika MLO, en zastopnik OLO in en član Gozdnega gospodarstva.

2. **Redka flora.** Izvedeli smo, da so se leta 1951 in še bolj leta 1952 dogodila velika pustošenja redkih in zaščitnih planinskih cvetic, posebno po turistih iz drugih republik naše države. Planinski vestnik Slovenije prinaša od časa do časa članke o prepovedi trganja zaščitene flore, kar pa menda malo koristi, ker je od ca 40.000 članov samo okoli 2400 naročenih na Planinski vestnik. Več uspeha imajo podobne črtice v »Proteusu«, ki ima okoli 8000 naročnikov.

Ukrenili smo, da so bila planinska društva Hrvatske o naši zaščiti poučena po Konservatorskem zavodu v Zagrebu. Skušali smo doseči, da bi se predpisi o zaščiti redke flore objavili tudi v zveznem »Službenem listu«, kar pa je bilo odbito. Najbolje bi bilo, če bi se kršilci kaznovali na kraju samem proti vročitvi blokov o plačani globi in da bi se jim odvzele nabrane rastline. Slednje je tako že predpisano, pa se ne izvaja.

VIII

Zavod za spomeniško varstvo (referat za varstvo prirode) je izdal nekaterim znanstvenikom izjemno dovoljenje za nabiranje zaščitene jamske faune, drugim za nabiranje zaščitene flore, vsem pa po določenih pogojih in z omejitvami.

IX

Zavod oz. njegov referat za varstvo prirode je bil leta 1952 povabljen na sodelovanje pri mednarodni komisiji za varstvo prirode, ki se imenuje Alpska zaščitna komisija s sedežem v Ženevi in Münchenu. Ta komisija je izrazila željo, da imenujemo stalnega delegata za varstvo prirode in dva namestnika. Odločitev smo prepustili nadrejenim oblastvom.

Delo referata za knjižnice od ustanovitve do konca 1952

V sestavu Zavoda za varstvo kulturnih spomenikov LRS je 1949. leta tedanje Ministrstvo za prosveto ustanovilo poseben častni referat za knjižnice. Ta ukrep pomeni v naši bibliotekarski in spomeniško-varstveni dejavnosti velik korak naprej, kajti dotlej pri nas ni nikoli uspelo, da bi izposlovali razširitev zakonskih predpisov tudi na celotne spomeniško pomembne knjižnice, večje knjižne ali rokopisne zbirke ter posamezne rokopise in redke tiske, da bi bilo možno obravnavati tudi te vrste gradiva, kakor obravnavamo že desetletja arheološke predmete, likovne umetnine, prirodne znamenitosti in podobno. Sicer so nekateri naši znanstveniki v prejšnjih časih opozarjali na kulturno pomembne knjižnice (gl. Pivec-Stelé: Naše knjižnice, Glasnik Muzejskega društva Slovenija XIII, 1932, 71—92; XIV, 1933, 144—147; Kidrič: Biblioteški problem in univerza, Zgodovina slovenske univerze v Ljubljani do leta 1929, str. 421—439; Pirjevec: Knjižnice in knjižničarsko delo, 1940, 79—129). Vendar teh knjižnic ni bilo mogoče pritegniti v spomeniško varstvo, ker za to ni bilo zakonske osnove. Novi ukrep daje zdaj prvič v zgodovini našega bibliotekarstva možnost, uporabiti Zakon o varstvu kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti z dne 21. maja 1948

tudi za zaščito bibliografsko, literarno-, umetnostno- in splošno kulturno-zgodovinsko pomembnih tiskov in rokopisov, ki so v posesti zasebnih pravnih in fizičnih oseb. Četudi omenjeni zakon ne našteva vseh možnih predmetov, ki prihajajo za spomeniško zaščito v poštev in torej ne imenuje izrecno ne rokopisnih in ne knjižnih dragocenosti, izhaja to vendar iz besedila 1. člena navedenega zakona, da je treba šteti tudi določene knjižnice, tiske in rokopise med takšne premičnine, nepremičnine ali skupine predmetov, ki utegnejo imeti zgodovinski, kulturno-zgodovinski, umetniški ali socialni pomen. S tem, da je naše prosvetno ministrstvo svoj čas ustanovilo pri Zavodu za varstvo kulturnih spomenikov LRS tudi referat za knjižnice in mu naložilo skrb za knjižne in podobne dragocenosti, je razširilo zakonske predpise o spomeniški zaščiti tudi na te.

Praden podamo poročilo o dozdajšnjem delu referata, menda ne bo odveč, če poskusimo bežno pokazati, kako je s to rečjo, ki je pri nas nova, drugod. Zdi se, da si v večini zahodnih evropskih držav in v Ameriki niti ne prizadevajo, da bi vsaj nadzorovali trgovanje s srednjeveškimi rokopisi, inkunabulami, literarnimi zapuščinami velikih kulturnih delavcev in podobnimi dragocenostmi ter da bi vsaj učinkovito preprečevali njih izvoz iz domače dežele v tujino. Nasprotno; kaže, da so si celo nekatere velike državne knjižnice v državah, ki jih je bila vojna hudo prizadela, skušale pomagati iz finančnih težav tako, da so za dobro valuto odprodajale razne cimelije in jih pošiljale večinoma čez Atlantik. Zato so danes velike znanstvene, predvsem univerzitetne knjižnice v ZDA kar preplavljene z bibliografskimi redkostmi. Znano je, kako je v povojnih letih cvetela v zahodnoevropskih državah antikvarna trgovina; pa tudi to ni več tajnost, da so mnogi dolarski magnati po svojih emisarijih na debelo kupovali dragocene tiske in podobno, jih podarjali državnim knjižnicam, s tem pa si pridobivali ne samo častne naslove velikodušnih mecenov, marveč tudi dosegali zase lepe gmotne koristi. Zdajšnja prenasičenost antikvarne trgovine, ki je posledica nedavne konjunktуре, je splavila na površje celo nekaj slovenskih protestnatik, ki doslej niso bile v razvidu, a se je posrečilo n. pr. antikvariatu Cankarjeve založbe, odkupiti nekaj teh redkosti in jih spraviti v domovino.

Kolikor vem, so samo v Italiji uveljavili poseben zakon, ki zajema v spomeniško varstvo tudi knjižne in rokopisne redkosti, skrb zanje pa zaupali bibliografskim inšpektoratom s sedeži v glavnih mestih italijanskih provinc. Iz posebne publikacije, ki jo je v založbi Generalnega ravnateljstva akademij in bibliotek izdal urad za znanost pri Ministrstvu za prosveto (*Manoscritti e libri rari notificati, Grottaferatta, 1948², 378 str.*), je razvidno, da so v Italiji od objave Zakona o varstvu predmetov zgodovinske in umetniške vrednosti pa do natisa omenjenega seznama, torej v desetletju 1938/48, izdali 239 odlokov in z njimi zaščitili 74 posameznih, večinoma srednjeveških rokopisov, 75 posameznih tiskov — večinoma inkunabul —, 61 večjih in manjših arhivskih, rokopisnih in knjižnih zbirk ter 29 celotnih knjižnic. Razglašeni zaščitni odloki se nanašajo samo na take dragocenosti, ki so v posesti zasebnikov, a tudi antikvariatov. To zadnje kaže dosti nazorno, da spomeniška zaščita noče ubijati bibliofilstva ali ovirati trgovanja s knjižnimi in podobnimi dragocenostmi; brezpogojno pa si pridruže razvid nad njimi v korist znanosti. S tem ima možnost, da vsak čas lahko izkaže, kje je ta in ta zaščiteni tisk ali rokopisi, hkrati pa da poseže vmes, če bi obstajala

nevarnost, da takšna dragocenost propade. Ubijati bibliofilstvo bi se reklo, preprečevati najlepše prilike, da pridejo velike znanstvene knjižnice do dragocenih zbirk, kajti v zgodovini bibliotekarstva poznamo nešteto primerov, da so prav bibliofili bodi kot mecen bodi kot prodajalci obogatili skoraj vse velike knjižnice na svetu z največjimi dragocenostmi. Celo pri nas so znani takšni mecen, n. pr. dr. Janez Krstnik Prešeren, Žiga Zois, Jožef Kalasanc Erberg in drugi. To je bilo treba posebej naglasiti, ker pri nas mnogi lastniki raznih redkih tiskov in pomembnih rokopisov ne poznajo ali pa nočejo razumeti pravega namena spomeniškega varstva in imamo zato še vedno opraviti z raznimi zakrknjenimi skrivači, tako zaljubljenimi v svoje zaklade, da jih rajši izpostavljajo raznim nevarnostim in odtegujejo znanstveni uporabi, kakor da bi si šteli v dolžnost in čast, po eni strani pomagati, da se naš kulturni patrimonij čim bolj znanstveno izkoristi, po drugi pa, da ga čim več in čim bolj ohranimo našim zanamcem. Vsak strah pred razlastitvijo je prazen, če se posestniki redkih tiskov in pomembnih rokopisov zavedajo dolžnosti do narodne kulturne skupnosti in če se ravna po določbah zakona.

Po pripravah, ki so trajale poldrugo leto, smo dosegli zaščito naslednjih knjižnic oziroma predmetov:

1. Knjižnica frančiškanskega samostana v Ljubljani. Ustanovljena je bila leta 1609, nameščena je v posebni zgradbi, opremljena z enotnim starim pohištvom, vsebuje nad 50.000 zvezkov, med njimi redkosti, kakor nekaj iluminiranih srednjeveških rokopisov in inkunabul, letopisov, atlantov, muzikalij in literarnih zapuščin. Med okupacijo je prišla v nered, pogrešajo se razne dragocenosti. Zdaj se ureja po obstoječih katalogih.

Kamnik. V knjižnične namene leta 1950 smotrno preurejen hodnik frančiškanskega samostana (Foto J. Šmuc)

2. **Knjižnica frančiškanskega samostana v Kamniku.** Ustanovljena je bila leta 1627. Obsega okoli 10.000 zvezkov, vmes nekaj inkunabul, Dalmatinov Pentatevov ter del literarne zapuščine in knjižnice jezikoslovca Stanislava Škrabca. Nekoč je bila nameščena v dveh velikih, primernih sobah. Za okupacije je bila deloma oplenjena, po osvoboditvi pa spravljena v nered in deponirana v neprimernih prostorih. Z intervencijo zavoda je prišla do nekdanjih uporabnih prostorov, iz lastne iniciativnosti in sredstev je dala preurediti v knjižnične namene neki hodnik (Glej sliko!) in je prišla do primernih novih polic; zdaj se ureja, za 400-letnico slovenske knjige je mogla prirediti že lastno razstavo in je odtlej dostopna za študij.

3. **Knjižnica frančiškanskega samostana v Novem mestu.** Leto ustanovitve: 1472. Šteje okoli 12.000 zvezkov, med njimi letopise Kastula Weibla. Knjižnica je opremljena s katalogi in je urejena.

4. **Knjižnica kapucinskega samostana v Krškem.** Leto ustanovitve: 1640. Ima okoli 4.000 zvezkov, vmes nekaj pergamentnih kodeksov, 4 inkunabule, delo nekdanje knjižnice svetokriškega samostana pri Vipavi in precej cerkvenih šematizmov raznih škofij. Ob začetku okupacije so knjižni fond zavlekli na podstrežje nekdanje Valvasorjeve hiše, enotna knjižnična oprema pa je bila močno poškodovana. Po letu 1945 je bil njen inventar prenesen na svoje mesto in ni urejen, pogrešajo se tudi katalogi. Na zavodovo intervencijo je dobila k staremu prostoru, ki je bil že v nevarnosti, da namestijo v njem poleg knjižnice še jedilno shrambo, nov prostor, neobhodno potreben za delo.

5. **Knjižnica kapucinskega samostana v Škofji Loki.** Leto ustanovitve: 1707. Šteje nad 10.000 zvezkov, med njimi nekaj inkunabul, Romualdov rokopis slovenske pasijonske igre iz l. 1721 in nekaj starih zbirk slovenskih pridig. Po osvoboditvi se je morala seliti iz primernih prostorov v samostanski refektorij, pri tem je prišla v nered in še ni urejena.

6. **Knjižnica kartuzije Pleterje.** V zdajšnji obliki je bila ustanovljena šele 1901, toda velik del knjižnega fonda je starejši in izvira iz Nancyja. Šteje 11.000 zvezkov in ima več iluminiranih srednjeveških kodeksov, med njimi zanimive antifonarije. Nameščena je v primerni dvorani s stilno enotnim pohištvom ter v stranskem prostoru je urejena.

7. **Semeniška knjižnica v Ljubljani.** Ustanovljena leta 1701. Šteje okoli 18.000 zvezkov, vmes je kakih 250 rokopisov, Schönlebnova in Dolničarjeva literarna zapuščina, znamenit testen tisk (Teigdruck) itd. Nameščena je v posebni dvorani (Martinuzzijevo delo), poslikana s freskami G. Quaglia in opremljena z enotnim pohištvom (delo mizarja J. Wera). Knjižni fond je v glavnem urejen, treba pa bi ga bilo revidirati. Zgled lepe, dasi ne prerazkošne baročne knjižnice!

8. **Škofijska knjižnica v Ljubljani.** Leto ustanovitve: 1875. Šteje okrog 8.000 zvezkov in nekaj rokopisnega gradiva.

9. **Knjižnica minoritskega samostana v Ptujju.** Leto ustanovitve: 1236, v zdajšnjem poslopju od leta 1696, ko je bil samostan barokiziran. Šteje nad 4000 zvezkov z nekaj tiskij iz 16. stoletja. Nameščena je v posebni dvorani s štukaturami in novejšim enotnim pohištvom. Med okupacijo so bila slovenika večinoma uničena, pogrešajo se tudi katalogi. Zdaj se ureja s sodelovanjem ptujske študijske knjižnice. Pri tej priliki je bil odkrit sicer defekten, vendar na svetu najkompletnejši primerek Trubarjevega Novega testamenta iz leta 1560-61.

10. **Knjižnica Petra Pavla Glavarja v Komendi.** Ustanovljena sredi XVIII. stoletja. Šteje nad 2000 zvezkov, zlasti tiskov iz 17. in 18. stoletja, razen tega pa tudi literarno zapuščino ustanoviteljevo. Pohišstvo je stilno enotno iz 18. stoletja. Zdaj se na novo inventarizira. Ugotovljeno je, da je precej okužena (sitodrepa panicea) in bo o prvi priliki izvršena dezinfekcija.

11. **Knjižnica javnega delavca † Ivana Hribarja v Ljubljani,** zdaj last dr. Zlatice Hribar. Šteje okoli 5000 zvezkov, med njimi Dalmatinovo Biblijo, lepo zbirko slovenik z avtorskimi dedikacijami in periodik, francoskih in angleških klasikov itd. Knjižnična oprema je slogovno enotna in moderna, fond je v glavnem urejen.

12. **Knjižnica slavista † dr. Frana Vidica v Kamniku,** zdaj last dr. Igorja Vidica. Šteje okoli 5000 zvezkov, zastopana je večinoma strokovna literatura z domačimi časopisi ter pomembna korespondenca. Knjižni fond se postopoma ureja.

Vseh teh 12 knjižnic je bilo zaščiteno z odlokom dne 30. marca 1951 (Ur. list LRS 12-51).

13. **Knjižnica pesnika † Otona Župančiča, v Ljubljani,** last Ani Župančičeve. Hkrati s spomeniško zaščito delovne sobe z vsem inventarjem, ohranjenim na dan pesnikove smrti, torej tudi njegovo rokopisno zapuščino, je bila z odlokom dne 31. maja 1951 (Ur. list LRS 36-51) zavarovana tudi njegova knjižnica. Šteje okoli 2500 bibliografskih enot. Njen inventar je bil med 23. IV. in 7. VII. popisana na stroške Odbora za ureditev literarne zapuščine Otona Župančiča, že poprej pa tudi pesnikovi rokopisi.

14. **Knjižnica frančiškanskega samostana na Kostanjevici pri Novi Gorici.** Ustanovljena je bila sredi XVII. stoletja, šteje nad 10.000 zvezkov in vsebuje precej redkih starih tiskov, v fragmente osrednjeveških rokopisov vezanih knjig, Bohoričevo slovnico z avtorjevo dedikacijo itd. Med prvo svetovno vojno je bila evakuirana v Videm, nato prenesena v Gorico, a bila tam neprimerno shranjena, da je utrpela škodo zaradi vlage. V fašistični eri so bili nasilno iz nje izločeni večinoma vsi slovenski tiski; pred priključkom dela Goriške FLRJ pa so odpeljali iz nje mnogo inkunabul v Italijo. Večji del fonda je katalogiziran in urejen, okoli 2000 zvezkov pa še ni popisanih. Do objave zaščitnega odloka je bil izdan dne 26. jun. 1952 začasni zaščitni odlok.

15. **Beležnica Ivana Cankarja iz leta 1894-95.** Lastnik: Vinko Sterle, Ljubljana, Dvorčakova 12. Rokopis je bil zaščiten z začasno odločbo z dne 25. decembra 1952.

To je v glavnem dozdašnji uspeh dela referata za knjižnice. Toda uspeh je tudi v tem, da je bila ugotovljena usoda raznih drugih pomembnih knjižnic, ki so bile opisane v strokovni literaturi, pa jih danes ni več. Pri evidentiranju se je pokazalo, da premnoge zanimive grajske knjižnice žal niso bile nikoli popisane in tako nimamo prave slike o nekdanjem stanju pomembnih knjižnic na Slovenskem. Šele ko so prišli na dan nekateri drobci iz njih, smo si mogli ustvariti približno podobo, kakšno škodo smo utrpeli na tem področju med okupacijo, pa bodisi s tem, da so bile mnoge teh knjižnic popolnoma ali po večini uničene (n. pr. knjižnica pisatelja Janka Kersnika na Brdu), da so propadle posamezne dragocenosti (Trdinova pisma Antonu Rudežu v Gracarjevem turnu), ali pa s tem, da so bile odpeljane v tujino (n. pr. Breckerfeldova iz Družinske vasi). Nekoliko nam je v tolažbo, da je marsikatero dragocenost vendarle rešil Federalni zbirni center

in da je potem prišla ali v Narodno in univerzitetno knjižnico ali pa v katero od naših študijskih knjižnic. Ko bo potrebno gradivo zbrano, bo referat predlagal, da se razglasi zaščita še za nekaj knjižnic, bibliografsko dragocenih zbirk in pomembnih rokopisov.

Če naj ima zaščita pravi smisel, bo treba v bližnji bodočnosti zbrati kar moči nadrobne podatke o že zaščitenih knjižnicah, pa tudi izvršiti inventarizacijo tistih, ki so jim katalogi propadli ali pa ki sploh še niso bile katalogizirane. Dasi kažejo lastniki na splošno za to delo precej razumevanja in dobre volje, ga vendar sami večinoma ne morejo opraviti. Če bi bila na razpolago sredstva, bi bilo najbolje, ko bi zavod s pomočjo strokovno usposobljenih ljudi dal izvršiti inventarizacijo fondov vseh zaščitenih knjižnic. Tu bi kazalo posnemati zgled ptujske študijske knjižnice, ki si je sama zastavila nalogo, pomagati pri urejanju tamkajšnje minoritske knjižnice in je bila za to nagrajena z odkritjem že omenjene imenitne Trubarjeve knjige. Sploh bi bilo prav, ko bi študijske knjižnice na področjih svojega delovanja sodelovale ali pri evidentiranju ali pri revizijah zaščitenih knjižnic, ker se organizacija tega dela, ki smo jo poskušali oživiti z zaupniki, ni obnesla. Vprašanje inventarja zaščitenih knjižnic bo morebiti postalo prav v kratkem zelo pereče in ga bo morala jemati v ozir organizacija centralnega kataloga LRS.

V zvezi z že omenjenimi težavami, ki zadeva obnje referat, naj h koncu omenim še eno. Dogaja se, da se obračajo lastniki raznih zasebnih knjižnic na zavod s prošnjami, naj vzame zavod njih knjižnice v zaščito pred trdotami stanovanjskih predpisov. Seveda so lepo urejene in bogate knjižnice v veselje in ponos marsikaterega njenega lastnika. Toda dokler se stanovanjske komisije ne začnejo zanimati za večkrat premalo izkoriščene sobe, ki so v njih nameščene knjižnice, pa najsi ima lastnik v svoji zbirki res kako tiskarsko ali rokopisno znamenitost, se ljudje niti ne spomnijo, da obstoji zavod in zakon o varstvu kulturnih spomenikov. Ko pa pride od kod predlog, naj sprejmejo magari v knjižnico podnajemnika in tako pomagajo reševati stanovanjsko stisko, takrat se pa zatekajo k zavodu in ga rotijo, naj brž razglasi zaradi nekaj ducatov morebiti res pomembnih tiskov in nekaj rokopisov knjižnico za nedotakljiv kulturni spomenik. Takšni poskusi izrabljanja zakona o zaščiti kulturnih spomenikov povzročajo zavodu precejšnje stroške in ga tudi ovirajo pri drugih, res nujnih poslih. Zato bi bilo prav, ko bi zavod vsaj stroške prevalil na rame tistih, ki v dvomljivih primerih brez potrebe prosijo zavod za intervencijo.

Alfonz Gspan

Misli o manjših umetniških priložnostnih razstavah

Prيرهjanje razstav manjšega obsega, pa naj bo vzrok temu majhno število ustvarjenih del, kvalitetna šibkost morda le lokalno pomembnega mojstra, majhen razstavni prostor ali kaj drugega, je vedno bolj tvegano, kakor prirehjanje po materialu obsežnih ali kvalitetnih razstav, ki nudijo prirediteljem vse možnosti izbora in primerne ureditve. Široko občinstvo je po navadi naklonjeno tudi po kvantiteti pomembnim razstavam, posebno če mora odšteti vstopnino. Le ozek krog stalnih obiskovalcev, ki se udeležujejo vseh prireditev galerije in ki si vzamejo čas za večkratne obiske ene in iste razstave, bo zadovoljen tudi z majhno razstavo, ker ni utrudljiva in ker pozna obiskovalec lastno zmogljivost. Seveda pa bo ta obiskovalec zahteval po kvaliteti del pomembno razstavo, pa čeprav po številu predmetov majhno. Po tem stališču občinstva bi torej morali razstavljati le del naše umetnostne produkcije, ostali del pa lepo prepustiti pozabljenju. Gre nam predvsem za že umrle umetnike, saj si živeči umetniki vedno najdejo možnosti, da razstavljajo.

Vendar o nujnosti, predstaviti enkrat življenjsko delo umetnika, ki po kvaliteti ne sodi v prvi razred, ne moremo diskutirati. Tudi prejšnje delne razstave nekega umetnika nam ne morejo opravičiti izostanka enkratne retrospektivne razstave, saj si mora vsaka doba ogledati in vnovič ovrednotiti svojo umetnost pretekle ali polpretekle dobe. Ta zadnja je najbolj v nemilosti, iz nje smo izšli in se proti njej borimo. Naloga centralne ustanove, kakršna je Narodna galerija, je, da to delo izvede ali sama ali s pomočjo umetnika, če je še živ, kolikor bi ne mogli to storiti lokalni muzeji. Nekatere teh razstav bi brez dvoma lahko priredili lokalni muzeji in bi pomenila taka razstava v provinci pravi kulturni dogodek, ne bi pa bila iste vrednosti za umetnika, kakor n. pr. razstava v Narodni galeriji, saj ima zadnja neprimerno večji vplivni radij. Prav tako bi presegala taka razstava zmogljivost muzeja, ki nima ne zadostnega števila ljudi ne prostorov, saj jih še centralna Narodna galerija nima. Torej ostane njena dolžnost, da predstavi občinstvu tudi manj znane ali manj kvalitetne umetnike na samostojnih razstavah. Takih umetnikov imamo precej: Franke, Žabota, Gvajc, Grile, Žmitek, Ogrin, Gangl i. dr., ki jih poznamo le površno. Delo galerij pa že dolgo ni več v prefinjevanju okusa tistih, ki se za umetnost zanimajo in ki ga že imajo. Njena naloga, da izboljšuje in dviga kvaliteto današnje umetnosti z vzgledi iz preteklosti, da brusi okus, da širi znanje, je spojena z nalogo posredovanja te kulture med čim širše plasti ljudstva. Obiskovalcev si bo nabirala z največjo kvaliteto, pa tudi s širino v izboru, da bodo lahko tisti, ki so prepričani, da nič ne razumejo in da umetnost ni zanje in ki jih v življenju obdaja kič, videli, da so v galerijah stvari, ki bi jih pa vendarle razumeli. Morda se bodo navadili hoditi v galerije in tako postopoma večali število tistih, ki so jim te kulturne manifestacije postale življenjska nujnost.

Imamo umetnike, katerih umetnost je bila vezana na umetno obrt in so jim pripisovali predvsem kulturno-zgodovinski pomen. Prepad med vodilno moderno umetnostjo pri nas in našim kulturno povprečno izobraženim občinstvom ni tako velik, kakor je marsikje na Zapadu. Ker je večina tega občinstva danes dorastla romantičnemu realizmu brez pretirane sentimentalnosti preteklega stoletja, bi lahko pričakovali pri njem ugoden sprejem preprostejših razstav. Le ozek krog občinstva spremlja moderno umetnost z zrelim razumevanjem za vse nove smeri in uspehe; to je tista stalna skupina ljudi, ki je kakor koncertno občinstvo zvesta svoji ustanovi in se le zelo počasi širi. Ne bi mogli pričakovati, da bi ta skupina sprejela s posebnim navdušenjem razstave bolj umetno-obrtnega značaja, mogoče komaj z dobrohotnim zanimanjem. Vendar pa je ena izmed nalog galerij, da posreduje umetnost tudi tistim plastem, ki so ji najvišje oblike našega likovnega ustvarjanja še nedostopne in jih tako postopoma uvaja v vedno kvalitetnejše in višje umetnostno doživljanje. Kar je enim dovolj, je drugim premalo ali preveč, galerija pa bi morala skrbeti za vse in bi morala vsakomur nekaj nuditi. Velik del občinstva, ki zahteva pri sliki bogato vsebino predvsem pripovednega značaja, homo zastonj vabili na razstave, kakor so Jakopičeve, ker presega Jakopičev način izražanja, njegovo barvno vrednotenje in njegova pesniška vsebina stopnjo barvne muzikalnosti in občutljivosti velikega dela gledalcev. Razstave srednje pomembnih mojstrov imajo zaradi tega v spektrumu galerijskega občinstva svoj del ljubiteljev in svojo nalogo. Imamo tudi umetnike, ki jih ne moremo uvrstiti v nobeno skupino, ki niso dovolj močne osebnosti, da bi nam po nekem časovnem razmahu še kaj pomenili, ostane pa njih zgodovinska vrednost. Še tako povprečni, so vendar odraz svoje sredine in so želi morda v svojem času veliko priznanje. Zato zaslužijo, da si jih tudi mi ogledamo.

Pripravljanje teh razstav bi moralo biti izvedeno še bolj skrbno, posebno če je slikar prvič predstavljen občinstvu z večjo reprezentativno razstavo, saj bi vsaka pomanjkljivost povzročila neugodnejšo sodbo o umetniku, ki je ni nikoli lahko popraviti, medtem ko bi prireditev dobro izbranih del lahko veliko pripomogla k ugodnemu sprejemu pri občinstvu. Kakor si velike razstave same zagostujejo, pa moramo v našem primeru misliti na čim boljšo prezentacijo, s katero bomo dali delom pravi okvir in jih tako povzdignili.

Prostor, kjer bi prirejali zgoraj navedene razstave, bi moral biti zelo preprost. Dve ali tri razstavne dvoranice, kjer bi lahko razstavili do 100 del. Če bi imeli več prostorov, bi bilo ugodneje kakor en sam razstavni prostor z enako razstavno površino, ker bi bile v prvem primeru možnosti variacij večje in ker bi bilo v drugem težavneje razstavljati umetnine različnih tehnik. Mala galerija v Ljubljani, kjer razstavljajo mlajši slikarji in kiparji, je tip umetnostne galerijice, kakršne imajo v tujini skoraj vse večje trgovine z umetninami. Za naš namen je premajhna, nezadostno opremljena, sicer pa leži na zelo ugodnem prostoru glede na promet in je v celotnem sestavu razstavnih prostorov našega mesta nujno potrebna. Morda bo Jakopičev paviljon dobro izpolnil to vrzel v naših galerijah, seveda moderniziran in prenovljen.

Galerija malih razstav, kakor bi si jo želeli, bi morala biti za svojo nalogo primerno prirejena in opremljena. Razstavni prostori, skladišče, delavnica in pisarna bi zadostovali, v skrajnem primeru bi lahko prevzele

Ivan Grohar: Snopi. (Olje, platno) — Detajl — Na levi zgoraj in na desni je vidno grbančenje barve. V sredi je pod široko razpoko odpadla ploščica barve. Ostali del se dviga. Tudi spodnji barvni sloj je razpokan. (Foto MG)

delo pisarne centralne ustanove Narodna ali Moderna galerija ali pa tisti, ki razstavo prireja, čeprav bi ta rešitev bila polovična in neugodna. Delavnica za pakiranje došlih umetnin, za opremo umetnin za razstavo, odpremljanje po končani razstavi bi morala biti dovolj velika in svetla, dotikajoča se skladišča, kjer bi se eksponati lahko spravili. Oba prostora sta lahko majhna, toda brez njih tudi razstavnih prostorov ni treba, ker se umetnine z ničemer tako ne poškodujejo kakor s prenašanjem in, če že ni važna delovna sila in izgubljeni čas, so umetnine tiste, ki potrebujejo najprej primerne shrambe in šele nato razstavne prostore. Kjerkoli bi ti prostori bili, bi morala biti pred njimi majhna veža. Ne za umetnine ne za ljudi ni prijetno, če vsakokrat, ko se vhodna vrata odpro, vdere val cestnega hrupa in prahu v razstavni prostor. Ta veža bi, četudi majhna, morala doseči z ekonomično porabo prostora namestitvev vsega najvažnejšega: blagajne, garderobe, prodajalnice umetnostne literature ter nekaj foteljev in pepelnikov.

Pri razstavnih prostorih — recimo, da bi bili trije — si lahko želimo različne dimenzije za vsakega, ker bi bili brez dvoma bolj uporabni. Prijetnih dimenzij, brez lastne dekoracije, bi morali biti ti prostori opremljeni z osvetljava po najnovejših metodah. Tudi tu bi bila priporočljiva različna osvetljava, deloma stranska, deloma stropna dnevna luč, saj bi nam prva bolj služila pri plastiki in druga pri slikarstvu, vsi prostori pa bi morali imeti montirana tudi svetila, in sicer takšna, da bi bilo mogoče postopoma stopnjevati umetno svetlobo, kakor pojema dnevna. Problem osvetljave je bistvene važnosti in zastarele metode niso ne lepe, ne ekonomične. Tudi ne bi smeli ne muzeji ne galerije nikoli zaostajati v pogledu tehničnega napredka za ostalimi ustanovami kulturnega in gospodarskega značaja, ker bi to značaj zastarelosti le poudarjalo. Slaba osvetljava je nedopustna v galeriji, kjer je prezentacija bistvena naloga, če jo ima bolje urejeno že marsikatera trgovina. Kurjava in zračenje vseh galerijskih prostorov sta življenjske važnosti. Galerija, ki ni kurjena, je v našem podnebjju pol leta mrtva.

Razen svetlobe bi morali biti razstavni prostori različno obarvani, pa tudi glede na jakost svetlobe bi morali stene v eni in isti dvorani obarvati v različnih odtenkih. Problem barve sten in soglasja teh sten z umetninami, ki so na njih, bi morali reševati individualno od primera do primera. Za umetnine, ki jim stene take kot so, ne ustrezajo, bi morali pač stene prekriti s primerno barvo, morda le eno ali del stene. Za prekrivanje bi lahko porabili blago, umetno steno ali kaj podobnega. Po vsem svetu opažamo, da tista stroga doba po prvi svetovni vojni, ko je bila galerija le mašina za razstavljanje slik, ni več moderna. Povratak k bogatejšemu načinu prezentiranja ni v kopičenju dekorativnih elementov ali bolj razgibanih oblik, saj te so še vedno zelo diskretne, le material je postal bogatejši. Mirne oblike in dragocen material lahko le povzdignejo vtis, ki ga dobi obiskovalec. Kakor gledališče svoje rekvizite, bi morala galerija imeti svoj stalen razstavni inventar, preprost in uporaben. Surovo platno, žamet, opaži in lesene stene ter še vrsta malenkosti bi nam v danem primeru pomagali pestreje urediti celoto. Pravil razstavljanja tako ni, so le neki splošni iz prakse izvirajoči napotki, okus, diskretnost in fantazija. Med malenkosti, ki niso nevažne, spadajo jeklene žice, na katere obešamo slike. Različni motvozi spadajo res še v kameno dobo muzejstva. Vitrine so pač nujno

zlo, ki jih mora imeti vsaka galerija; vendar pri njih velja bolj ko kje drugje pravilo: premisli stokrat, preden daš vitrino narediti, naj bo še taka, bo še vedno nepopolna. Poleg vitrin za grafiko bi morali imeti vsaj dve poglobljeni vitrini, kjer lahko razstavimo knjige in drug dokumentaren inventar.

V takih prostorih bi lahko prirejali razstave, ki bi bile res vzorne. Slike bi imele dovolj prostora, in bi tudi njih individualnost prišla bolj do izraza. Dno stene bi bilo nevtralnno, nekoliko toplo, da bi slike izstopile. Ves prostor bi bil domač in — sicer pa nam to naštevanje, kaj bi, če bi — prav nič ne koristi. Eno je gotovo: doseči moramo razširitev kroga muzejskih in galerijskih obiskovalcev, kajti muzej bo ali last vseh, ali pa ga ne bo več.

Čopič Špelca

S prednjim prispevkom začenjamo razpravljanje o priložnostnih muzejskih razstavah in vabimo vse zavode, da objavijo v Varstvu spomenikov svoje poglede na ta vprašanja iz njihovega tekočega dela.

Uredništvo

Ustroj Muzeja narodne osvoboditve in njegove naloge

Muzeji narodnoosvobodilne borbe so sodobne ustanove, ki so se rodile iz narodnoosvobodilnega boja in ljudske revolucije. Kakor po ostalih bratskih republikah Jugoslavije so tudi v Sloveniji nastale potrebne ustanove, katerim je družba poverila — zbrati, hraniti in obvarovati pred uničenjem čim več bistvenega dokumentarnega, zgodovinskega gradiva, ki naj ga smotno uredijo in razporedijo po posameznih časovnih zaporedjih. Urejene zbirke naj novonastali muzeji posredujejo najširši javnosti s prirejanjem priložnostnih ali stalnih razstav. S tem bodo izvrševali svoje kulturno-prosvetno poslanstvo ter razvijali in utrjevali domovinsko zavest našega ljudstva. Hkrati bodo te zbirke služile znanstvenikom in zgodovinarjem za proučevanje tega obdobja in za čimprejšnjo sestavo pisane zgodovine o dobi narodnoosvobodilne borbe in ljudske revolucije. Zbrano in urejeno knjižno, arhivsko, fotoarhivsko in muzejsko (muzejsko v strogem smislu) gradivo bo zgovorno dokumentiralo vsemu svetu resnico o najslavnejšem obdobju v zgodovini slovenskega in ostalih jugoslovanskih narodov.

Muzej narodne osvoboditve je naslednik Znanstvenega inštituta pri Izvršnem odboru OF, ki je bil ustanovljen z odlokom IO OF Slovenije 12. januarja 1944, ki je po osvoboditvi spremenil svoje ime v Inštitut narodne osvoboditve in ki se je z uredbo vlade LR Slovenije 10. februarja 1948 preimenoval v Muzej narodne osvoboditve. Pomen in naloge Znanstvenega inštituta so bile naznačene zlasti v 1 členu odloka Izvršnega odbora OF, namreč (da pripravlja znanstveni material in znanstvene izsledke, ki jih potrebuje narodnoosvobodilna borba v sedanosti ter pri obnovitvenem delu po osvoboditvi, kakor tudi da po znanstveni poti posreduje izkušnje narodnoosvobodilne borbe znanosti sami). Muzej narodne osvoboditve je do začetka leta 1952 delal v glavnem kot zavod, ki je prvenstveno skrbel za

zbiranje in urejevanje arhivskega in knjižnega gradiva, to se pravi: ustvarjal je temelje za uspešno znanstveno in muzejsko-kulturno prosvetno delo.

Potrebe po zbiranju, hranitvi, ohranitvi in proučevanju ohranjene dokumentacije iz obdobja narodnoosvobodilne borbe in ljudske revolucije v posebni, za te namene ustvarjeni ustanovi, potreba po sestavi pisane zgodovine za to obdobje, kakor tudi potreba po kulturno-prosvetnem udejstvanju novoustanovljenega slovenskega centralnega muzeja narodne osvobodilne borbe in ljudske revolucije so narekovale določen notranji ustroj Muzeja narodne osvoboditve. Ta se je razvijal v pogojih, ki so jih ustvarjali prejšnji tesni prostori na Napoleonovem trgu 6 in novi muzejski prostori v Cekinovem gradu. Tako so se do sedaj izoblikovali štirje sestavni deli Muzeja narodne osvoboditve, ki organsko sestavljajo ustanovo in ki so trenutno med seboj neločljivo povezani. Ti so knjižnica, arhiv, fototeka in muzejsko-konservatorski oddelek. Vsak izmed teh oddelkov ima nalogo zbirati, urejevati, razvrščati, hraniti, ohranjovati in proučevati zgodovinsko gradivo, uporabljajoč pri tem najsodobnejše izkušnje inventarizacije in katalogizacije. To opravljajo vsi oddelki po svoji organizacijski poti, hkrati pa si med seboj pomagajo in se dopolnjujejo. Bibliotekarja zbirata, urejujeta, razmeščata in proučujeta knjižno in tiskovno gradivo, arhivar arhivsko, fototeka fotoarhivsko, muzejsko-konservatorski oddelek pa muzejske predmete iz narodne osvobodilne vojne, umetniška dela partizanov-umetnikov, kaširane fotografske povečave, zemljevide, grafikone ter ostala ponazorila, kakor reliefe, makete, plakete in podobno. Poleg teh nalog sestavljajo vsi oddelki Muzeja narodne osvoboditve evidenco knjižnih, arhivskih, fotografskih in muzejskih predmetov, ki jih hranijo posamezni lokalni muzeji narodnoosvobodilne borbe, osebni lastniki ali ustanove. — Nekako takšen je trenutno notranji ustroj Muzeja narodne osvoboditve.

V zadnjih mesecih, ko so se arhivske, knjižne in muzejske zbirke v grobem uredile, je v Muzeju narodne osvoboditve oživelo delo še petega oddelka — zgodovinskega oddelka, ki ga bo treba kar najbolj okrečiti. Zgodovinski oddelek bi sestavljali poleg uslužbencev muzeja tudi zunanji strokovni sodelavci, ki bi zbirali zgodovinsko gradivo po pričevanjih preživelih borec in organizatorjev narodnoosvobodilnega boja in ljudske revolucije in ki bi sistematično črpali in proučevali zbrano in urejajoče se arhivsko, knjižno, fotoarhivsko in muzejsko gradivo ter tako s svojimi študijami in deli iz tega obdobja pomagali sestavljati zgodovino narodnoosvobodilnega boja in ljudske revolucije v Sloveniji. Zgodovinski oddelek Muzeja narodne osvoboditve naj bi bil nekak zarodek bodočega Inštituta za zgodovino narodnoosvobodilne borbe in ljudske revolucije, ki naj bi imel pretežno znanstveno raziskovalne naloge.

Pri izvrševanju svojega kulturno-prosvetnega poslanstva mora muzejsko-konservatorski oddelek tesno sodelovati z vsemi oddelki Muzeja narodne osvoboditve, ki soustvarjajo harmonično celoto. Brez sodelovanja enega izmed teh oddelkov bi bilo delo muzejsko-konservatorskega oddelka okrnjeno ali celo onemogočeno. Vzemimo n. pr. prireditve neke razstave iz obdobja narodnoosvobodilne borbe. Za takšno razstavo bo najprej potreben sistematičen študij zgodovinarjev in muzejcev, ki bodo ugotovili kronološki potek dogodkov in ki bodo podčrtali bistvene zgodovinske momente obdobja, ki ga hočemo prikazati. Hkrati bodo pregledali vse razpoložljivo arhivsko, fotoarhivsko, knjižno in muzejsko gradivo, s katerim bodo mogli primerno

predstaviti to obdobje. Arhivski oddelek bo seznanil muzejce, s kakšnim arhivskim gradivom razpolaga iz te dobe; knjižnica bo posredovala svoje dokumentarno knjižno in tiskovno gradivo; fototeka bo dala na razpolago fotoarhivsko gradivo, medtem ko bo muzejsko-konzervatorski oddelek nudil svoje dokumentarne muzejske predmete in umetniške ustvaritve, poslužujoč se pri tem primernih ponazoril, kar bo napravilo povprečnemu obiskovalcu razstavo privlačnejšo, umljujejšo in nazornejšo. Razstava iz obdobja narodnoosvobodilne borbe in ljudske revolucije terja od razstavljalca knjižno in arhivsko dokumentacijo kakor tudi fotoarhivske in muzejske predmete. Vsa ta četverovrstna dokumentacija se bo zlila v harmonično celoto, ko bo muzejsko-konzervatorski oddelek s svojim stalnim spremljevalcem arhitektom razpostavil to razstavno gradivo v skladu z razstavno opremo po določenem časovnem in vsebinskem zaporedju ter ga opremil s primernimi vodilnimi in pojasnjevalnimi napisi. Tako bo razstava učinkovala z vsebinskega in estetskega vidika in bo uspešno opravila svojo kulturno-prosvetno vlogo.

Muzej narodne osvoboditve ima kot centralna republiška ustanova te vrste v odnosu do novonastalih in novonastajajočih muzejev narodnoosvobodilne borbe svoje posebne naloge, kar nam potrjuje praksa iz preteklosti. Muzej narodne osvoboditve mora pomagati krajevnim in mestnim muzejem narodnoosvobodilne borbe pri prirejanju različnih priložnostnih in stalnih zgodovinskih razstav iz obdobja narodnoosvobodilnega boja in ljudske revolucije ter pri oblikovanju njihovih oddelkov narodnoosvobodilne borbe, v vseh krajih in mestih, kjer je to potrebno. Muzej jim mora nuditi svoje izkušnje in dajati nasvete, ki si jih je pridobil za časa svojega življenja in dela. Poleg tega jim bo dal na razpolago različno tako imenovano odvečno gradivo, ki ga ima muzej v več primerkih, ali ki je specifičen in za to nujno potreben za dokumentiranje zgodovine nekega določenega kraja in zato mora v ta kraj oziroma v njegov muzej. Odvečno gradivo, ki ga uslužbenci v Muzeju narodne osvoboditve izložajo in grupirajo, je v prvi vrsti namenjeno za pomoč muzejem narodnoosvobodilne borbe ali pa za morebitno zamenjavo z njihovimi muzejskimi predmeti, fotografskim, arhivskim in tiskovnim gradivom ter drugimi zgodovinskimi dokumenti iz te dobe, ki jih Muzej narodne osvoboditve nima in ki zato pomenijo zanj novo obogatitev, medtem ko za lokalne muzeje ti niso bistveni in jih lahko pogrešajo, ker presegajo teritorialne meje kraja ali pokrajine, ki jih ima neki muzej. Muzej narodne osvoboditve bo tudi pomagal, da se bodo muzejski delavci muzejev narodnoosvobodilne borbe nenehno strokovno izpopolnjevali, in to z zgodovinskega, muzejskega in splošnega vzgojno-prosvetnega vidika. Za dosego teh nalog bo Muzej narodne osvoboditve vzdrževal z njimi stalne osebne in pismene zveze.

Poleg naporov muzejskega vodstva za notranjo ureditev potrebnih upravnih, depojskih in razstavnih prostorov, za ureditev gipsoteke, preparatorskih in fotografskih delavnic ter predavalnice, kakor tudi za ureditev primernih prostorov za skladišča razstavne opreme in podobno, ki morajo biti urejeni po muzejskih načelih, bo muzejsko vodstvo posvetilo zunanjemu videzu muzejske stavbe in zlasti še okolice vso skrb. Muzej narodne osvoboditve ima svoje prostore v Cekinovem gradu, ki leži ob robu gozda pod Šišenskim hribom in ki ima členovito in gričkasto gozdnato okolico nad gradom. Ta okolica daje možnost, da se na njej postavijo primerni partizanski objekti. Muzejsko vodstvo bo postopoma in v dogledni prihodnosti kar

najbolj izkoristilo ugodno lego muzeja in čimprej uresničilo svoj načrt o ureditvi razstavnih prostorov na gozdnatem predelu,

Z uresničitvijo svojega kulturno-prosvetnega programa, ki si ga je muzejsko vodstvo zastavilo v bližnji prihodnosti, s sistematičnim proučevanjem zgodovine narodnoosvobodilnega boja in ljudske revolucije v okrepljenem zgodovinskem oddelku muzeja, kakor tudi z ureditvijo notranjosti in zunanosti ustanove bo Muzej narodne osvoboditve opravičil pričakovanja javnosti, ki ga ocenjuje kot pomembno znanstveno in kulturno-prosvetno ustanovo.

Milan Brezovar

Dveletno poročilo Muzeja narodne osvoboditve v Ljubljani

Naloga Muzeja NO v Ljubljani je, s pisano in govorjeno besedo, predvsem pa z razstavami prikazovati širokim ljudskim množicam veliko osvobodilno borbo, ki jo je slovenski narod s svojo Partijo na čelu začel 22. julija 1941 ter jo zmagovito končal po štiriletnih nepretrganih bojih z okupatorji in domačimi izdajalci. S prikazovanjem veličine žrtev in naporov slovenskega naroda za svobodo, nacionalno enakopravnost in demokratično ljudsko oblast bo v današnjem ogorčenem boju med starim in novim pomagal ustvarjati novega človeka ter dvigati socialistično zavest ljudskih množic.

Naloga Muzeja NO v Ljubljani je poleg tega, pospeševati razvoj muzejev NOB vseh po Sloveniji, skrbeti za njih strokovno in ideološko-politično izpopolnjevanje ter za aktivno sodelovanje muzejev NOB pri vzgoji delovnih množic. Muzej NO mora postati središče za izmenjavo strokovnega mnenja in tehničnih nasvetov ter hkrati vzpodbuda ostalim muzejem in muzejskim sodelavcem za še uspešnejše, smotrnejše vzgojno in raziskovalno muzejsko in konservatorsko delo.

Te naloge, odrejene v ustanovitveni uredbi Muzeja NO iz februarja 1948, je osebje Muzeja NO izvrševalo, kolikor so to dovoljevali objektivni in subjektivni pogoji. Do preselitve Muzeja NO v Cekinov grad pod Šišenskim hribom je Muzej NO zaradi pomanjkanja prostorov in pa zaradi nezadostnega števila delovnih moči opravljal muzejsko-konservatorsko delo le v omejenem obsegu. Lahko trdimo, da je bil Muzej NO vse do začetka 1952 bolj inštitut, ki je prvenstveno skrbel za zbiranje in urejanje arhivsko-knjižnega ter poljudno-znanstvenega in znanstvenega gradiva, kar je prvi pogoj slehernega znanstvenega dela. Zaradi tega so bila v Muzeju NO sistematizirana le mesta za arhivarje, bibliotekarje, znanstvene sodelavce in pomozno osebje.

V drugi polovici 1951. leta, ko je zavod dobil nove prostore v Cekinovem gradu, je vodstvo sestavilo s pomočjo upravnega, administrativnega in arhivskega osebja muzejsko-konservatorski oddelk in fototeko ter tako omogočilo realizacijo prosvetno-vzgojne funkcije Muzeja NO. Šele v Cekinovem gradu je Muzej dobil primerne prostore za obsežno gradivo ter skuša ohraniti gradivo tako, kakor določa sodobna arhivistična znanost. V novih prostorih je Muzej NO uredil tudi študijski prostor.

V zadnjih dveh letih so uslužbenci Muzeja NO sodelovali pri pripravah dveh priložnostnih razstav in pri številnih manjših razstavah v Sloveniji. Pri veliki razstavi ob 10-letnici Osvobodilne fronte so uslužbenci Muzeja NO prikazali narodnoobrambno delo od Ustanovnega kongresa KPS aprila 1937 do napada fašističnih sil na Jugoslavijo aprila 1941, nadalje narodnoosvobodilno borbo in ljudsko revolucijo slovenskega naroda v letih 1941—1945 in pregled narodnoosvobodilnega tiska. V maju in juniju so imeli tovariši številna vodstva skupin po razstavi.

V istem letu je Muzej NO sodeloval z nasveti in gradivom še pri razstavah v Trstu, Tolminu, Šoštanj, Slovenj Gradcu, Ljubljani (razstava Narodne zaščite), Novi Gorici in Kopru.

Kljub ogromnemu delu, ki ga je imelo osebje zavoda od junija 1951 dalje s preselitvijo razstave in zavoda, z urejevanjem velike množine muzejskega in arhivskega gradiva, je vendar uspelo, po zaslugi MK ZKS Ljubljana in MLO Ljubljana odpreti 13. oktobra 1952, ob odkritju spomenika »Illegalca«, občasno razstavo »Ljubljana v narodnoosvobodilni borbi«. S to prvo razstavo v novih prostorih je Muzej NO osnoval zarodek stalne razstave in hkrati začel opravljati veliko vzgojno in družbeno nalogo, ki jo v sodobnem življenju morajo izvrševati vsi muzeji.

Tovariš Miroslav Luštek iz MK ZKS in uslužbenci Muzeja NO so več mesecev pred otvoritvijo razstave proučevali zgodovino narodnoosvobodilne borbe v Ljubljani, iskali pričevanja pri organizatorjih borbe in na osnovi tega izbrali najbistvenejše momente osvobodilnega boja slovenske metropole. V enem mesecu si je ogledalo razstavo približno 8.000 obiskovalcev. K tolikšnemu obisku so mnogo pripomogli številni članki v časopisih in revijah, s katerimi je muzejsko osebje populariziralo razstavo, mnogo pa so tudi pripomogla vodstva po razstavi, ki so jih muzejski uslužbenci opravili 91.

Poleg tega je Muzej NO v letu 1952 priredil več manjših priložnostnih razstav v izložbenih oknih na Titovi cesti o priliki demonstracij proti italijanskim imperialističnim težnjam, ko je prikazoval italijanske zločine za časa okupacije v »Ljubljanski pokrajini«. Nadalje je dal na razpolago svoje gradivo muzejskemu pripravljalnemu odboru na Jesenicah in v Mali galeriji v Ljubljani za razstavo ob dnevu vstaje 22. julija. Novomeškemu muzeju je postregel z gradivom za razstavo ob desetletnici prvih slovenskih brigad, Moderni galeriji za razstavo partizanske grafike, pripravljalnemu odboru II. grupe odredov pa za razstavo v Litiji. Vsi oddelki Muzeja NO so bili ves čas zaposleni z iskanjem raznih podatkov in s posojanjem gradiva koristnikom. Samo fototeka je v 1952.letu izposodila ustanovam, uredništvom časopisov in revij okoli 4.000 fotografskih posnetkov.

Poleg organizacijskih sprememb so se izvršile v Muzeju NO v Ljubljani v zadnjih dveh letih tudi osebne spremembe. Skrčeno je bilo administrativno in arhivsko osebje, premeščena sta bila znanstveni sodelavec in na lastno željo višji arhivar ter upokojena pomožna uslužbenka. Na novo so bili nastavljeni v Muzeju NO: sekretarka, ki opravlja administratorske, knjigovodske in daktilografske posle, vodja fototeke, kustos in pomožna uslužbenka. Ni pa uspelo doseči nastavitve arhivskega pomočnika-tehnika, ki je arhivu nujno potreben.

V tem času je imel Muzej NO lepe uspehe pri zbiranju novega gradiva. Samo v letu 1952 je zbral muzejski oddelek 479 novih muzejskih predmetov

in 285 umetniških del pokojnega slikarja, partizana Vita Globočnika. Dosedanje izkušnje z razstave ob desetletnici OF in »Ljubljana v NOB« so pokazale, da je najboljši način zbiranja novih muzealij prirejanje čim večjega števila novih razstav ter pritegovanje v njih pripravljalne odbore čim večjega števila borcev in organizatorjev borbe. Fototeka je dobila okoli 3.000 novih posnetkov iz NOB in film v dolžini 192 m. Obogatilo se je tudi arhivsko-knjižno gradivo. Pridobljenega je bilo precej narodnoosvobodilnega tiska, med drugim več številčk Partizanskega vestnika, glasila bataljona Ljuba Šercerja iz januarja 1942, precej letnikov raznega okupatorskega časopisja itd. Pomnožile so se tudi arhivske grupe in podgrupe. Omenim naj le arhiv Dolomitskega odreda iz sredine 1942. leta, arhiv 14. divizije IV. operativne zone, Radia OF, Narodne zaščite, Vojaškega sodišča pri Glavnem štabu, Komisije za ugotavljanje zločinov, arhiva IO OF itd. Poleg zbiranja so vsi oddelki tudi evidentirali gradivo pri drugih ustanovah in pri posameznikih. S pomočjo članov množične organizacije ZB zbirajo uslužbenci Muzeja NO podatke o posestnikih vsakovrstnega muzejskega in arhivsko-knjižnega gradiva. Samo fototeka ima v razvidu 40 oseb, ki hranijo večje število fotografij iz NOB.

Muzejsko-konzervatorski oddelek je v tem letu inventariziral 3.859 muzejskih predmetov. Inventarizacijo in katalogizacijo pa izvršujejo tudi ostali oddelki. Izvršena je sumarična inventarizacija arhivskega gradiva, knjižnega gradiva, novodošle knjige in časopisi pa so tudi katalogizirani. Počasi napreduje inventarizacija fotografskega gradiva, ker zelo pogosto manjkajo najnujnejši podatki. Kljub tem pomanjkljivostim je fototeka v 1952. letu inventarizirala okoli 4.000 posnetkov, za 550 pa naredili tudi kartoteko.

Muzej NO ne skrbi samo za svoje zbirke, temveč pripravlja gradivo tudi za pokrajinske in okrajne muzeje NOB, oziroma pripravlja gradivo za zamenjavo. Tako ima knjižni oddelek pripravljenih za zamenjavo oziroma predajo 22 letnikov raznih starejših slovenskih časopisov, 21 nemških in 18 italijanskih, za zamenjavo pa je pripravil tudi duplikate nacistične in fašistične literature.

Posebno skrb je posvetil muzejski oddelek čiščenju kovinskih in tekstilnih muzejskih predmetov. Z varovalnim oljem je bila trikrat prevlečena vsa trofejna artilerija, treba pa bo restavrirati oziroma konservirati tudi ostalo gradivo, n. pr. fotografske negative še iz partizanskih časov itd.

Pregled dveletnega dela pa ne bi bil popoln, če bi ne omenili tudi poljudno-znanstvenega in znanstvenega dela muzejskega osebja. Uslužbenci Muzeja NO so sodelovali pri pripravi »Zbornika dokumentov iz NOB« kakor tudi pri sestavljanju zgodovine NOB, ki jo pripravlja Vojnogodovinski institut v Beogradu, nadalje pri almanahu, izdanem za proslavo prvih slovenskih brigad, ter s številnimi razpravami in članki v knjigah, revijah in časopisih.

Za uspešnejše prosvetno-vzgojno in znanstveno-raziskovalno delo, za uspešnejše zbiranje, inventariziranje, evidentiranje, katalogiziranje in konserviranje gradiva ter za sestavljanje pomagal in razprav o gradivu ter izdelavo nadomestnega razstavnega gradiva, je nujno potrebno ustanoviti pri Muzeju NO še nova delovna mesta, in sicer: kustosa-asistenta, preparatorja, arhivskega tehnika in fotografa.

Potreba, dati slovenskim in ostalim jugoslovanskim narodom objektivno podobo, resnično zgodovino osvobodilnega boja slovenskega naroda, ki bo

prikazovala med drugim »notranjo politično vsebino dogajanj«, osvetljevati z razpravami in članki politično, vojaško, kulturno, socialno, pravno in drugačno zgodovino narodnoosvobodilne borbe in ljudske revolucije, prikazati svetovni javnosti prispevek slovenskega naroda k antifašistični borbi med drugo svetovno vojno, narekuje med drugim tudi formiranje zgodovinskega oddelka v Muzeju NO.

Mestni muzej v Ljubljani v letih 1951—1952

V obsegu del po petletnem načrtu je predvidena tudi izpopolnitev zbirke ljubljanskega Mestnega muzeja v I. nadstropju zgradbe, tako da bi tam prišli v razstavo predvsem le predmeti, ki so v zvezi z gospodarsko, socialno in duhovno zgodovino ljubljanskega mesta in njegovega prebivalstva. Ta razširitev pa bi se zaradi potrebnih študij in predel mogla izvršiti le postopoma in glede na razpoložljive prostore.

Ko je Poverjeništvu za znanost in kulturo MLO meseca novembra 1950 preselilo svoje pisarne v traktu ob Salendrovi ulici, je bila v izpraznjenih prostorih meseca decembra 1950 prirejena ob 150-letnici Prešernovega rojstva posebna občasna spominska razstava. Takoj po njenem zaključku so se začela tehnična preureditvena dela po načrtih ing. arh. J. Omahna, ki jih je bilo treba v poletju sicer začasno ustaviti, a so bili potem potrebni krediti zopet odobreni, s katerimi je bilo mogoče v glavnem dovršiti zidarska, inštalacijska, mizarska in steklarska dela. Po izvrstitvi raznih podrobnosti je bilo mogoče konec pomladi 1952 začeti razstavljati predmete v novih prostorih in odpreti arheološki in zgodnjerednjeveški oddelek Mestnega muzeja.

Ob otvoritvi, ki se je izvršila 2. avgusta 1952 ob navzočnosti zastopnikov oblasti, ustanov in organizacij, je ravnatelj muzeja opozoril na potrebo, da se Mestni muzej izpopolnjuje in raste z gradivom svoje lastne okolice. Pri tej omejitvi sicer izgubi na svoji širini, a pridobi zato preobilno na svoji globini, saj veliki osrednji muzeji nimajo niti namena niti možnosti, da v svojih prostorih prikažejo razvoj kaknega kraja do vseh subtilnih podrobnosti, ki so potrebne, da genetično spoznamo njegovo zgodovinsko rast.

Na novo odprti oddelek obsega v glavnem arheološko gradivo iz ožjega ljubljanskega ozemlja. Začenja se z barjansko, mostiščarsko kulturo, nadaljuje v drugi razstavni dvorani z ilirsko-keltskimi starinami ter končuje po emonsko-rimskih izkopaninah z zgodnjim slovenskim srednjim vekom. Razen ene prosto stoječe so ostale razstavne vitrine s predsteno vtopljene v tako pridobljeni vmesni prostor. Predmeti so osvetljeni z umetno razsvetljavo, katere zaradi primerno zastrtih oken tudi dnevna luč ne moti, eliminirana pa je tudi vsaka raztresenost in motnja po zunanjem okolju. Tako pridejo razstavljeni predmeti šele do prave veljave, ker tudi stene soban niti po svoji obdelavi niti po svoji barvi obiskovalca ne motijo in ne pritegujejo njegove pozornosti.

Ta novi način razstavne tehnike in opreme so pozdravili tako naši domači obiskovalci in strokovnjaki (uprava reškega muzeja n. pr. bo posnemala ljubljanski zgled), kakor so na drugi strani tudi obiskovalci iz inozemstva izrazili posebno priznanje novi obliki ureditve in razstave. K tej je m. dr. čestital dr. W. Frodl, direktor Umetnostno-zgodovinskega inštituta Zveznega zavoda za varstvo spomenikov na Dunaju; konservatorica danskega

Narodnega muzeja v Kopenhagnu Ellen Andersen ter znanstvena sotrudnica na istem zavodu Henny Harald Hansen pa sta si skicirali novi način opreme v steno vkomponiranih razstavnih vitrin.

Ljubljana. Arheološki oddelek Mestnega muzeja (Foto Šumi)

Kar zadeva samo gradivo novega arheološkega oddelka Mestnega muzeja, je bilo za obdobje barjanske in antične kulture odbrano iz depojev Narodnega muzeja kakor tudi predmeti 64 ilirskih in 18 slovenskih grobov, izkopanih na dvorišču Slovenske akademije znanosti in umetnosti. V dogovoru z Narodnim muzejem je Mestni muzej upravičen opraviti terenska raziskovanja in obdržati pridobljene izkopanine. Mestni muzej skrbi za tekočo zaščito arheoloških terenov v Ljubljani, prav tako pa tudi za varstvo vseh ostalih kulturnih in umetnostnih spomenikov na mestnem pomeriju.

Arheološka raziskavanja pred Srednjo tehnično šolo, ki so se vršila meseca junija 1952, so dala vpogled v četrtno širine cestišča ene od glavnih emonskih cest (cardo maximus po W. Schmidu). Ugotoviti je bilo mogoče več faz oz. reparatur, ki segajo časovno prav do razpada Emone. Raziskavanje notranjosti sz. kota insule XII je pokazalo, da je to delo v glavnem opravil že W. Semid. Ostalo je le nekaj sektorjev, kjer je bilo ohranjenih še nekoliko m² starejših slojev in tlakov. Posebnih najdb ni bilo, dela pa so prinesla nekaj novih korektur Schmidovih ugotovitev.

Tako ta kakor tudi prekopavanja na nekdanjem nunskem vrtu je na stroške Mestnega muzeja in Mestnega arhiva prevzel Seminar za klasično arheologijo ljubljanske univerze. Dognati se je dalo, da stoji današnji južni nunski zid ter tudi Nunska ulica sama na ohranjenem delu antičnega, severnega emonskega obzidja. Na podlagi zanimivih profilov in najdb bo verjetno mogoče določeneje datirati posamezne faze emonske obrambe.

V teku teh raziskavanj (julija 1952) bi moral Mestni muzej reševati antične izkopanine na gradbišču za Dramo. Rešiti pa je bilo mogoče le po-

slednje ostanke ruševin, ker je bil muzej prepozno obveščen. Škoda za zgodovino Ljubljane je tem večja, ker leži omenjeni prostor nekako na severnem robu emonskega foruma in so tudi razbiti ostanki pričali o odličnejšem emonskem predelu. Podobno so konec poletja kljub veljavnim predpisom, da je treba pri izkopih za novogradnje v določenih mestnih okrajih predhodno obvestiti muzej, ob Titovi cesti kar z buldožerjem razrili stavbišče in uničili dragocene ostanke rimskih grobišč. Pač pa je bil muzej pravočasno obveščen o odkritju antičnih (skeletnih in žganih) grobov ob urejanju kanalizacije v Vošnjakovi ulici.

Ker bi zgoraj omenjeno izkopavanje na nunskem vrtu ne bilo organsko zaključeno, če bi ne poznali hkrati stanja na nasprotni, t. j. notranji strani severnega emonskega obzidja, je na pobudo in stroške Mestnega muzeja pričel seminar za klasično arheologijo (dela je vodil univ. asist. J. Šašel) z raziskavanji tudi na tem sektorju. Odkopavanje emonskega obzidja pomeni prvo sistematično raziskovanje utrdbenega sestava antične Emone in bo predvsem pomembno tudi za spoznavanje utrdbenega načina in časovnega ugotavljanja še sporne njene zgodovinske rasti. Nadrobna poročila o delih in najdbah bo prinesel Arheološki vestnik.

Z delno podporo Mestnega muzeja se je v času med 15. avgustom in 15. oktobrom 1952 izvršilo sondiranje arheološkega terena v Salendrovi ulici, na Bregu, v Zvezdi in Rožni ulici. Na dvorišču Salendrove ulice št. 4 je vodja teh raziskavanj dr. Franc Stare ugotovil zunanje stene neke antične stavbe ter našel več antičnih tegul, imbreksov, keramike in nekaj stekla; v sipu nad antično plastjo je bilo mnogo srednjeveških, predvsem keramičnih ostalin. V zahodnem delu Salendrove ulice je bilo mogoče opaziti več plasti različnih kulturnih period. Nedotaknjena antična plast je datirana z novcem ok. leta 275. Nad antično plastjo je prišlo na dan nekaj staroslovanske keramike in zlat uhan. V vzhodni polovici Salendrove ulice so našli tri ilirske grobove, od katerih sta bila dva popolnoma uničena, v tretjem pa je bilo pet posod in nekaj neznatnih fragmentov uničenega bronu. Na antično keramiko in na srednjeveške ostaline so naleteli tudi pri sondi na dvorišču hiše št. 6 na Bregu.

S poskusnimi jarki v Zvezdi je raziskovalna ekipa ugotovila srednjeveški in pod njim antični sip z grobo hišno rimsko keramiko. Pon antično plastjo se je dala slediti plast starega ilirskega humusa z nekaterimi fragmenti ilirske keramike, rahlo grafitirane in s plastičnimi rebri (ostanki velikih grobnih žar).

V Rožni ulici so prekopavanja ugotovila poleg srednjeveške in antične plasti tudi še sloj temnosive gline, ki utegne časovno pripadati koliščarski kulturi Ljubljanskega barja. V tej plasti so našli poleg živalskih kosti (jelena in goveda) neko leseno orodje in fragment prazgodovinske keramike. Pod debelimi srednjeveškimi plastmi so dalje na nekdanjem Virantovem vrtu naleteli na več slojev barjanske mivke s fragmentom mostiščarske keramike.

Pri podiranju stavb v Kolodvorski ulici so naleteli delavci na plitvo v tlak položen rimski napisani kamen v velikosti 78 x 32 cm), ki mu manjka leva plovica, desna pa nosi sledeči napis: [.....] L. PRIMVS/ [.....] T. SIBI. ET/ [.....] X. F. PATR(i)/ [.....] RETI/ [.....] FRATRI/ [.....] NDAE/ [.....]. J. Šašel stavi nagrobni spomenik v drugo polovico 1. stoletja po našem štetju.

Na Emonske cesti je bil postavljen (po Zavodu za spomeniško varstvo) restavrirani zgodnjegotski kip MB zopet nazaj v (krakovsko) kapelico. Na isti cesti je bil zavarovan figuralni mozaik (s čebelico) pri vrtnem vhodu upravne pisarne predsedstva ljudske skupščine; mozaik sicer ni originalno rimsko delo, pač pa izvirajo kocke iz emonskega mozaika v bližnji okolici te stavbe.

Poleti 1951 so bili obnovljeni mnogi že popolnoma zabrisani in izlizani napisi na nagrobnih spomenikih na Navju, kjer je arh. Plečnik porabil tudi oba stebra izpred Glasbene šole. Ob zahodni strani parcele je bila zasajena oziroma obnovljena živa meja; s tem je dobil prostor pravilno paralelogramsko obliko.

Pred poškodbami po zimski zmrzali se je tako renesančni vodnjak na nekdanjem nunskem vrtu kakor tudi Robbov vodnjak in vodnjak na Št. Jakobskem trgu zavaroval z novim lesenim ohišjem. Pred hišo na Bregu št. 8 je bil pred vežo postavljen kamen, ki je služil kot pručica pri zajezditvi konja, pa je obenem kulturno-zgodovinsko zanimiv zaradi tega, ker ima spodaj izklesano jamico, v katero so zaradi ugaševanja vtikali plamenice, s katerimi so si nekoč ponoči svetili po mestu. Manj sreče je imel muzejski spomeniški referat pri Zmajskem mostu; del njegovega loka so kljub odločnemu ugovoru gradbeniki žal prenačljeno zakrili z zidavo podzemeljskega stranišča. Vodnjak Hipokrene, ki je sedaj skrit za projekcijsko kabino kinogledališča »Tivoli«, tudi še čaka na primernejšo postavitev na kakem drugem kraju parka.

Nadaljnja dela na področju spomeniškega varstva (rimski zid na Mirju, Križanke, Kodeljevo, Mislejev portal, trije poznobaročni portali ob Cojzovi cesti, Robbov in nunski vodnjak, Gregorčičev spomenik, Ljubljanski grad in še nekaj manjših del), ki jih je izvršil ljubljanski Mestni muzej, je podrobneje opisal Nace Šumi v tej številki »Varstva spomenikov« v svojem prispevku »Problemi spomeniškega varstva v Ljubljani v letih 1951 in 1952«.

Da se povrnemo k notranjemu delu muzeja, je treba omeniti, da je bila v decembru 1952 odprta občasna razstava del ljubljanske kiparske delavnice iz srede 15. stoletja. Na razstavi je dr. E. Cevc zbral 32 kipov, največ z Dolenske in Notranjske, od katerih jih bo nekaj (v izvorniku ali pa v odlitku) vključenih v bodoči stalni muzejski oddelek umetnostnega razvoja Ljubljane. Za izpópolnitev kulturnozgodovinskih zbirk Mestnega muzeja se je nabavilo nekaj eksponatov, m. dr. portret (Franketov?) Val. Vodnika, Birollovi sliki »Plovba na Savi« in »Turki pred Ljubljano« ter Klemenčičevi »Mostiščarji« (kot ponazoritev za razstavno dvorano z barjansko kulturo), kot dar pa je prejel muzej portret operne pevke naturalizirane Ljubljančanke Dev-Costaperaria. Pod nadzorstvom Mestnega muzeja je »Cankarjeva soba« na Zg. Rožniku, prav tako pa tudi umetnine, ki so z njimi opremljeni posamezni uradi MLO.

Muzejski konservator Fr. Podrekar je v letu 1951 očistil in restavriral 34 umetnin ter opremil 19 slik z novimi okviri. Leta 1952 je očistil in popravil 44 umetnin, izvršil dva dekorativna portreta, opremil 14 slik z novimi okviri, v delu pa ima 1 sliko, 1 kopijo in 1 historično risbo za Mestni muzej. Pregledal je tudi stanje mestnih umetnin v Moderni in Narodni galeriji ter uredil zadevne reverze.

Za namene dokumentarnega centra v Parizu je predložil Mestni muzej vrsto posnetkov iz svojih zbirk. Ob koncu leta 1951 so iz prostorov Mestnega

muzeja prepeljali v Cekinov grad za namene muzeja NOB kolekcije vojno-zgodovinskega oddelka, ki je bil nekaj časa pridružen Mestnemu muzeju. S to preselitvijo pridobljeni prostori v pritličju muzejske zgradbe se bodo uporabili za delovne, knjižnične in laboratorijske prostore (temnica, mizar-nica i. p.) in za shrambo predmetov, ki ne pridejo v razstavne dvorane,

Izpopolnila se je tudi zbirka ljubljanskih historičnih topografskih podob z nabavo ustreznih akvarelov, bakrorezov, litografij, lesorezov in razgled-nic in z načrtnim fotografiranjem ljubljanskih umetnostnih spomenikov vseh vrst. Prav tako je muzej nakupil tudi Goldenstein-Zechmayerjeve ko-lorirane bakroreze ljubljanskih narodnih noš ter primere meščanske noše v (oljnih) portretih družine ljubljanskega sodnika in župana Wiederkehrja.

Da bi se muzej iznebil zunanje odvisnosti, si je nabavil lasten fotograf-ski aparat, tako da bo v zvezi z Mestnim arhivom vsa številna, zlasti s službo spomeniškega varstva združena in neobhodno potrebna fotografska dela mogel ceneno izvrševati v lastni režiji. Muzej si je za svoje praktično in znanstveno delo začel nabavljati in izpopolnjevati lastno priročno knjižnico.

V letu 1951 je bilo v Mestnem muzeju zaposlenih vsega skupaj 10 oseb; leta 1952 jih je bilo 8, pri čemer je všteti (od novembra 1951) novonastavljeni konservator-pripravnik Ign. Šumi, ki so mu poverjeni poleg ožjih muzejskih predvsem spomeniškovarstveni posli.

Zaradi poškodb, ki jih je pozimi 1952 povzročil sneg, je bila nekoliko temeljiteje popravljena zanemarjena streha in žlebovi muzejske zgradbe, že v prejšnjem letu pa sta bila izmenjana oba defektna kotla centralne kur-jave. Leta 1951 je obiskalo muzejske zbirke vsega skupaj 2160 oseb; od tega števila odpade na šole in druge korporativne posete 620 obiskovalcev. V letu 1952 pa je znašal obisk Mestnega muzeja 2205 oseb (v tem številu je všteto 736 skupinskih posetnikov), medtem ko je Cankarjevo sobo za Zg. Rožniku v tem letu obiskalo 2352 oseb. Obiskovalcem je bilo na željo vedno na raz-polago tudi strokovno vodstvo po zbirkah, kolikor jim ni zadostoval tiskani Vodnik po muzeju.

Dr. J. Mal

Delo Pokrajinskega muzeja v Mariboru v letih 1951 in 1952

Delovni kolektiv Pokrajinskega muzeja v Mariboru je štel ob koncu leta 1952 deset članov, in sicer ravnatelja, kustosa za umetnostno zgodovino, kustosa za arheologijo, preparatorja, pomožno administrativno manipulanti-njo, pomožnega uslužbenca I., dve čistilki in dve hišnici. Preparator se je udeležil preparatorskega tečaja v Ljubljani v času od 1. januarja do 30. aprila 1951.

V prvi polovici leta 1951 je posvetil muzej vso skrb obnovi Vrazovega doma v Cerovcu; obnova je bila dovršena do 27. maja, ko so bile ob stoletnici pesnikove smrti na domu slovesnosti.

1. julija 1951 je MLO Maribor izročil muzeju stavbo v Orožnovi ulici 11, da jo preuredi v umetnostni oddelek. Z deli na stavbi se je začelo 16. julija 1951. Načrte za preureditev stavbe je izdelal ing. arch. Saša Dev, gradbeno nadzorstvo pa izvršuje gradbeni tehnik Jože Požauko. Na stavbi je poleg

preparatorja zaposlenih še pet oseb, in sicer zidarski mojster, mizarski pomočnik in trije delavci. Vsa dela opravlja muzej v lastni režiji, tako da sam najema delavce in nakupuje gradbeno gradivo, za kar mu MLO nakazuje zneske iz raznih viškov. Doslej so bila na stavbi opravljena naslednja dela: najprej je bila prekrita celotna streha ter napravljeni novi žlebovi in odtočne cevi, v pritličju je bilo adaptirano in urejeno stanovanje za hišnika z dvema sobama, prednjo sobo, kuhinjo, kopalnico in straniščem; z odstranitvijo velikih strebrov sta bili dovršeni dve avli (v pritličju in prvem nadstropju), v šestih bodočih razstavnih prostorih zazidana prejšnja vrata in napravljeni novi prehodi tik ob zunanji steni; v nekdanji cerkvi, kjer bosta dve velikii dvorani za priložnostne razstave, so bile ojačene stranske stene s 14 železnimi nosilci in betonskim železom, nato pa je bil med zgornjo in spodnjo dvorano zgrajen nov velik obočni strop, prav tako pa tudi stopnišče, ki veže obe dvorani. Razen tega so bile v prvem nadstropju dograjene sanitarne naprave, prejšnji vhod v klet zazidan in napravljen nov s stopniščem, prav tako je bilo napravljen tudi novo stopnišče na podstrešje. Podrta sta bila balkon in prizidek s stopniščem ob vzhodni steni, tako da je dobila stavba prvotno lice. Vsi okenski okviri so bili deloma popravljani, deloma pa na novo izdelani, razen tega je mizarski pomočnik izdelal še vsa vrata za hišnikovo stanovanje, štiri velika okna in police za vskladiščenje slik v skladišču. Večina oken je bila zasteklena. Sedaj se napeljuje v stavbo električni vod. Dela še trajajo in bodo končana v letu 1953.

Jeseni leta 1952 je bila zaradi poškodb po snegu prekrita celotna streha na gradu, t. j. na poslopju PM, deloma pa izboljšano tudi žlebovje. Ker smo opazili v severnem delu stavbe na podstrešju hišno gobo, čeprav šele v začetkih, smo dali vse napadene dele izmenjati, les pa prepočiti z merulinom.

V letu 1952 je izvršil muzej dvoje zaščitnih arheoloških izkopavanj, in sicer na Pobrežju in v Rušah, kjer sta bili odkriti ilirski plani grobišči. Na Pobrežju je bilo s povsem znanstveno metodo izkopanih 122 grobov, v Rušah pa 33. Vsa keramika in bron sta bila prepeljana v muzej in očiščena, ruška keramika pa je že v celoti obnovljena (skupno 61 posod). Po dovršenih izkopavanjih v Rušah je priredil muzej tamkaj okusno urejeno razstavo izkopanih predmetov z najrazličnejšimi ponazorili (načrt grobišča, prerezi grobov, fotokopije, literatura); razstavo, ki je bila odprta od 20. do 22. julija, je obiskalo 276 oseb, izmed katerih se je večina udeležila predavanja o prazgodovini Ruš. Razstava je bila nato kot priložnostna prenesena v muzej.

Pokrajinski muzej tesno sodeluje z Zavodom za spomeniško varstvo kot njegov zaupnik in se po zastopniku udeležuje raznih gradbenih komisij. Z referatom o kulturnih spomenikih na območju mesta Maribora je bilo na seji MLO doseženo, da so glavni kulturni spomeniki in prirodne posebnosti vsaj preventivno zavarovani. — Nadalje sodeluje muzej v Inicijativnem odboru za ustanovitev Železniškega muzeja v Mariboru, prav tako pa tudi z Zgodovinskim društvom, ki je sproti obveščeno o zunanjem in notranjem delu v muzeju. — Pomagali smo tudi Mestnemu muzeju v Ptujju s tem, da smo izposodili kustosa za umetnostno zgodovino, da je uredil tam galerijo slik.

Poleg izkopanih s Pobrežja in iz Ruš, ki še niso inventarizirane, si je pridobil muzej v preteklih dveh letih 21 muzealij, 24 slik in plastik, 11 priradopskih predmetov, 39 zemljevidov, 9 fotografij in (v zvezkih) 314 knjig,

katalogov in revij. Izpopolnjujeta se predvsem arheološka in etnografska priročna knjižnica.

Očiščenj in konservirani so bili poleg izkopanin še sledeči predmeti: 2 viteška oklepa, 5 pušk, 22 sabelj, 10 nožnic, 2 plastiki, 5 kosov arheološkega bronca, 2 kosa rimskega železa, restavrirani pa so bili 3 kolovrati in bosman. Nadalje je bilo očiščenih od plesni 10 vitrin arheološkega bronca in 5 vitrin kovancev. Posebno skrb smo posvetili konserviranju predmetov v prirodopisni zbirki, da bi odpravili muzejnika; v njej smo že leta 1951 konservirali 419 ptičev, 63 sesalcev, 28 škatel metuljev, 41 škatel hroščev, razen tega še okrog 600 hroščev iz skladišč, ki so bili deloma tudi na novo preparirani. V letu 1952 je bila zbirka vnovič natančno pregledana, obenem pa preurejena, in sicer tako, da so v prvi sobi razstavljeni metulji, hrošči in plazilci, v drugi sesalci, v tretji pa ptiči.

Notranje znanstveno delo je oživel po namestitvi obeh kustosov-pripravnikov. Izdelan je v sporazumu z Zavodom za spomeniško varstvo načrt za kartoteko in fototeko vseh kulturnih in arheoloških spomenikov na muzejskem delovnem področju. Doslej je sestavljena inventarna kartoteka ruške keramike, prav tako tudi fototeka, ki šteje 204 fotokopije. V pripravi je objava o ruških izkopaninah ter se v ta namen riše in opisuje keramika, začel pa se je tudi sestavljati seznam arheoloških najdišč v okrajih Slovenj Gradec in Maribor-okolica. Razen tega je sestavljena kartoteka 700 kulturnih spomenikov s Podravja.

Muzej si je ogledalo v letu 1951 11.648, v letu 1952 pa 12.061 oseb. Ekskurzij z vodstvom in razlago je bilo v letu 1951 153, v letu 1952 pa 204. V smislu sklepov zagrebškega zborovanja muzealcev je bil skupno z Zgodovinskim društvom ustanovljen seminar za profesorje in učitelje zgodovine na srednjih šolah, da bi mogli pouk zgodovine konkretizirati na razstavljenih predmetih v muzeju. Seminarja se udeležuje 20 profesorjev, predavanj je bilo doslej 7, vendar so morala biti preko zime prekinjena. Od marca do maja 1952 so bila razen tega v muzeju vsako nedeljo predavanja za obiskovalce, v Radiu Maribor pa o posameznih muzejskih eksponatih 9 predavanj.

Poljudno znanstveno delo je bilo precej živahno. Ravnatelj je napisal tri daljše razprave iz zgodovinske stroke za revijo »Nova obzorja«, skupno s kustosoma pa 14 člankov v »Tovarišu«, »Oračih« in »Večer« . Razen tega so priredili pet predavanj na ljudskih univerzah.

Bogo Teplý

Slovenski šolski muzej v Ljubljani

Nagel razvoj šolstva po letu 1869, ko je s šolskim zakonom prešla uprava šolstva pod državno vodstvo, je tudi na slovenskem ozemlju izboljšal pogoje za prosvetno delo. Slovenski učitelji so se vztrajno borili za razširitev šolske mreže in za uveljavitev slovenščine kot učnega jezika v šoli. Strokovni pedagoški tisk je seznanjal učiteljstvo z zahtevami napredne šole, s šolskimi razstavami, z novimi učili in izsledki na področju pedagogike in psihologije. Nacionalna borba, ki se je odvijala zaradi potujčevalnih tendenc uradnih šolskih oblasti na slovenskem ozemlju, je silila narodno zavedne učitelje k študiju razvoja šolstva, k proučevanju šolskega sistema. Zato so po vzoru drugih velikih narodov sklenili ustanoviti šolski muzej, kjer bi

zbirali, urejali, proučevali in hranili vse, kar je v zvezi s šolo in njenim razvojem. Istočasno so hoteli pokazati narodu in njegovim nasprotnikom, kaj vse store slovenski učitelji za razvoj in dvig ljudskega šolstva. Zaveza slovenskih učiteljskih društev je zato ustanovila Šolski muzej v Ljubljani, ki ga je odprla 2. avgusta 1898. Učiteljska organizacija je imela z muzejem mnogo stroškov. Čeprav je ob ustanovitvi prejela nekaj podpore, je imela težave zaradi pomanjkanja stalnih prostorov, kar je bila posledica pomanjkanja denarnih sredstev. V tem prvem razdobju se je muzej večkrat selil in ker ni bilo izgledov za izboljšanje, so leta 1910 zaprli to za zgodovino šolstva potrebno ustanovo. Še isto leto so razdelili šolam muzejski inventar in zbirke, le knjižnico je obdržala učiteljska organizacija.

To prvo razdobje delovanja šolskega muzeja v Ljubljani je med učiteljstvom zapustilo sledove in po prvi svetovni vojni so se oglašali najprej na Primorskem, nato tudi v Sloveniji posamezniki, ki so prikazovali nujnost zbiranja gradiva za študij zgodovine razvoja našega šolstva. Razkosanje slovenskega ozemlja po letu 1918 med štiri države je povzročilo še večjo neenostnost v upravljanju in organizaciji pouka, kakor je bila poprej v Avstro-Ogrski. Mnogokrat je bilo potrebno dokumentarno gradivo o tradiciji slovenske šole, zato je banska uprava s števil. IV.—5674/1 z dne 27. maja 1938 ustanovila »Slovenski šolski muzej«. Največ zaslug za njegovo ustanovitev je imel prof. Rudolf Kobilica, pedagoški vodja na bežigradski poskusni šoli v Ljubljani, ki je bil tudi njegov prvi upravnik. Najprej je bil odprt le oddelek za osnovne šole, leta 1940 pa še oddelek za srednje in meščanske šole. Okupacija leta 1941 pa je preprečila nadaljnji razvoj.

V razmeroma kratkem času od ustanovitve v letu 1938 do napada na Jugoslavijo je bilo zbranega precej gradiva s področja osnovnih šol. Prva leta okupacije so gradivo še urejali, kasneje pa je bilo sistematično delo v muzeju prekinjeno zaradi pomanjkanja prostorov. Šele z osvoboditvijo v letu 1945 je šolski muzej dobil nove prostore, najprej na učiteljišču in kasneje na osnovni šoli na Ledini, kjer je še danes. Kljub stiski zaradi pomanjkanja šolskih prostorov ima na razpolago eno učilnico in en kabinet. Razstavno gradivo je zato le vskladiščeno in stalna razstava v vetrinah ni mogoča. Muzej uporablja šolske hodnike za razstavo grafikonov in zemljevidov, da ga je mogoče obiskovati manjšim skupinam. Redno posluje knjižnica in arhiv. V poletnem času je na razpolago prostor za študij štirim osebam. Glavni pogoj za napredek te za zgodovino šolstva potrebne ustanove so stalni primerni prostori.

Slovenski šolski muzej ima tri oddelke. Arhiv, knjižnico in eksponatno zbirko. Arhiv obsega naslednje zbirke:

1. **Kartoteka osnovnih šol** obsega 890 map z izpiski iz šolskih kronik. Nepopolni so podatki za šole v sežanskem, goriškem in tolminskem okraju. Iz kartoteke je razvidna ustanovitev posameznih šol, učni jezik šole, število oddelkov in podatki o šolskih stavbah in šolskih okoliših. Po podatkih kartoteke so sestavljeni grafikoni o razvoju šolske mreže po okrajih. Kartoteko dopolnjujejo fotografije za 755 šolskih poslopij.

2. **Zbirka uradnih šolskih spisov, listin in tiskovin.** Razdeljena je časovno na dobo terezijanskega in jožefinskega šolstva in dobo politične šolske ustave (1774—1869), dobo šolskega zakona od leta 1869—1918, razdobje 1918 do 1941, dobo narodnoosvobodilne borbe in razdobje nove Jugoslavije. Za

prvo obdobje je le nekaj dokumentov, za obdobje 1805—1869 je 848 raznih šolskih dokumentov, za naslednja razdobja so še številnejši in šteje zbirka 6539 listin. Za dobo narodnoosvobodilne borbe ima muzej pregled v razvoju šolstva na osvobojenem ozemlju. Ta zbirka šteje 3905 števil.

5. V posebni zbirki so spisi učiteljskih organizacij in korespondenca šolnikov. Tu so spisi prve učiteljske knjižnice, slovenskega učiteljskega društva, Zaveze in JUU. Nekaj zapiskov je o Slovenski šolski matici.

Drugi oddelek tvori **muzejska knjižnica**, ki obsega 11.647 del v 14.906 zvezkih. Težišče zbiranja so učbeniki za osnovne, srednje in strokovne šole, nadalje pedagoške in mladinske knjige.

Tretji oddelek tvori **ekspozitna zbirka**, ki je razdeljena na zbirko učil, šolskih izdelkov učencev, zbirko zemljevidov in grafikonov, fotografij in maket šolskih poslopij. Vseh predmetov je 5850 po stanju 2. januarja 1953.

To so skopi podatki o zbirkah šolskega muzeja. Muzej je svoje gradivo razstavil na razstavi šolstva Ljudske republike Slovenije v letu 1948 v Ljubljani in na Zvezni razstavi šolstva FLRJ v Zagrebu leta 1949. Za prirediteljev in urediteljev gradiva na razstavi je deloval poseben odbor. Takrat je izšla tudi brošura »Vodnik po razstavi šolstva LRS«. Ob desetletnici OF v letu 1951 je muzej priredil v sklopu razstave NOB poseben oddelek »Partizansko šolstvo«.

Muzej je opravil doslej že lep kos dela pri zbiranju dokumentarnega gradiva kljub svoji skromnosti in majhni pomoči javnosti. Ob pomoči pedagoških delavcev bi zbirke uspešneje dopolnjevali, zato so bili priobčeni članki in razprave v *Sodobni pedagogiki*,¹ *Prosvetnem delavcu*,² *Savremeni školi*³ in dnevnem tisku,⁴ ki prikazujejo delokrog in naloge šolskega muzeja, ali pa je gradivo priobčeno v izpodbudo za sodelovanje s šolskim muzejem. Vztrajna skrb za popularizacijo muzeja je v letu 1952 prinesla nekaj uspehov, ki so vidni tudi v porastu števila obiskovalcev. Medtem ko je v letu 1951 obiskalo muzej le 62 oseb (ni všteta razstava OF), je v letu 1952 imel muzej že 845 obiskovalcev. Prirejenih je bilo 22 priložnostnih razstav s predavanji s področja zgodovine slovenskega šolstva in vsebine pouka. Tudi muzejska knjižnica je živahneje delovala in izposodila 548 del. V letu 1951 je bilo izposojeno 290 knjig, medtem ko je bilo od leta 1945 do 1951 izposojenih vsega 241 knjig.

¹ *Sodobna pedagogika*: L. II (1951) št. 7—8, str. 374—384. Ostanek France: Nekaj podatkov o razvoju osnovne šole na slovenskem ozemlju (posnetek gradiva za obdobje 1751—1951).

L. III (1952) št. 1—2, str. 21—z0. Ostanek France: Nastanek in razvoj slovenskega šolskega muzeja.

L. III., št. 5—6, str. 215—226. Ostanek France: Pregled slovenskega periodičnega pedagoškega tiska.

² *Prosvetni delavec*: L. II (1951), št. 10—11. 30. 5. 1951. Ostanek France: Slovenski šolski muzej v Ljubljani. Stev. 15—16. 1. 11. 1951. Ostanek France: Učiteljski tovariš, prvi slovenski učiteljski list.

L. III (1952) št. 12 (julij). Ostanek France: Pedagoške naloge muzejev. Stev. 19. 5. 12. 1952. Ostanek France: Slovenski učitelj (1872—1877).

³ *Savremena škola*: L. VI, št. 7—8 (izšla jan. 1952), str. 50—64. Ostanek France: O razvoju osnovne šole na slovenačkom tlu u poslednjih 200 godina. L VIII. (1953 št. 1—2, str. 43—54, O razvoju osnovne šole u Slovenačkoj od 1918 do danes.

⁴ *Slovenski poročevalec*, št. 217. 15. 9. 1951. Oostanek France: Slovenski šolski muzej. Ljubljanski dnevnik: št. 113. 14. 5. 1952. Ostanek France: Slovenski šolski muzej in njegove zbirke.

S hrvatskim šolskim muzejem v Zagrebu je muzej v zvezi. Omeniti moramo, da so si srbska in hrvatska učiteljska in profesorska društva, ki so obiskala Slovenijo, redno ogledala tudi zbirke v šolskem muzeju.

Zgodovina razvoja slovenske šole je zgodovina boja za slovensko šolo. To je prav očitno pri pregledu podatkov o učenem jeziku v šolah na slovenskem ozemlju. Razen pod raznarodovalnim pritiskom, različnim v posameznih pokrajinah, pa sta bila učiteljstvo in šola do osvoboditve še pod reakcionarnimi razrednimi in ideološkimi vplivi. Izredno srdit je bil boj za osvoboditev šole izpod cerkvenega vodstva, ki je trajal vse do leta 1945. Vsak poizkus, da bi se šolniki napredno usmerili, so zatrli. Muzej zbira in prikazuje gradivo tudi s teh vidikov v spodbudo sedanji generaciji šolnikov in ostali javnosti.

Povsem bo muzej zadostil potrebam šolstva takrat, ko bo imel dovolj obširne stalne prostore za razstave in hranitev gradiva ter potrebne prostore za študij.

Ostanek France

Poročilo muzeja v Škofji Loki za čas 1951–1952

V nezmanjšani meri se je osebje naše ustanove posvetilo arhivu in knjižnici. To skrb je narekovala med drugim posebno pridobitev novih prostorov odnosno njih saniranje. Arhivsko gradivo, ki je bilo začasno shranjeno v podstrešni sobi in je tam čakalo leto dni, je bilo prečiščeno in prezračeno ter šele nato preneseno v nove pritlične shrambe. Vzporedno z opisanim delom so bile urejene in evidentirane naslednje arhivske zbirke: Zemljiška knjiga loškega gospostva in sodni arhiv, občinski arhiv Škofje Loke in Zminca, cehovske listine, listine meščanskih zadev, arhiv loških klaris, katastrske mape, k. k. Steueramt Bischoflack 1869, župnijski arhiv Škofje Loke, del NOB arhiva, del okupacijskega in večja zbirka pookupacijskega arhiva, arhiv Drevesnice v Stari Loki, gozdni ter lovski arhiv šumarske izpostave pri sreskem načelstvu v Škofji Loki, dalje arhivi Izobraževalnega društva v Škofji Loki, loške osnovne šole in okoliških šol, arhiv baronov Wolkenšpergov (kolikor je ostalo gradiva v muzeju), večja zbirka uradnih glasil bivše Avstro-Ogrske in vojvodine Kranjske. Ves zgoraj opisani material je vestno prečiščen in shranjen v zaprtih omarah. V ta namen je bil inventar dopolnjen s šestimi novimi velikimi omarami.

Arhivska zbirka se je zmanjšala za »Prešernino« pokojnega Toma Zupana. Te zapiske je muzej odstopil v smislu Zupanove oporoke Narodni in Univerzitetni knjižnici v Ljubljani. Omenjeni del zapuščine je prišel v posest muzeja med okupacijo, ko jo je bivši tajnik Muzejskega društva Kržišnik kot kustos za vso Gorenjsko prenesel z Okroglega.

Prav tako je urejena knjižnica in zavarovana v omarah. Literatura, predvsem leposlovna, kolikor za naš teritorij ni pomembna in brez muzejske vrednosti (mlajša slovenska in tuja dela, kakor tudi nabožna novejšega datuma), je bila izročena škofjeloški Ljudski knjižnici in zaščiteni kapucinski knjižnici.

Uprava se je lotila raznih prezidav in obnovitvenih del znotraj in zunaj svojih prostorov: soba z eksponati ljudske umetnosti se je z odstranitvijo sosednjega neuporabnega stranišča povečala in pridobila na svetlobi. Tla po-

večanega dela so bila prej tlakovana z betonom, ki je bil zaradi enotnosti nadomeščen z lesenim podom. Za stranišča je bilo določeno novo mesto v pritličju pod oboki poleg stolpa in tam smo postavili novega z dvema oddelkoma. S tem se je uprava rešila iz zadrege, v kateri je večkrat bila pri obiskih šolskih skupin. Popravljeni in pobeljeni so bili vsi novi prostori, dalje dvoriščna stran starejšega grajskega trakta z arkadami. Zavod za spomeniško varstvo je kril večji del stroškov obnove grajskega vrtnega portala in dimnikov. Portal je začasno prekrit z novo streho, da se pod njo zamočeni zid dobro posuši, v letu 1953 pa se bodo dela na tem objektu nadaljevala.

Povsod, kjer prostori do sedaj niso imeli električne razsvetljave, jo je uprava nadoknadila v tem času.

Grad sam, v katerem živi muzej, in pa njegova okolica sta pridobila na prijaznosti z obnovo stare stolpne ure, ki jo je obudila uprava s pomočjo subvencije Okrajnega ljudskega odbora v Kranju.

Na vseh oknih muzejskih prostorov, kakor tudi na starih oknih grajske kapele so bila izvršena obrtniška obnovitvena dela.

Pomnožene so bile te-le muzejske zbirke: prirodopisna za 14, zgodovinska (tudi NOB in kulturna zgodovina) za 441, etnografska za 180, umetnostna za 4 in numizmatična za 15 predmetov.

V zvezi z na novo pridobljenimi prostori in eksponati je uprava preuredila ter dopolnila zbirke ljudske umetnosti, kmetske materialne kulture, del gradiva o loških rojaki, dr. I. Tavčarju in NOB.

Zgradba, kjer gostuje ustanova, ne nudi tistega varnega zatočišča, ki ga muzealije in arhivalije nujno pričakujejo. Vlada je namreč v zidovih tako aktivna, da terja od muzejskega osebja vedno večjo skrb za zračenje, pregledovanje in čiščenje zaupanega mu celotnega inventarja.

V mejah proračunskih možnosti je bila preparatorsko-restavratorska delavnica opremljena z najnujnejšimi mizarskimi in drugimi tehničnimi napravami in orodjem. Deloma ta prostor že služi svojemu namenu, povsem pa bo zadostil zahtevam ustanove v najbližji bodočnosti, po izvršitvi nalog, ki jih naša mlada uprava ne podcenjuje: po inventariziranju muzealij in arhivalij ter spomeniškovarstvenih objektov svojega področja. Važne podatke za to črpa iz svojih zapiskov s terena in razpoložljive znanstvene in poljudne literature.

Uprava je pripravila prostore za hrambo tistih delov rešenih dražgoških zlatih oltarjev, ki so ležali še pod lopo loškega kapucinskega samostana. Kritje stroškov za prevoz teh, za vso Slovenijo pomembnih baročnih spomenikov, in ostala dela, ki so bila v zvezi s tem, je oskrbel Zavod za spomeniško varstvo. Na podlagi razpoložljivih fotografskih reprodukcij bo ustanova sporazumno z Zavodom oltarje rekonstruirala ter restavrirane instalirala v puštalski grajski kapeli, ki že sedaj razstavlja baročno umetnost. Vrh vse nujnosti restavriranja teh pa je treba ugotoviti, kateri deli so dejansko še ohranjeni.

V začetku leta 1952 si je posebna komisija, sestavljena iz zastopnikov lokalne oblasti, Zavoda za spomeniško varstvo in muzeja, ogledala ostanke loškega zidu v Klobovsovi ulici in hišo z arhitektonskimi posebnostmi 16. do 17. stoletja, ki je na omenjeni zid prislunjena na mestu nekdanjih mestnih vrat proti poljanski strani. Ostrešje je naslonjeno na zidni hodnik, v zidu samem pa so vidne še dobro ohranjene strelne line. Ševeda pa je restavriranje obeh odvisno od odločitve oblasti, ki bi prevzelo finansiranje.

Okrajni ljudski odbor v Kranju je v letu 1952 nosil del stroškov za obnovo skodlaste strehe podružnične cerkve sv. Filipa in Jakoba na Valtarskem vrhu v Poljanski dolini.

Podružnična cerkev v Sopotnici je poleti istega leta dobila novo opečno streho. Lopa pod zvonikom (zvonica), iz katere vodi vhod v ladjo, je zavarovana z novimi, težkimi in okusno izdelanimi vrati.

Muzej beleži v tem času 7.800 obiskovalcev. Ker vlada pozimi med kamnitimi grajskimi zidovi občuten mraz, je obisk tudi tej nevšečnosti primeren. Ob nedeljah, ko je iz opisanega vzroka nemogoče vzdrževati čuvajsko službo, je muzej celo zaprt.

Skupinam in posameznikom (ako so slednji izrecno želeli) je bilo upravnno osebje vedno na razpolago z vodstvom in ustno razlago.

Plestenjak Karel

Posavski muzej Brežice

Personalno stanje se ni v letu 1951 kakor tudi v letu 1952 prav nič izpremenilo. V našem muzeju izvršujejo vse delo tri nastavljene moči z rednim vodstvom številnih obiskovalcev iz našega okraja kakor tudi gostov iz Primorske in Hrvatske.

Inventariziranih je bilo v letu 1951 2616 predmetov, od katerih jih je bilo razstavljenih 1991. Splošna inventarizacija zahteva pri nas mnogo truda, ker se ni prvotno ob nastanku muzeja posvečalo inventarizaciji posebne pažnje.

Neinventarizirano gradivo je zelo pičlo in so to na novo pridobljeni predmeti za vinarski oddelek.

V juniju 1952 je izvršil muzej izkopavanje arheološkega terena v Vel. Obrežu pri Dobovi, ki ga je vodil dr. France Stare. Pridobitve pomenijo za našo ustanovo veliko vrednost, ker smo v tem pogledu obogatili arheološko zbirko. Prav tako smo povečali numizmatične zbirke z rimskimi in srednjeveškimi novci.

Za etnografsko zbirko smo pridobili precejšnje število novih predmetov, ki so zelo značilni za našo posavsko pokrajino. V splošnem posvečamo vso pažnjo tistim predmetom, ki izgublajo svojo veljavo zaradi novodobne mehanizacije dela. Oddelek lončarske obrti se je izpopolnil z redkimi oblikami loncev. Poleg navedenega smo zbrali mnogo dokumentarnega gradiva iz fevdalne dobe, ki ga imamo delno za posamezne razstave in v glavnem v arhivu. Tako je bila v letu 1952 urejena zbirka zemljiških knjig, ki smo jih prejeli od okrajnega sodišča.

Restavratorsko delo smo delno sami izvršili, glavno delo pa je prevzela Arheološka sekcija AZU.

Število obiskovalcev presega 5.000 letno. Ti so si ogledali muzej pod stalnim vodstvom.

Dne 22. aprila 1951 je bil slovesno odprt oddelek NOB, v katerem je razstavljenih 485 predmetov. Posebno pažnjo posvečamo zbiranju gradiva Kozjanskega odreda.

Fran Stiplovšek

Notranjski muzej

Notranjski muzej je dne 1. aprila 1951 dobil svoje stalne prostore, in sicer v stavbi prejšnjega Okrajnega sodišča v Postojni na Titovem trgu 1. Muzej ima 4 razstavne prostore, 5 depoje, 2 majhni delavnici in 1 pisarno.

Deloyni kolektiv šteje dva člana, in sicer ravnatelja in pomožnega uslužbenca. Do 30. junija 1952 je bila zaposlena administratorica, ki je bila razrešena zaradi neodobrenega kredita. Ustanovljen je sedemčlanski muzejski odbor.

Nove pridobitve v letu 1951 so bile 4.128 predmetov, od tega 1892 iz NOB. V letu 1952 si je muzej pridobil 3.217 predmetov, od tega 1.781 iz NOB. Skupno število inventarja je 13.045. Ves material je vpisan v glavno inventarno knjigo in kartoteko.

Dne 27. aprila je bila otvoritev oddelka NOB z razstavo »Primorska v borbi za svobodo 1918—1945« s 605 eksponati. Dne 30. septembra je bila organizirana razstava »Štirj sto let slovenske knjige« in 14. oktobra razstava »Desetletnica tržaškega procesa«. Dne 8. junija 1952 o priliki odkritja spomenika padlim borcem v Postojni je muzej odprl etnografski oddelek s 113 eksponati.

Muzej je imel v letu 1951 2.914 obiskovalcev, vodstev 65. Leta 1952 je muzej obiskalo 5.086 ljudi. Vodstev je bilo 95. Med obiskovalci je bilo 123 gostov iz tujine, tako iz Avstrije, Francije, Belgije, Švice, Italije, Švedske, Nizozemske, Severne Afrike, Egipta in Amerike.

Muzejsko društvo ni uspevalo zaradi premajhnega zanimanja odbora in članov. V bodočih mesecih bo društvo reorganizirano.

Muzej pripravlja obrtno-tehniški oddelek, ki bo odprt v juliju 1953 o priliki Postojnskega tedna.

Leo Vilhar

Uporaba plastičnih mas v muzejih

Dne 10. marca letos je Francoz inž. Jean Jacques Libert predaval v Ljubljani o uporabi plastičnih mas v muzejih in galerijah. Iz njegovega predavanja posnemamo naslednje ugotovitve:

V dobrih petdesetih letih odkar so odkrili in izpopolnili različne plastične mase, se je njih uporaba silno razširila na vseh področjih svetovnega gospodarstva. Danes so nam nenadomestljive, saj so mogli nekatere že poprej izumljene aparate izdelati šele s pomočjo plastičnih mas. Plastične mase so se pojavile kot nadomestki za mnoge naravne redke surovine, danes pa so dragocenejšje kot te surovine same, ker jih v nekaterih lastnostih presegajo. Najvažnejše med temi lastnostmi so: plastičnost, mehanične, električne, optične in kemične lastnosti. Zaradi plastičnosti lahko te mase na neki stopnji procesa proizvodnje s toploto ali kemičnimi reakcijami omehčamo in oblikujemo. Plastične mase so lažje kot naravne surovine, ki jih nadomeščajo, v prostorninsko enaki količini plastične mase in kovine, je kovina odpornejša, po teži enaka količina plastične mase in kovine nam pa pokaže plastično maso mnogo odpornejšo kot kovino. Zaradi odličnih električnih

lastnosti so plastične mase najboljše izolatorji. Pri optičnih lastnostih moramo poudariti prozornost in blesk, ki sta enaka steklu, le obdelava mase je neprimerno lažja. Žal je površina plastične mase občutljivejša kot površina steklene ploške. Kemična neobčutljivost plastičnih mas jih usposablja za najboljše ohranjevalce, izolacijo in zaščito različnih snovi.

Plastičnim masam lahko damo poljubno površino, gladko ali hrapavo, bleščečo ali matirano ter jih lahko obarvamo z mnogimi, toda ne vsemi barvami. Najvažnejše plastične mase so: nitroceluloza, galalit, bakelit, aminoplastne mase, polivinil klorid, plexiglas, perspex, nylon, polietilen, polistiren, polimetakrilat, silikoni in fluorovi derivati. Nekatere teh mas so dans že razširjene s predmeti široke potrošnje in jih vsakdo pozna, nekatere pa so kljub odličnim lastnostim malo razširjene zaradi visokih proizvodnih stroškov.

Prej navedene lastnosti plastičnih mas so važne tudi za njih uporabo v muzejih in galerijah. Predvsem je važna negorljivost plastičnih mas. Plastične mase ogenj sicer uniči, vendar mase same niso gorljive, ne dajo ognja. Prav tako so važne mase kot izolacijsko sredstvo, in sicer za izolacijo proti vlagi, proti vročini, ropotu ter v obliki laka kot zaščitno sredstvo proti vsem škodljivcem.

Zaščitni laki, ki jih uporabljamo v restavriranju muzejskih in galerijskih eksponatov so aminoplastične mase. Uporabljamo jih kot običajne lake. So popolnoma prozorni in jih lahko nanašamo s čopičem na predmet, potopimo predmet v tekočo maso ali pa ga hermetično zapremo med tanke liste plastične mase. V vsakem primeru je predmet zaščiten pred zunanjimi vplivi, notranje bolezni in poškodbe na predmetu pa morajo biti predhodno ozdravljene.

Prepariranje živalskih in rastlinskih eksponatov postane s plastičnimi masami neprimerno lažje kot je bilo do sedaj, obenem pa je rešitev mnogo bolj estetska. Predmet prepariramo na primer s poliakrilatom pri cca 40° ter dobimo v prozorno kocko ali kvader ujet predmet, ki je ohranil neizpremenjeno obliko in barvo.

Pri restavriranju muzejskih predmetov so nujno potrebna lepila in danes so iz plastičnih mas izdelana lepila dokazano najtrdnjéjša. Razen pri restavriranju in prepariranju uporabljamo plastične mase za pakiranje muzejskih predmetov. Polivinil klorid, politen in druge mase nam dajo ovoj, ki je trden, prožen ter ga lahko neprodušno zapremo.

Prav tako so danes plastične mase nenadomestljive v opremi muzejskih prostorov, razstavnih in depojev. Od izolacijskih mas do dekorativnih tkanin na stenah, stolih in oknih, lahko vse izdelamo iz mas, ki so negorljive. Prav tako naj bi bila vsa stekla na izpostavljenih mestih iz nezdroljive umetne mase, enako vsi nosilci eksponatov v vitrinah, ki jih lahko poljubno oblikujemo in so prozorni. Pri plastičnih masah, ki jih uporabljamo namesto stekla, lahko površino matiramo, da se izognemo neprijetnemu blesku.

V tem kratkem izvlečku iz predavanja je le nakazanih nekaj možnosti in načinov uporabe plastičnih mas v muzejih in galerijah. Plastične mase lahko izdelujemo v poljubnih količinah in jim že tudi vnaprej določamo lastnosti, ki jih od neke mase želimo, pa naj bo to prozornost, kemična neobčutljivost ali mehanična odpornost. Zato smo lahko trdno prepričani, da bomo nekoč dosegli združene v eni masi vse lastnosti, ki si jih želimo.

Uporaba plastičnih mas v muzejskem in galerijskem delu, predvsem restavriranju pa zahteva seveda najvišje kvalificirane kadre, ki jim je fakultetna izobrazba komaj začetna stopnja ter jim bosta šele študij in praksa na konkretnih problemih dala potrebno znanje in spretnost.

JČ

Hacquet kot restavrator

Skrivnostna osebnost morganističnega princa Baltazarja Hacqueta nam je znana po njegovih potopisih, znanstvenih razpravah, geoloških raziskavanjih in mineraloških študijah. Poznamo ga kot razgledanega botanika, petrografa, pa tudi kot kirurga. Malokomu pa je znano, da se je bavil tudi s konservatorstvom. Do tega je prišlo takole:

Hacquet je služboval pri rudniku živega srebra v Idriji od 1770 do 1777 in tam nadaljeval delo svojega predhodnika, slovitega botanika Scopolija. Živi temperament pa Hacquetu ni dal mirovati. Zanimal se je za vse, kar je bilo v zvezi z rudniškim obratom. Iz globokih jam idrijskega rudnika so tedaj dvigali izkoppino s pomočjo zaboja, ki je bil obit z železom in so ga imenovali tono. Ta zaboj je bil obešen na pet palcev debelo jamsko vrv, ki je v jami pod vplivom vlage in mineralnih snovi hitro preperevala, plesnila in gnila. Nabava jamske vrvi, ki je bila več sto metrov dolga, je povzročala rudniku velike težave in znatne stroške. Zato so se rudarji trudili, da bi jo ohranili čim dlje in jo zavarovali proti vplivom vlage in plesnobe. Od vrvi je bil namreč odvisen ves jamski obrat, ker bi drugače ne mogli dvigati izkoppine iz jamskih globin.

Rudarji so najprej smolili vrv z zmesjo, kakršno so uporabljali brodarji, da so zavarovali ladje in čolne proti vplivom morske vode. Ker to ni izdalo, so pozneje začeli ovijati vrv s tako zvanim ruskim usnjem. Vendar niti eno niti drugo ni moglo obvarovati vrvi pred okvarami. Skozi majhne razpoke je pronicala v tkivo voda in vrv je zaradi tega plesnila.

Ko je Hacquet videl, da dotedanji poizkusi konserviranja jamske vrvi nimajo trajnega uspeha, je začel sam iskati način, da bi sestavil izdatnejše sredstvo za konserviranje jamske vrvi.

Napravil je več poizkusov. Lužil je tkivo vrvi z raznimi raztopinami, ga impregniral, nato obtežil ob suhem in vlažnem vremenu ter opazoval, koliko se je vrv skrčila ali nategnila in pri kakšni obtežitvi se je začela trgati. Kakor opisuje v drugi knjigi »Oryctographia Carniolica« na strani 135 in 136, je Hacquet nadaljeval svoje poizkuse tako dolgo, dokler ni končno odkril načina za trajno impregnacijo jamskih vrvi. Postopek in uspeh njegovih restavratorskih raziskovanj je bil naslednji:

Dal je spresti 96 povesev čiste bolonjske konopnine. Vsako povesejo je tehtalo 24 funtov (13,46 kg). Iz njih je dal izdelati pramene. Iz vsakega poveseja je dobil štiri pramene ali skupno 384 kosov. Iz pramenov je sestavil 12 kosov vrvi, od katerih je vsak imel 32 sukanih niti. Iz teh je napravil tri stremena, iz njih pa končno spletel jamsko vrv, ki je tehtala 2504 funte (1280 kg).

Preden so iz omenjenih 12 kosov vrvi spletli stremena, so jih prepojili z razgreto raztopino. To so sestavili iz 30 funtov terpentina, 30 funtov lane-

nega olja in 265 funtov smole. Zmes so kuhali zaradi nevarnosti požara, pa tudi zaradi lažjega prenašanja v petih kotlih. Z njo so napojili jamske vrvi. Praksa je pokazala, da je bil ta način konserviranja drage jamske vrvi neprimerno uspešnejši od prejšnjih in je vrv odpornejše kljuvala vlagi in plesnobi. Hacquet je imel odkritje za tako važno, da ga je v vseh podrobnostih opisal.

Dvajset let kasneje so na Koroškem začeli pletiti jamske vrvi iz jeklene žice in konserviranje konopnenih vrvi v jamah ni več vplivalo na usodo obrata.

I. M.